

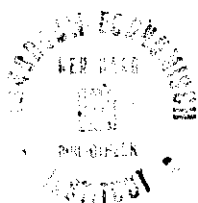
S. van Berkum
H. Rutten

Onderzoekverslag 104

DE LANDBOUW IN HONGARIJE EN POLEN

EEN ANALYSE VAN DE CONCURRENTIEPOSITIE OP SECTOR- EN PRODUKTNIVEAU

December 1992

SIGN: L28-104
EX. NO: 6 asept.
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO)
Afdeling Algemeen Economisch Onderzoek en Statistiek

572542

REFERAAT

DE LANDBOUW IN HONGARIJE EN POLEN: EEN ANALYSE VAN DE CONCURRENTIE- POSITIE OP SECTOR- EN PRODUKTNIVEAU

Berkum, S. van en H. Rutten

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO), 1992

Onderzoekverslag 104

ISBN 90-5242-185-4

155 p, tab., fig., bijl., Eng.sum.

Dit onderzoekverslag beschrijft en analyseert de situatie in de landbouwproductiekolom in Hongarije en Polen voor en na de economische en politieke veranderingen zoals die in beide landen sinds 1989 bezig zijn zich te voltrekken. Na een historische schets van het landbouwbeleid worden de kenmerken van de landbouw in beide landen beschreven. Vervolgens worden de handelsrelaties en de karakteristieken van de plantaardige en dierlijke produktierichtingen behandeld, waarbij met name wordt ingegaan op de gevolgen van de economische hervormingen. De beschrijvingen vormen de basis voor de analyse van de concurrentiepositie van de Hongaarse en Poolse landbouw op sector- en produktniveau. Een beschouwing over de inhoud en betekenis van de eind 1991 afgesloten associatie-akkoorden met de EG vormt de afsluiting van deze studie.

Landbouw/Oost-Europa/Hongarije/Polen/EG/Hervormingen/Handel/Concurrentiepositie/Associatieverdragen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Berkum, S. van

De landbouw in Hongarije en Polen : een analyse van de concurrentiepositie op sector- en produktniveau / S. van Berkum en H. Rutten. - Den Haag : Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO). - Fig., tab. - (Onderzoekverslag / Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) ; 104)

Met samenvatting in het Engels.

ISBN 90-5242-185-4

NUIG 835

Trefw.: landbouw ; Hongarije / landbouw ; Polen.

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

INHOUD

	Blz.
WOORD VOORAF	7
SAMENVATTING	9
SUMMARY	12
1. INLEIDING	15
1.1 Achtergronden en doel van het onderzoek	15
1.2 Aanpak van het onderzoek	16
2. POLITIEK EN BELEID: EEN SCHETS VAN DE RECENTE ONTWIK- KELINGEN	18
2.1 Inleiding	18
2.2 De evolutie van het landbouwbeleid in Hongarije	18
2.2.1 Invloed van het communisme op de landbouw	18
2.2.2 Eerste pogingen tot hervormingen in 1968	20
2.2.3 De problemen in de jaren zeventig	21
2.2.4 Aanleiding tot en inhoud van de hervormin- gen aan het eind van de jaren tachtig	22
2.3 De evolutie van het landbouwbeleid in Polen	25
2.3.1 Ontwikkelingen in het beleid tot en met de jaren zeventig	25
2.3.2 Aanpassingen en hervormingen in de jaren tachtig	26
2.3.3 Belangrijke discussiepunten rond de toe- komstige ontwikkeling van de Poolse agra- rische sector	28
2.4 Een vergelijking tussen Hongarije en Polen	29
3. ALGEMENE KENMERKEN VAN DE LANDBOUW IN HONGARIJE EN POLEN	31
3.1 Inleiding	31
3.2 De toestand van de landbouw in Hongarije	31
3.3 De toestand van de landbouw in Polen	37
4. AGRARISCHE HANDEL	43
4.1 Inleiding	43
4.2 De agrarische handel van Oost-Europa	43
4.2.1 De handel van het hele blok	43
4.2.2 De handel van Hongarije	44
4.2.3 De handel van Polen	47
4.3 De agrarische handel tussen de EG en Oost-Europa	50
4.3.1 De handel tussen de EG en het hele blok	50
4.3.2 De handel tussen de EG en Hongarije	52
4.3.3 De handel tussen de EG en Polen	53
4.4 Afsluiting	54

5.	PRODUKTIE, PRIJZEN EN AFZET IN PLANTAARDIGE PRODUKTIE- RICHTINGEN	56
5.1	Inleiding	56
5.2	De bedrijfskolom van de plantaardige produktie in Hongarije	56
5.2.1	De toelevering: het gebruik van kunstmest en het mechanisatieniveau	56
5.2.2	Kengetallen van de akkerbouwsector in Hongarije	57
5.2.3	Kengetallen van de tuinbouwsector in Hongarije	66
5.2.4	De verwerking en afzet van landbouwpro- dukten	70
5.3	De bedrijfskolom van de plantaardige produktie in Polen	72
5.3.1	De toelevering van inputs	72
5.3.1.1	Kunstmest en bestrijdingsmiddelen	72
5.3.1.2	Machines en tractoren	74
5.3.1.3	Zaaizaad en pootgoed	75
5.3.2	Kengetallen van de akkerbouwsector in Polen	76
5.3.3	Kengetallen van de tuinbouwsector in Polen	84
5.3.4	De verwerkende industrie	88
5.3.5	De organisatie van de handel	91
5.4	Afsluiting	92
6.	PRODUKTIE, PRIJZEN EN AFZET IN DE DIERLIJKE PRODUKTIE- RICHTINGEN	94
6.1	Inleiding	94
6.2	De dierlijke produktiekolom in Hongarije	94
6.2.1	De toelevering	94
6.2.2	Primaire produktie in de Hongaarse rund- veehouderij	95
6.2.2.1	Melkveehouderij	95
6.2.2.2	De overige rundveehouderij	97
6.2.3	De intensieve veehouderij in Hongarije	97
6.2.3.1	Varkenshouderij	97
6.2.3.2	Pluimveehouderij	99
6.2.4	De schapenhouderij	100
6.2.5	Verwerkende bedrijfstakken	100
6.2.5.1	Zuivelindustrie	100
6.2.5.2	Vleesindustrie	102
6.3	De bedrijfskolom van de dierlijke produktie in Polen	104
6.3.1	Toelevering	104
6.3.2	Primaire produktie in de rundveehouderij	106
6.3.2.1	De veestapel	106
6.3.2.2	Melkveehouderij	107
6.3.2.3	Overige rundveehouderij	107
6.3.3	De intensieve veehouderij in Polen	108

6.3.3.1	Varkenshouderij	108
6.3.3.2	Pluimveehouderij	109
6.3.4	De schapenhouderij	109
6.3.5	Verwerkende bedrijfstakken	109
6.3.5.1	Zuivelindustrie	109
6.3.5.2	Vleesverwerkende industrie	112
6.4	Afsluiting	114
7.	DE CONCURRENTIEPOSITIE VAN DE HONGAARSE EN POOLSE LANDBOUW(PRODUKTIEKOLOM): ANALYSE OP SECTOR- EN PRODUKTNIVEAU	115
7.1	Comparatieve voor- en nadelen volgens diverse maatstaven	115
7.2	De concurrentiepositie van de Hongaarse landbouwsector	115
7.2.1	Inleiding	115
7.2.2	Domestic Resource Costs	116
7.2.3	Revealed Comparative Advantage	118
7.2.4	Protectiemaatstaven	119
7.3	De internationale concurrentiepositie van de Poolse landbouwsector	120
7.3.1	Bescherming van primaire producten	120
7.3.2	De concurrentiepositie van de verwerkende industrieën	122
7.3.3	De stand van zaken in de toeleverende industrie	124
7.3.4	Samenvatting	124
7.4	De comparatieve voor- en nadelen op produktniveau	125
7.5	Afsluiting	132
8.	DE ASSOCIATIE-VERDRAGEN MET DE EG: INHOUD EN BETEKENIS VOOR DE HONGAARSE EN POOLSE LANDBOUW	133
8.1	Algemene contouren	133
8.2	Eerder gemaakte handels- en samenwerkingsafspraken van Hongarije en Polen met de EG	134
8.2.1	Afspraken tussen Hongarije en de EG	134
8.2.2	Afspraken tussen Polen en de EG	134
8.3	Agrarische handelsregelingen in het kader van besprekingen over een associatie-verdrag	135
8.3.1	Loop van de besprekingen	135
8.3.2	De inhoud van de Akkoorden	136
8.4	Betekenis van de verdragen voor de Hongaarse en Poolse landbouw	137
9.	CONCLUSIES EN SLOTBESCHOUWINGEN	141
	LITERATUUR	145
Bijlage 1	De handelsbalans van Hongarije en Polen met EG en Nederland	154

SAMENVATTING

De structuur en de ontwikkeling van de landbouwproductiekolom in Hongarije en Polen zijn sterk beïnvloed door de communistische ideologie. Dat komt tot uiting in de eigendomsverhoudingen (grond en kapitaal grotendeels in handen van de staat) en verre-gaande overheidsbemoeienis via directe sturing aan de hand van (productie-)plannen, prijsstellingen, vergunningen en verboden. De dominantie van de staat ging vaak samen met een grootschalige en geconcentreerde produktiewijze in zowel de primaire als in de toeleverende en verwerkende fase. De primaire landbouwstructuur in Polen - voor een belangrijk deel kleinschalig en in particuliere handen - vormt hierop een uitzondering, maar toelevering, verwerking en distributie waren weer wel sterk geconcentreerd en grotendeels in overheidshanden.

Een belangrijk verschil tussen Hongarije en Polen is de evolutie van het landbouwbeleid geweest. In Hongarije werd veel minder dan in Polen vastgehouden aan het socialistische planningsmodel en eerder gekozen voor invoering van marktelementen in het bestaande systeem. Zo werden in de loop van de jaren vijftig, zestig en zeventig pogingen ondernomen om de prijsvorming van zowel eindprodukten als van inputs meer in overeenstemming te brengen met de schaarsteverhoudingen op de markt. In Polen werd pas in het begin van de jaren tachtig het beleid aangepast in de richting van een markteconomie. De aanpassingen bleken in beide landen evenwel niet voldoende om produktie- en produktiviteitsgroei blijvend te genereren. Pas na de ingrijpende politieke veranderingen aan het eind van de jaren tachtig werden drastische economische hervormingen afgekondigd. Voor de landbouwsector hielden die vooral prijsliberalisaties in en het terugtrekken van de overheid als producerende en interveniërende instantie. Daarnaast werd privatisering van grond en kapitaal een belangrijk onderdeel van het streven naar verbetering van de efficiëntie in en de concurrentiepositie van de landbouwproductiekolom in Hongarije en Polen.

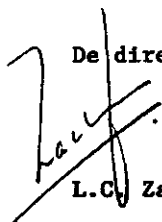
Hongarije is traditioneel een netto-exporteur van landbouwprodukten. De Hongaarse agrarische export is nog steeds vooral gericht op de voormalige centraal geleide landen, maar dat is in de loop van de jaren tachtig wel minder geworden. Polen is gewoonlijk een netto-importeur ofschoon in 1990 een positief saldo op de agrarische handelsbalans werd behaald. Voor Polen zijn de westerse landen en met name de EG steeds belangrijke handelspartners geweest. Groente en fruit, levende dieren en vlees/-produkten zijn de belangrijkste Poolse exportprodukten naar de EG. Aan de invoerkant zijn de Poolse handelsbelangen met de convertibele zone groter dan die met de nonconvertibele: de Poolse agrarische importen komen slechts voor een kwart uit de voormalige centraal geleide landen. De EG leverde eertijds ongeveer een kwart van de

WOORD VOORAF

De politieke en economische hervormingen in Oosteuropese landen hebben de betrekkingen van die landen met de EG sterk doen toenemen, zo ook op het gebied van de agrarische handel. Twee van de Oosteuropese landen waarvoor dat in het bijzonder geldt zijn Hongarije en Polen. De directies Industrie en Handel, en Internationale Aangelegenheden en Marktordeningsvraagstukken van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij hebben om die reden het Landbouw-Economisch Instituut verzocht onderzoek te doen naar de concurrentiepositie van de landbouw en voedingsmiddelenindustrie in die twee landen. In februari 1992 is daarover verslag gedaan aan het MLNV in de vorm van een beknopte interne nota. Dit onderzoekverslag is een uitgebreidere rapportage over de concurrentiepositie dan die in de interne nota. Zo wordt er meer aandacht aan ontwikkelingen op het terrein van het landbouwbeleid gegeven en vindt een uitvoeriger beschrijving van de segmenten van de produktiekolom plaats. Ook komen de eind 1991 afgesloten associatie-akkoorden van de EG met Hongarije en Polen in dit rapport aan de orde.

Naast de auteurs hebben aan het onderzoek meegewerkt: mw. M. van Logtestijn, dhr. R. de Rijk, dhr. A. Oude Lansink (allen studenten van de LUW), mw. K. Geertjes en dhr. H.J. Kelholt (beide van de afdeling AEOS van LEI-DLO) en dhr. B. Kamphuis (afdeling Structuuronderzoek van LEI-DLO). Een woord van dank gaat uit naar de heren Geurten en Braakenburg (landbouwattachés te Wenen, respectievelijk Warschau), die de studiereizen naar Hongarije en Polen mede hebben georganiseerd.

De directeur,

L.C. Zachariasse

Den Haag, november 1992

SAMENVATTING

De structuur en de ontwikkeling van de landbouwproductiekolom in Hongarije en Polen zijn sterk beïnvloed door de communistische ideologie. Dat komt tot uiting in de eigendomsverhoudingen (grond en kapitaal grotendeels in handen van de staat) en verre-gaande overheidsbemoeienis via directe sturing aan de hand van (productie-)plannen, prijsstellingen, vergunningen en verboden. De dominantie van de staat ging vaak samen met een grootschalige en geconcentreerde produktiewijze in zowel de primaire als in de toeleverende en verwerkende fase. De primaire landbouwstructuur in Polen - voor een belangrijk deel kleinschalig en in particuliere handen - vormt hierop een uitzondering, maar toelevering, verwerking en distributie waren weer wel sterk geconcentreerd en grotendeels in overheidshanden.

Een belangrijk verschil tussen Hongarije en Polen is de evolutie van het landbouwbeleid geweest. In Hongarije werd veel minder dan in Polen vastgehouden aan het socialistische planningsmodel en eerder gekozen voor invoering van marktelementen in het bestaande systeem. Zo werden in de loop van de jaren vijftig, zestig en zeventig pogingen ondernomen om de prijsvorming van zowel eindprodukten als van inputs meer in overeenstemming te brengen met de schaarsteverhoudingen op de markt. In Polen werd pas in het begin van de jaren tachtig het beleid aangepast in de richting van een markteconomie. De aanpassingen bleken in beide landen evenwel niet voldoende om produktie- en produktiviteits-groei blijvend te genereren. Pas na de ingrijpende politieke veranderingen aan het eind van de jaren tachtig werden drastische economische hervormingen afgekondigd. Voor de landbouwsector hielden die vooral prijsliberalisaties in en het terugtrekken van de overheid als producerende en interveniërende instantie. Daarnaast werd privatisering van grond en kapitaal een belangrijk onderdeel van het streven naar verbetering van de efficiëntie in en de concurrentiepositie van de landbouwproductiekolom in Hongarije en Polen.

Hongarije is traditioneel een netto-exporteur van landbouwprodukten. De Hongaarse agrarische export is nog steeds vooral gericht op de voormalige centraal geleide landen, maar dat is in de loop van de jaren tachtig wel minder geworden. Polen is gewoonlijk een netto-importeur ofschoon in 1990 een positief saldo op de agrarische handelsbalans werd behaald. Voor Polen zijn de westerse landen en met name de EG steeds belangrijke handelspartners geweest. Groente en fruit, levende dieren en vlees/-produkten zijn de belangrijkste Poolse exportprodukten naar de EG. Aan de invoerkant zijn de Poolse handelsbelangen met de convertibele zone groter dan die met de nonconvertibele: de Poolse agrarische importen komen slechts voor een kwart uit de voormalige centraal geleide landen. De EG leverde eertijds ongeveer een kwart van de

Poolse agrarische invoerbehoefte maar sinds de hervormingen is dat aandeel tot circa driekwart gestegen. Het Hongaarse exportpakket naar de EG bestaat voor een belangrijk deel uit vlees/-produkten en groente en fruit. De uitvoerwaarde is in de tweede helft van de jaren tachtig sterk toegenomen. De EG als handelspartner is voor Hongarije van geringer belang dan voor Polen.

Hoewel de internationale handel van beide landen in het verleden een aantal verschillende kenmerken had, hebben ze sinds de in 1989 in gang gezette economische en politieke veranderingen in de Oosteuropese landen en de Sovjet-Unie één ding gemeen: de toegenomen oriëntatie op het Westen en met name op de nabij gelegen EG. In die handel speelt het concurrerende vermogen van de sector en van individuele produkten een grote rol. De in gang gezette economische hervormingen hebben in beide landen echter nog nauwelijks verbeteringen in dat vermogen opgeleverd.

In zowel Hongarije als in Polen namen de kosten van inputs meer toe dan de producentenprijzen. Vooral nog lijkt hiermee in de akkerbouw van beide landen een neerwaartse trend in gang gezet voor wat betreft het gebruik van inputs en van de fysieke opbrengsten per hectare. In Hongarije speelde naast de veranderingen in beleid ook droogte een rol bij de slechtere resultaten in 1990. De tuinbouwsector in beide landen lijkt minder nadelige gevolgen van de economische liberalisatie te hebben ondervonden, waarschijnlijk doordat in de meeste geledingen van de produktiekolom van oudsher het particulier initiatief domineerde en het wegvallen van overheidssteun feitelijk weinig betekende voor de sector. Toch heeft ook deze sector afzetproblemen ondervonden, met name door het wegvallen van de markt in de Sovjet-Unie.

De dierlijke sector in Hongarije en Polen is met soortgelijke problemen als de plantaardige sector geconfronteerd. Door verminderde afzet en stagnerende export kreeg de Hongaarse zuivelsector te kampen met overschotten. Door middel van produktiebeheersing wordt getracht de overschotten te beperken. De rundveestapel is onder druk van de slechte afzetontwikkelingen en de gedwongen produktiebeheersing al ingekrompen, maar door de toegenomen slachtingen zijn ook de rundvleesprijzen onder druk gezet. Naast de ontmoedigende ontwikkelingen in de rundveehouderij hebben ook andere dierlijke sectoren veel te lijden van de economische veranderingen: de netto-opbrengsten in zowel de varkenshouderij als in de pluimveesector zijn verminderd ten gevolge van de sterker dan de opbrengstprijzen gestegen energie- en voerprijzen.

Ook in Polen zijn de netto-opbrengsten in de dierlijke produktiekolom sterk achteruit gegaan door de toename van de inputprijzen en de afgenomen afzetmogelijkheden in zowel binnen- als buitenland. In Polen zijn de resultaten nogal abrupt verslechterd na de economische hervormingen. De veestapels zijn, met uitzondering van de varkens, sinds 1989 fors gedaald. De melkproduktie was in 1991 ongeveer 10% lager dan in 1989. De varkenshouderij ontwikkelde zich sinds 1989 nog redelijk positief in verband met de relatief gunstige prijsontwikkeling (ten opzichte van rund- en

pluimveevlees), de consumentenpreferenties en de voerprijzen (van onder meer aardappelen).

De verwerking en afzet van agrarische produkten is in Hongarije en Polen altijd in staatshanden geconcentreerd geweest. Ofschoon in de hervormingsplannen privatisering in deze fasen van de produktiekolom wordt nagestreefd is er op een enkele uitzondering na nog weinig vooruitgang geboekt. Overnames van machines en gebouwen zijn onaantrekkelijk vanwege slechte economische perspectieven. De overlevingskansen voor de staatsindustrieën worden in veel gevallen ernstig beperkt door de verouderde produktiesystemen, de geringe kwaliteit van het geproduceerde, importconcurrentie en de bescheiden afzetperspectieven.

In studies over de concurrentiepositie van de Hongaarse en Poolse landbouw blijkt de voedingsmiddelenindustrie een groot knelpunt te vormen in de concurrentiekracht van de landbouwproduktiekolom. Op een enkele uitzondering na (bijvoorbeeld de Hongaarse graanverwerkende industrie) wordt voor beide landen een zeer somber beeld geschetst van zowel de verwerkende als de voor de landbouw belangrijke toeleverende industrieën. Het internationale concurrentievermogen lijkt nog het sterkst bij een aantal onverwerkte produkten. Hierbij lijkt Hongarije voor enkele fruitsoorten (met name appels), tarwe, varkens- en pluimveevlees en wellicht ook wijn over sterke kaarten te beschikken. Polen heeft ook voor een aantal tuinbouwprodukten (appels, aardbeien en champignons) een redelijke concurrentiepositie, evenals voor (onbewerkte) aardappelen en raapzaad. Dat de positie van de onverwerkte produkten nog als beste moet worden ingeschat benadrukt nog eens de zwakte van de landbouwproduktiekolom als geheel: oplossingen voor de efficiëntieproblemen in de toeleverende, verwerkende en afzetfase van de produktiekolom zijn cruciaal voor de verbetering van de concurrentiepositie van de Hongaarse en Poolse landbouw.

De op het agrarische handelsgebied al sterke banden van Hongarije en Polen met de EG zijn verder aangehaald door de eind 1991 afgesloten associatie-akkoorden. De vergroting van de markttoegang voor Oosteuropese landbouwprodukten vormde een van de kernpunten van de onderhandelingen. Na moeizame onderhandelingen zijn er handelsakkoorden met een asymmetrisch karakter afgesproken, hetgeen wil zeggen dat de EG eerder en verdergaande concessies aan de Oosteuropese landen verleent dan omgekeerd. De concessies van de EG in de vorm van verlaging van invoertarieven en vergroting van het importquotum van een aantal produkten uit Hongarije en Polen bieden deze landen echter weinig vooruitzichten op een toename van hun uitvoermogelijkheden. Desalniettemin zijn de Hongaren en Polen blij met het akkoord, niet in de laatste plaats omdat de akkoorden naar hun mening op termijn moeten leiden tot een volwaardig EG-lidmaatschap voor beide landen.

SUMMARY

The structure and the development of the agricultural production chain in Hungary and Poland has been strongly influenced by the communist ideology. This is expressed by the ownership relations (most of the land and capital in hands of the state) and government involvement through direct control via production plans, price setting, licences and prohibitions. The domination of the state showed in large scale and concentrated production in the primary phase, the input industry and the processing industry. The primary agricultural structure in Poland - most of it small scale and in private hands - is an exception to this general picture, but input industry, processing and distribution were concentrated and in state hands as well.

An important difference between Hungary and Poland has been the evolution of agricultural policy. Hungary clung much less than Poland to the socialist planning model and chose for implementing market elements in the prevailing system. In the fifties, sixties and seventies efforts were undertaken to relate prices to scarcities on the market more than before. In Poland policy adjustments to a market economy were undertaken only at the beginning of the eighties. In both countries the adjustments proved to be inadequate to generate sustainable growth of production and productivity. Only after the political changes at the end of the eighties drastic economic reforms were introduced. In the agricultural sector the changes referred to price liberalisation and withdrawal of the state as a producer and an interventionist. Privatization of land and capital became also an important item in increasing the efficiency and competitiveness of the agricultural production chain in Hungary and Poland.

Hungary is a traditional net-exporter of agricultural products. The Hungarian agricultural export is still mainly oriented towards the formerly centrally planned economies, but this has become less during the eighties. Poland is usually a net-importer of agricultural products but in 1990 a positive agricultural balance was reached. The western countries and especially the EC are important markets for Poland. Fruit and vegetables, live animals, meat/-products are the most important Polish agricultural exports to the EC. At the import side the Polish trade relations with the convertible currency zone are much more intense than with the nonconvertible zone: only a quarter of the Polish agricultural imports are from centrally planned economies. Before 1989 the EC exported around a quarter of the Polish import needs to that country but this share has expanded to around 75% since the economic reforms. The Hungarian exports to the EC consist of meat/-products and fruit and vegetables mainly. The export value has strongly increased in the second half of the

eighties. As a trading partner the EC is less important to Hungary than to Poland.

Although the international trade of both countries had different features, since the start of the economic and political reforms in 1989 they have one thing in common: the increasing trade orientation to the West and especially to the nearby EC. The competitiveness of the sector and of individual products play an important role in this trade. However, the economic reforms have not yet resulted in increased competitiveness of the agricultural sector in both countries.

In Hungary and Poland input costs increased more than producer prices. For the time being this seems to have caused a downward trend in input use and yield in the crop sector of both countries. Besides policy changes drought in Hungary influenced the bad results of 1990. Horticulture in both countries seems to have suffered less from the economic liberalization, probably because of the private dominance of old in most segments of the production chain and reduction of government support did not much influence the position of the sector. But even the horticulture sector experienced sales problems, especially because of the collapse of the former Soviet-Union market.

The animal sector in Hungary and Poland was confronted with similar problems as the crop sector. Because of reduced sales and stagnating exports the Hungarian dairy sector had to contend with surpluses. Attempts are made to reduce the surpluses by means of production control. The cow herds were cut down under pressure of the poor sales and the forced production control, but the increased slaughtering pressed beef prices downwards. Other animal sectors also suffer from the economic reforms: the net results of the pig and poultry sector have been reduced because of the increase in energy and feed prices.

In Poland the net results in the animal sector have also deteriorated because of the increase in input prices and decreased sales possibilities on internal and external markets. In Poland, the results abruptly worsened after the economic reforms. The herds have been cut down strongly since 1989, pigs being the exception. Milk production was 10% lower in 1991 than in 1989. Pig breeding developed relatively positive because of the positive price developments related to beef and poultry meat, consumer preferences and the feed prices (among others of potatoes).

The processing and sales of agricultural products has always been concentrated in state hands in both Hungary and Poland. Although in reform plans these segments are to be privatized, little has been achieved until now except some minor results. Take over of machines and buildings is unattractive because of poor economic perspectives. The chances of survival for state industries are negatively influenced by obsolete production systems, low product quality, import competition and poor sales perspectives.

In studies into the competitiveness of the Hungarian and Polish agriculture, the food industry appears to be the bottleneck in the production chain. With the exception of some cases (e.g. the grain processing industry in Hungary) for both countries a gloomy picture is drawn of the agricultural processing and input industries. The international competitiveness appears to be the best in some unprocessed products. Hungary has apparently strong cards in some fruit products (apples mainly), wheat, pig and poultry meat, and probably wine. Poland has a reasonable competitive position in some horticultural products (apples, strawberries and mushrooms), (unprocessed) potatoes and rapeseed. The strong position of the unprocessed products stresses the weakness of the agricultural production chain as a whole. Solutions for efficiency problems in the input, processing and marketing phase of the production chain are crucial for the increase in competitiveness of the Hungarian and Polish agriculture.

The already strong ties in agricultural trade of Hungary and Poland with the EC have been further intensified by the association treaty concluded at the end of 1991. The expansion of market access for East European agricultural products was at the core of the negotiations. After laborious talks trade agreements with an asymmetric character have been fixed. This means that the EC gives earlier and more concessions to the East European countries than in reverse. EC concessions of lowering the import tariffs and expanding the import quota of a number of products from Hungary and Poland give little perspective to increasing export possibilities. Nevertheless, the Hungarian and the Polish people are happy with the treaty, not in the last place because in their opinion the treaty will have to lead to EC membership for both countries.

1. INLEIDING

1.1 Achtergronden en doel van het onderzoek

De afgelopen jaren zijn er in de Oosteuropese landen grote politieke en economische veranderingen opgetreden. De verhoudingen tussen deze landen en de Westerse wereld zijn daardoor radicaal veranderd. Terwijl de relaties in het verleden werden gekenmerkt door scherpe ideologische tegenstellingen wordt nu samenwerking en handel nagestreefd.

Ook op landbouwgebied zijn de handelsrelaties van de EG en Nederland met Oost-Europa in een ander daglicht komen te staan. In het kader van een associatie-akkoord zijn eind 1991 afspraken gemaakt over ruimere toegang voor Poolse, Hongaarse en Tsjechische landbouwprodukten tot de EG. Omgekeerd zal de als gevolg van een liberaler landbouw- en handelsbeleid verminderde bescherming aan de grenzen van genoemde landen leiden tot meer mogelijkheden voor export uit de Gemeenschap.

In dit rapport wordt verslag gedaan van de toestand van de landbouw in Hongarije en Polen - de twee belangrijkste Oosteuropese handelspartners van de EG - in het licht van de veranderende omstandigheden waarin de sector zich ten gevolge van de politieke en economische omwenteling bevindt. De beschrijving van de structuur en de ontwikkelingen in de landbouwsector is gericht op een analyse van het concurrerende vermogen van de landbouwproduktiekolom als geheel en van individuele produkten. De economische hervormingen in beide landen hebben tot doel de efficiëntie te verbeteren en de produktie meer op de markt(vraag) aan te laten sluiten. Het eindresultaat van deze hervormingen hangt vanzelfsprekend af van de weg die men bewandelt. De uitgangspositie is evenwel van grote invloed daarop. In dit rapport wordt die uitgangspositie van de landbouwproduktiekolom in Hongarije en Polen geanalyseerd om een beeld te krijgen van de sterke en zwakke kanten ervan.

De opzet van het verslag is als volgt. In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de evolutie van het landbouwbeleid welke sterk is beïnvloed door de politieke ideologie van het communisme. Vervolgens worden in hoofdstuk 3 enkele algemene karakteristieken van de landbouw besproken, zoals de structuur, plaats in de economie, en produktie- en prijsontwikkelingen. De handelsrelaties van beide landen staan centraal in hoofdstuk 4. In de daarop volgende twee hoofdstukken - één over de plantaardige en één over de dierlijke produkten - wordt dieper ingegaan op produktie- en prijsontwikkelingen van afzonderlijke produkten. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de toeleverde en verwerkende fase in de produktiekolom. Vervolgens wordt op basis van de inzichten omtrent de toestand van de landbouw en aan de hand van een aantal kwantitatieve indicatoren een inschatting gemaakt van het concurrerende

vermogen van de landbouwproductiekolom en de individuele producten van beide landen. Het associatieverdrag van de EG met Hongarije en Polen vormt het onderwerp van hoofdstuk 8 waarbij wordt ingegaan op de inhoud en de betekenis ervan, gezien in het licht van de bestaande handelsrelaties, de huidige concurrentiepositie van de Hongaarse en Poolse landbouw en de uitbreidingsmogelijkheden die door het verdrag worden geboden.

1.2 Aanpak van het onderzoek

Het onderzoek bestond formeel uit drie opeenvolgende stappen, te weten datacollectie (kwantitatieve en kwalitatieve informatie vergaren), systematiseren en verwerking van informatie, en rapporteren.

De belangrijkste bronnen voor kwantitatieve informatie waren de USDA (Economic Research Service en Foreign Agricultural Service), de FAO (Production Yearbook, Trade Yearbook, Land Use en Supply Balance Sheets), EUROSTAT/EXMIS (EG-handel), nationale statistieken (het "CBS" en het "LEI" van Hongarije (KSH en AKI) en Polen (GUS)), en enkele andere internationale statistieken (onder andere World Tables van de World Bank). Veel (los) cijfermateriaal is gevonden in Agra Europe's uitgave 'East Europe & USSR - Agriculture and Food 1). Het cijfermateriaal uit deze bronnen is bijeengezet in spreadsheet-bestanden (Lotus 1-2-3), teneinde berekeningen uit te kunnen voeren. Deze spreadsheets zijn geënt op USDA/ERS-diskettes met "facts and figures" van de landbouw in Oosteuropa 2). De databank die nu op het LEI aanwezig is, bevat evenwel aanzienlijk meer en - vooral voor Hongarije en Polen - recentere data. De belangrijkste statistische bewerkingen van het materiaal bestonden uit de constructie van Balassa-indexen, indexen voor de relatieve exportoriëntatie, partiële-productiviteitsvergelijkingen (zie hoofdstuk 7) en handelsbalansen met de EG (bijlage 1).

Een van de belangrijkste bronnen voor meer kwalitatief georiënteerde informatie is de eerder genoemde (maandelijkse) uitgave van Agra Europe. Dat bleek althans na raadpleging van de literatuur die is getraceerd met behulp van een aantal on-line literatuuordatabanken: "MLVA" en "MLVP" van het Ministerie LN&V, "EVDA" van de Economische Voorlichtingsdienst, "Agralin" van Pudoc (LUW), en een aantal internationale databanken (met name CAB). Alle voor het onderzoek relevante literatuurreferenties zijn ondergebracht in één (elektronische) kaartenbak (software:

-
- 1) Sinds het uiteenvallen van de Sovjet-Unie is "& USSR" uit de naam van dit maandblad geschrapt.
 - 2) *East European Agriculture - 1971-1987*, USDA/ERS, 1989. De begeleidende publikatie is van N.J. Cochrane en M.J. Lambert, *Agricultural performance in Eastern Europe, 1988*, Washington, USDA, 1989.

Cardbox-Plus) en voorzien van eigen trefwoorden en veelal ook van een abstract 1). Naast de literatuur vormden de gesprekken die gevoerd zijn met vertegenwoordigers van overheid, bedrijfsleven en wetenschap in Hongarije en Polen een rijke bron van informatie.

1) Beide databanken (dit is de verzameling van spreadsheets en de elektronische kaartenbak) zijn overigens, op aanvraag, toegankelijk voor derden.

2. POLITIEK EN BELEID: EEN SCHETS VAN DE RECENTE ONTWIKKELINGEN

2.1 Inleiding

Het overheidsbeleid is een van de factoren die in belangrijke mate de ontwikkelingen binnen de Oosteuropese landbouw bepaalt. In dit hoofdstuk staat het landbouwbeleid van Hongarije en Polen centraal, waarbij de aanpassingen en de hervormingen van dat beleid sinds de Tweede Wereldoorlog de rode draad vormen. Ingegaan wordt op de achtergronden, inhoud en afwikkeling van de hervormingen op het terrein van de landbouw. Tevens wordt de aandacht gericht op de meest recente ontwikkelingen in het landbouwbeleid en op visies over het toekomstige beleid in beide landen.

2.2 De evolutie van het landbouwbeleid in Hongarije

2.2.1 Invloed van het communisme op de landbouw

Voor de Tweede Wereldoorlog was Hongarije een land van "large estates". Hongarije had dus geen traditie van een eigen geërfde boerenstand. Meteen na 1945 werd een landhervorming doorgevoerd, waarbij 400.000 nieuwe bedrijven werden gesticht. Na de politieke veranderingen in 1949, waarbij de communisten (Hongaarse Socialistische Arbeiders Partij) aan de macht kwamen, werd gestart met de collectivisering van de landbouw volgens het Sovjet-model. De collectivisatie werd onder politieke en economische druk afgedwongen, ging gepaard met veel tegenwerking van de boeren en mislukte dan ook grotendeels (Csáki in Longworth, 1989:104). In plaats van mee te werken aan de collectivisatie lieten boeren hun land onbewerkt en ontvluchtten ze hun dorpen. Ongeveer een kwart van de boeren trad toe tot de nieuwe staatsbedrijven waarvan de oppervlakte deels door toeëigening van verlaten gronden snel groeide (Berend, 1990:2).

In 1957 werd een nieuw landbouwbeleid geïntroduceerd, waarbij het systeem zodanig werd aangepast dat de boeren een meer direct belang kregen bij verbetering van de produktieresultaten. Gedwongen aflevering van produktie werd afgeschaft en bij de vaststelling van de opbrengstprijzen werd meer dan voorheen gekeken naar de hoogte van de produktiekosten. De Partij wees weliswaar de leidende rol in de ontwikkeling van de landbouw toe aan de grootschalige coöperatieve en staatsbedrijven, maar dit betekende geenszins het einde van de nog overgebleven privé-boeren. Geleerd van de hardnekkige tegenstand van de particuliere boeren tegen gedwongen collectivisatie in het verleden, trachtte de Partij de boeren voor collectieve bedrijven te winnen door particuliere en collectieve bedrijfsvoering met elkaar te combineren binnen een samenwerkingsverband. Zo werd bijvoorbeeld gestimu-

leerd dat privé-boeren gezamenlijk de in- en verkoop van inputs en produktie regelden. De vorming van coöperatieve bedrijven werd gezien als een lange-termijn proces waarbij de samenwerking tussen privé-boeren (al of niet met bestaande coöperaties) als een overgangsvorm werd beschouwd (hoewel geen consensus bestond tussen "dogmatisch-socialistische" en "pragmatische" stromingen binnen de Partij over het standpunt dat gezinsbedrijven een integraal en complementair onderdeel vormden van de coöperatieve bedrijven, zie Berend, 1990:94-99). In tegenstelling tot voorspellingen van de dogmatici in de Partij bleek de flexibele opstelling ten aanzien van de produktiestructuur niet gepaard te gaan met een afname van de produktie. Csáki (1989:105) schrijft de redelijk voorspoedige ontwikkeling van de agrarische produktie juist toe aan het feit dat van officiële zijde niet is geprobeerd uniformiteit bij collectivisatie na te streven. De organisatie van grootschalige produktie-eenheden werd veelal toegespitst op de plaatselijke omstandigheden waarbij ruimte werd gegeven aan privé-activiteiten in de akkerbouw en in nog sterkere mate in de veehouderij. Andere principiële discussies ten aanzien van het collectivisatiemodel werden gevoerd over mechanisering (door de coöperatie zelf of in afzonderlijke mechanisatiestations), over beloningssystemen (al dan niet geïndividualiseerd en met bonussen gekoppeld aan de produktieresultaten) en over het opzetten van industriële activiteiten, zoals verwerking van de produkten van het land en reparatie van machines binnen collectieve boerderij (Berend, 1990:99-107). Als uitkomst van die discussies werd meer bewegingsvrijheid voor zowel de gezinsbedrijven als de collectieve boerderijen toegestaan. Het gezinsbedrijf kreeg een nieuwe economische rol toebedeeld, en voor de coöperaties werden mogelijkheden gecreëerd zelf te mechaniseren en beloningsmethoden toe te passen die zorgden voor materiële prikkels. De flexibilisering van het systeem maakte de collectieve bedrijven voor de boeren aantrekkelijker en lieten ook ruimte voor particulieren bezigheden naast die in de coöperatie. Meer en meer werd de coöperatieve vorm door de boeren geaccepteerd (Berend, 1990:105-106).

In het midden van de jaren zestig werd de collectivisatie min of meer een feit. Het systeem bleef tolerant ten opzichte van de kleine particuliere bedrijfjes en niet-agrarische activiteiten op de boerderij. De produktie van de sector bleef groeien. Ook ontstond een toename in verscheidenheid en kwaliteit van de beschikbare voedsel in de Hongaarse winkels, en een overschot dat kon worden geëxporteerd (EIU Country Profile 1991:12). Maar tegelijkertijd kwam een aantal problemen van het systeem naar voren. De prioriteiten in de planning bleven gericht op de groei van het produktievolume. De collectieve boerderijen werden in ruime mate voorzien van werkkapitaal en inputs, hetgeen inefficiëntie in de hand werkte. Bovendien lagen de prijzen van veel landbouwprodukten beneden de kostprijs en bleven de agrarische prijzen achter bij de industriële prijzen. De geringe winstgevendheid van de landbouw vormde een sterke rem op de investeringsmogelijkheden van de coöperaties uit eigen middelen. Het systeem bood weinig

aanzetten en mogelijkheden tot het aanwenden van produktiviteits- en kwaliteitsverhogende produktiemethoden.

2.2.2 Eerste pogingen tot hervormingen in 1968

Halverwege de jaren zestig werd duidelijk dat economische groei niet meer mogelijk was door meer produktiemiddelen in het produktieproces aan te wenden maar dat de groei moest voortkomen uit produktiviteitsstijging, dan wel kostenbesparing. Bovendien deden zich in de eerste helft van de jaren zestig acute betalingsbalansproblemen voor: aflossingen en rente-betalingen op buitenlandse schulden aan niet-Comeconlanden overtroffen in de loop van 1962 de Hongaarse exportwaarde naar die landen. De industriële export naar Westerse landen verliep zeer stroef als gevolg van het geringe concurrentievermogen van de Hongaarse produkten. Buitenlandse handel werd steeds belangrijker voor de Hongaarse economie, maar om enerzijds de behoefte aan de voor het industrialisatieproces zeer noodzakelijke importen van grondstoffen te verminderen en anderzijds de kwaliteit van de exportprodukten te verbeteren zou de export- en produktiestructuur drastisch moeten worden veranderd. Zonder economische hervormingen van de planeconomie werd geen herstel van de economische groei verwacht (Berend, 1990:113-128). De hervormingen concentreerden zich op vermindering van het aantal "planindicatoren" en kenden een grotere rol toe aan de invloed van de prijzen. Daarnaast werd in de hervormingsplannen meer economische beslissingsmacht naar bedrijfsniveau gedelegeerd en meer nadruk gelegd op de netto-resultaten van economische activiteiten.

De hervormingsplannen die in januari 1968 werden afgekondigd hadden voor de agrarische sector veel gevolgen voor de prijzen. De producentenprijzen namen gemiddeld meer toe dan de inputprijzen terwijl het prijsbeleid ook zorgde voor een vermindering van de "price gap" tussen de landbouw en de industrie (Berend, 1990:182). De veranderende prijsverhoudingen verbeterden de financiële posities van de agrarische bedrijven. Bovendien ontstond tussen de staat en het collectieve bedrijf een meer commerciële relatie voor wat betreft de aan- en verkoop van produktiemiddelen en produkten. Hiermee verdween grotendeels het paternalisme van de staat over de coöperatie waarvoor indirecte sturing via de prijzen in de plaats kwam. Daarnaast werden nog bestaande belemmeringen ten aanzien van het opzetten van voedselverwerkende activiteiten van de coöperatieve bedrijven opgeheven. Tevens werd een blijvend belangrijke rol toegekend aan de particuliere "plots" van werknemers op staats- of coöperatieve bedrijven, in tegenstelling tot de in de jaren vijftig heersende opvatting dat privé-bedrijven alleen in de overgangssituatie naar het collectieve bedrijf een rol speelden.

Alhoewel Hongarije het internationale tij ook mee heeft gehad bleken de hervormingen al snel een succes, vooral doordat de versnelling van de economische groei voor een belangrijk deel tot stand kwam via een verbetering van de produktiviteit. Dit gold

ook voor de agrarische sector, waar onder meer met behulp van verdergaande mechanisatie en kunstmestgebruik voortdurend grotere oogsten werden gehaald. Ten aanzien van de prijsvorming werden in eerste instantie nauwelijks aanpassingen aangekondigd. Er werd veelal gewerkt met door de staat centraal vastgestelde prijzen voor landbouwprodukten waarbij de prijs veelvuldig beneden de kostprijs lag. Er werd een ingewikkeld systeem van belastingen, heffingen en subsidies toegepast om een en ander te corrigeren. In het algemeen kwamen de vastgestelde prijzen niet overeen met de schaarsteverhoudingen en weken de binnenlandse prijzen en prijsverhoudingen sterk af van de internationale. Naast de prijzen vormden ook de problemen van concentratie (gebrek aan onderlinge concurrentie) onderwerp van discussie en werden op deze punten plannen gemaakt om de in gang gezette hervormingen voort te zetten en te versterken (Berend, 1990:194-200).

Echter, onder invloed van ongunstige internationale ontwikkelingen in het begin van de jaren zeventig kwam de Hongaarse economie in grote moeilijkheden en waren conservatieve stromingen binnen de Partij in staat de verdere hervormingsplannen te verhinderen en een aantal reeds toegepaste veranderingen terug te schroeven. De oliecrisis veroorzaakte een zeer sterke stijging van de invoerprijzen van grondstoffen. Aangezien de Hongaarse economie sterk afhankelijk was van in te voeren grondstoffen stegen de tekorten op de handelsbalans zeer snel, liepen buitenlandse schulden op en zakte de economische groei in. Om de problemen aan te pakken werd teruggegrepen op de het oude model van centralistische staatsbemoediging. Maar de basisbeginselen van de hervormingen van 1968 - het afschaffen van opgelegde planindicatoren en verbetering van de marktgerichtheid van de ondernemingen - bleven wel overeind (Berend, 1990:233).

2.2.3 De problemen in de jaren zeventig

In de jaren zeventig werden verdere hervormingen in de richting van meer marktwerking bemoeilijkt door de internationale recessie. De Hongaarse economie ondervond veel hinder van de internationale ontwikkelingen vanwege haar sterke afhankelijkheid van buitenlandse handel. De noodzaak om de inflatoire gevolgen van de grondstofprijsstijgingen te verzachten torpedeerde de pogingen tot prijshervormingen. De stijgende invoerprijzen werden bestreden met het verlenen van subsidies op binnenlandse prijzen. Maar dit beleid verslechterde de financiële en de internationale concurrentiepositie van het land verder. Ingezien werd dat om de economische groei te herstellen het prijssysteem zodanig omgevormd zou moeten worden dat invloeden van de markt in de prijsvorming tot uitdrukking konden komen (Berend, 1990:234).

Ook in de landbouw werd het prijssysteem een obstakel voor verdere groei (Csáki, 1989:108). De produktie op de grootschalige boerderijen groeide weliswaar maar de produktiviteit groeide traag. De produktie steeg verder boven het zelfvoorzieningsniveau uit, maar de vraag op de buitenlandse markten naar Hongaarse

voedselprodukten schommelde meer dan in het verleden het geval was geweest. De noodzaak om de export naar zowel de socialistische als de niet-socialistische landen minimaal op peil te houden vormde de achtergrond van het wederom opstarten van hervormingen die zich grotendeels concentreerden op het prijssysteem.

In 1979-80 werden prijsaanpassingen doorgevoerd met als doel de binnenlandse prijsverhoudingen (voor producent en consument) meer in overeenstemming te brengen met de wereldmarktprijzen. De agrarische prijzen bleven echter centraal vastgesteld en vrijwel ongewijzigd, hoewel de intentie werd uitgesproken de prijzen van tijd tot tijd aan de veranderende marktomstandigheden aan te passen (Berend, 1990:261). De kosten van inputs stegen echter wel waardoor een scheve verhouding tussen produktiekosten en opbrengstprijzen ontstond. De prijsschaar ontwikkelde zich ten nadele van de landbouw: tussen 1980 en 1985 stegen de prijzen voor agrarische output met circa 22%, terwijl de prijzen van industriële inputs die werden aangekocht door de landbouw op de binnenlandse markt toenamen met ongeveer 32% (Benet, 1990:310). Bovendien werden belastingen verhoogd en subsidies verlaagd. Aangezien naast deze interne ontwikkelingen de Hongaarse exportprijzen van landbouwprodukten onder invloed van wereldmarktontwikkelingen ook onder druk stonden kreeg de sector in de loop van de jaren tachtig met grote financiële beperkingen te maken. De noodzaak van verbetering van de efficiëntie diende zich in versterkte mate aan. Daarnaast belemmerde het gebrek aan "marketing" de afzet, met name op de voor Hongarije zo cruciale wereldmarkt.

2.2.4 Aanleiding tot en inhoud van de hervormingen aan het eind van de jaren tachtig

Er werd weinig vooruitgang geboekt met betrekking tot de economische problemen van begin jaren tachtig. De betalingsbalanssituatie verbeterde weliswaar na een zeer zorgelijke periode in 1982-83 maar de economische groei bleef laag en de levensstandaard daalde. De pogingen om de economische groei te verbeteren gingen gepaard met een hoge mate van staatsbemoeienis op een groot aantal terreinen. In de periode 1979-1987 is vooral als gevolg van het algemene politieke klimaat de uitvoering van economische hervormingen vertraagd en nieuwe ontwikkelingen in het Hongaarse economische model verhinderd (Berend, 1990:276-277).

De stagnatie van de Hongaarse economie bracht het centralistische model echter steeds meer in diskrediet. Ontevredenheid ten aanzien van de economische gang van zaken resulteerden in het voorjaar van 1988 in de verwijdering van een aantal politieke kopstukken waaronder Partij-secretaris Janos Kadar. Meer en meer kregen hervormingsgezinden die economische veranderingen aan politieke veranderingen koppelden, de overhand in de partijorganen. Het Centraal Comité deed een voorstel om te komen tot een meerpartijenstelsel. In de loop van 1989 werden via veranderingen in de personele sfeer van de partijleiding gepoogd de partij bijeen te houden. Onderhandelingen met negen oppositiegroepen of partij-

en en een aantal aan de communistische partij gelieerde organisaties leidden tot een andere opzet van het kiezen van het Parlement. Voor de communisten werden geen plekken gereserveerd. Bepaald werd dat de president gekozen zal worden door het Parlement. Een volgende stap in de afbrokkeling van de communistische politieke macht (de partij was inmiddels omgedoopt in Hongaarse Socialistische Partij, HSP) werd gezet door het verbod, opgelegd door het Parlement, op partijcellen binnen de bedrijven. Het Parlement nam een verklaring aan dat Hongarije voortaan een onafhankelijke en democratische republiek was waar geen enkele partij de staatsinstellingen kan beheersen. In de maanden tussen de (naams-)veranderingen in oktober en de eerste vrije verkiezingen sinds de Tweede Wereldoorlog in maart 1990 nam het vertrouwen in en de geloofwaardigheid van de communistische partij verder af. Bij de verkiezingen wonnen de centrum-rechtse HDF (Hongaarse Democratische Front) die samen met de Independent Smallholders en de Christen-democraten een regering heeft gevormd met Jozsef Antall aan het hoofd. De communisten behaalden slechts 8,5% van de stemmen (EIU Country Profile 1991:5-7).

Het landbouwbeleid was steeds gericht op de groei van de productie om aan de binnenlandse behoeften te voldoen. Afgemeten aan de ontwikkeling van de zelfvoorzieningsgraad van de belangrijkste voedselprodukten is het beleid een succes geweest. Maar de ongunstige internationale ontwikkelingen (dalende prijzen, opkomend protectionisme) hebben de vinger gelegd op de zwakke plekken van het Hongaarse landbouwsysteem. De geringe aandacht voor kwaliteitsaspecten en efficiëntie speelde de concurrentiepositie van de Hongaarse agrarische export op de wereldmarkt in de jaren tachtig danig parten. Als oorzaken van de bij de marktontwikkelingen achterblijvende reactie van de landbouwsector kunnen het prijssysteem (central price-fixing), de directe staatscontrole op buitenlandse handel (geen importconcurrentie, beperkte converteerbaarheid van de forint) en de zeer gecentraliseerde en inefficiënte voedselverwerkende industrie worden genoemd (Csáki en Varga, 1990:3-4).

Door de invloed van de marktontwikkelingen in de productie en structuur van de sector door te laten werken zou verbetering van de concurrentiepositie kunnen worden gerealiseerd. In het verleden was dit al meerdere malen gepoogd (de Hongaarse economie werd allang niet meer door een centraal plan gestuurd) maar de maatregelen werden door halfslachtigheid gekenmerkt en waren niet gericht op de verandering van het systeem (Laczo, 1991:1-2). De politieke omwenteling opende nieuwe mogelijkheden voor ingrijpende economisch hervormingen. Bij de discussies over beleidshervormingen lag de nadruk op (wettelijke regeling van) het eigendom van grond en kapitaal en op de rol en toepassing van het prijsmechanisme (zie bijvoorbeeld Bisztray, 1989).

In de (nog steeds niet afgesloten) discussies over hoe de weg naar de markteconomie moet worden afgelegd zijn demonopoliseren, decentraliseren en privatiseren de sleutelbegrippen. Eind 1989 sprak het Hongaarse Parlement zich uit voor liberalisering

van de landbouwmarkten en voor het doen ontstaan van een markt voor landbouwgrond. De landbouw prijzen - met uitzondering van de prijzen van tarwe voor menselijke consumptie en van melk - zouden zich vrij(er) moeten kunnen bewegen. Vervolgens werd een begroting goedgekeurd waarin werd voorzien in een forse verlaging van de landbouwsubsidies (zie ook hoofdstuk 3). Per 1 januari 1991 werden steunprogramma's en preferenties voor de agrarische sector verminderd of zelfs geheel afgeschaft. Kleine particuliere boerenbedrijven kregen echter op een aantal terreinen (kortlopende leningen) wel weer een voorkeursbehandeling. Al met al beliep de financiële steun in 1991 aan de sector slechts 2,2% van het BNP (ofwel 29 miljard Forint), terwijl dat in het midden van de jaren tachtig ongeveer 9% van het BNP was (OECD, 1992, Restricted paper).

In juli 1991 publiceerde de overheid een beleidsplan voor de landbouw en de voedselindustrie (Ministry of Agriculture and Food, 1991). Als doelstellingen worden genoemd dat de sector in staat zal moeten zijn aan de binnenlandse behoeften te voldoen met lagere subsidies dan voorheen, concurrerend te produceren voor de export, en de agrarische beroepsbevolking van een redelijk inkomen te voorzien. Het programma is gebaseerd op privatisering van de economie: het landbouwbeleid zal in de toekomst gericht zijn op de particuliere bedrijven. Collectieve boerderijen zullen worden omgezet in coöperaties waar de leden de grond en al het andere vermogen in bezit hebben. Het overgrote deel van de staatsboerderijen (ongeveer 100 van de 126) zal worden geprivatiseerd. Ofschoon uit eerder onderzoek al bleek dat de animo onder de leden van collectieve boerderijen om zelfstandig te gaan boeren niet erg groot zal zijn, streeft de regering naar een structuur van bedrijven met 20-50 ha grond. Voor granen en melk gelden minimumprijzen plus dat voor melk produktiequota worden ingesteld (OECD, 1991, Restricted Paper).

In augustus 1991 werd een nieuwe wet over het grondbezit aangenomen. Deze wet verplicht alle staats- en collectieve boerderijen hun werknemers of leden minimaal 1-1,5 ha grond aan te bieden; aanzienlijk meer dus dan tot die tijd de praktijk/regelgeving was. De bedrijven zijn ook verplicht grond openbaar te verkopen, maar de koper moet de grond vervolgens minstens 5 jaar voor agrarische doeleinden gebruiken. Er is ook een regeling in de wet opgenomen waarbij compensatie aan voormalige eigenaren wordt geboden vanwege de vermeend onwettige onteigeningen die in 1948 hebben plaatsgevonden. Onder de nieuwe wet valt ongeveer 3 miljoen hectare (2,6 miljoen van coöperatieve bedrijven en 0,4 miljoen ha van staatsbedrijven) ofwel de helft van voor agrarische doeleinden benutte oppervlakte. Eind 1991 werd het aantal claims op grond geschat op meer dan 1 miljoen ha (OECD, 1992, Restricted paper).

2.3 De evolutie van het landbouwbeleid in Polen

2.3.1 Ontwikkelingen in het beleid tot en met de jaren zeventig

De structuur van de Poolse landbouw verschilt sterk van die in de andere Oosteuropese landen. Ongeveer driekwart van de landbouwgrond is in handen van privé-boeren. De bedrijven zijn over het algemeen klein. Nog steeds komt het overgrote deel (circa driekwart) van de produktie van de particuliere bedrijfjes (zie ook hoofdstuk 3). In Polen is de collectivisatie van de sector, die in de vroege jaren vijftig in gang werd gezet, geen succes geweest. De kracht van de kerk, de relatieve zwakte van de communistische partij en de sterke traditie van de particuliere landbouw in Polen zijn de belangrijkste oorzaken geweest van het mislukken van de collectivisatie. Toch bleef het landbouwbeleid gericht op de stimulering van de collectivisatie en op tegenwerking van de particuliere bedrijfsvormen. Maatregelen zoals verplichte leveranties (tot 1971), discriminatie bij toewijziging van produktiemiddelen en limitering van particulier grondbezit beperkten de speelruimte voor de particuliere boer (WOL, 1991:37). Maar aangezien de particuliere bedrijven van vitaal belang waren voor de voedselvoorziening van het land moest het communistische bewind deze bedrijfsvorm tolereren.

Aan de ontwikkeling van de landbouw werd weinig prioriteit gegeven. Volgens het socialistische (Sovjet-)model werd in Polen de nadruk gelegd op de ontwikkeling van de zware industrie. Daarbij werd slechts vier procent van de industriële capaciteit ingezet voor de produktie van agrarische inputs zoals machines en kunstmest. De produktie van landbouwmachines was vooral gericht op de behoeften van de grootschalige coöperatieve en staatsbedrijven. Ook andere inputs waren voor de particuliere landbouw moeilijk verkrijgbaar. Zowel toeleveringsbedrijven als de verwerkende industrie waren in handen van staatsondernemingen of coöperaties. Boeren konden alleen in aanmerking komen voor de aankoop van produktiemiddelen bij een verkoopcoöperatie als zij hun produkten via een contract leverden aan een inkoopcoöperatie (WOL, 1991:38). Hierdoor waren de particuliere boeren gedwongen een groot deel van hun oogsten aan de staat te verkopen tegen vastgestelde, relatief lage prijzen die vaak nauwelijks enige relatie hadden met de werkelijk gemaakte kosten van de produktie.

Hoewel in principe vrij om eigen beslissingen te nemen over het gebruik van produktiemiddelen, werd de particuliere landbouwsector dus indirect gestuurd door de overheid die alle beslissingen nam over de voorwaarden van produktie. De overheidsbeslissingen ten aanzien van de allocatie en het aanbod van de produktiemiddelen, de relatieve en absolute prijzen, kredieten, subsidies en belastingen hadden vaak geen relatie met de marktsituatie. In het systeem van administratieve prijzen werd een vrijwel totale scheiding tussen de markt van de agrarische inputs, de landbouwprodukten en de voedingsmiddelen aangebracht; een scheiding die vervolgens weer door middel van subsidies "gecorrigeerd" werd.

Signalen van overschotten of tekorten in de ene sector werden niet doorgegeven aan andere sectoren. Bovendien bestond er geen verband tussen binnenlandse en internationale prijzen. Dit systeem had zijn weerslag op de ontwikkeling van de hele agrarische sector. Gebrek aan kapitaal en het overheidsbeleid dat was gericht op de industriële ontwikkeling van het land, belemmerden investeringen en technologische vooruitgang in de sector. Gevoegd bij de slechte infrastructuur van het platteland (zowel technisch als institutioneel) schetst dit een somber beeld van de toestand van de Poolse landbouw in de jaren zeventig.

2.3.2 Aanpassingen en hervormingen in de jaren tachtig

In de Poolse geschiedenis vormen de jaren 1980-81 en 1989 mijlpalen in zowel algemeen politieke als ook in landbouwpolitieke zin. De slechte gang van zaken in de landbouwsector vormde een belangrijke oorzaak van de zwakte van de Poolse economie aan het eind van de jaren zeventig en beïnvloedde daardoor ook de politieke en sociale stabiliteit van het land (Korbonski, 1990:265). De politieke en sociaal-economische onvrede kwam onder andere tot uitdrukking in de opkomst van de illegale vakbond Solidariteit. Teneinde de politieke macht in handen te houden werd in december 1981 de staat van beleg afgekondigd door de communistische regering. De politieke veranderingen hadden ook belangrijke gevolgen voor het landbouwbeleid. Socialisatie van de sector werd officieel losgelaten en de permanente bestaansgrond van de particuliere landbouw werd erkend (Tomczak, 1990:279). Korbonski (1990:273) schrijft de toegeeflijke houding van de communistische machthebbers ten aanzien van de particuliere landbouw toe aan de geringe betrokkenheid van de boeren bij de activiteiten van Solidariteit waarvoor ze werden beloond met verruiming van hun economische speelruimte.

In principe werd de voorkeursbehandeling van de staatsbedrijven ten opzichte van de particuliere bedrijven opgeheven. Beide bedrijfsvormen kregen op dezelfde gronden toegang tot inputs, kredieten en andere, voor de produktie noodzakelijke (overheids-)diensten. Het is moeilijk na te gaan in hoeverre dit beginsel van gelijke behandeling ook daadwerkelijk in de praktijk werd toegepast. Maar in het algemeen hebben de agrarische produktie en produktiviteit zich tussen 1983 en 1986 gunstig ontwikkeld (hoewel goede weersomstandigheden ook hebben meegespeeld). Andere fundamentele veranderingen in bijvoorbeeld het prijssysteem en de structuur bleven echter uit.

De voortdurende verslechtering van de Poolse economie in de tweede helft van de jaren tachtig ondermijnde het reeds in de loop van de tijd sterk geslonken vertrouwen in de regering verder en versterkte de wens de centraal geleide planeconomie radicaal te hervormen. Tijdens de besprekingen tussen de oppositie en de regering (Ronde-Tafelconferentie) in het begin van 1989 werd besloten de op socialistische beginselen gebaseerde economie te transformeren naar een marktgeoriënteerde economie. Voor de land-

bouw en het landbouwbeleid betekende dat onder andere het volgende (Tomczak, 1991:207):

- economische instrumenten zoals vraag, aanbod en prijzen zorgen voor evenwicht op de agrarische en voedselmarkt;
- demonopoliseren van marktinstituten en organisaties, verdwijnen van overheidsreguleringen van de agrarische en voedselmarkt;
- introductie van nieuwe interventiemaatregelen, zoals minimumprijzen, interventieleveranties en controle op produktiemiddelen en prijzen.

Nadat op 1 augustus 1989 de (consumenten-)prijzen voor voedingsmiddelen werden vrijgegeven, lieten de gevolgen van de radicale systeemverandering niet lang op zich wachten. De voedselprijzen stegen zeer snel, terwijl de toename van de lonen en salarissen daarbij achterbleven. De daling van de koopkracht zorgde voor een forse binnenlandse vraaguitval terwijl de export door de sterke prijsstijgingen ook terugliep. De reductie van de overheidssubsidies aan de voedingsindustrie in oktober had tot gevolg dat de prijsstijgingen nog verder toenamen. De hoge inflatie maakte het voor de boeren ook niet erg aantrekkelijk hun produkten te gaan verkopen. Veel boeren schortten daarom de verkoop van hun produkten op in afwachting van betere tijden.

Een probleem voor de boeren bleef dat er weliswaar sprake was van vrijere (dit is niet meer door de overheid vastgestelde) prijzen maar dat de monopolieposities in inputlevering en verwerking en verkoop van landbouwprodukten bleven bestaan. Toeleverende of verwerkende coöperaties die door de daling van overheids-subsidies in financiële moeilijkheden raakten, trachtten hun problemen te verhelpen via het vergroten van de marges: de verkoopprijzen werden wel verhoogd maar aan de boeren werd minder (of minder meer) uitbetaald voor hun grondstoffen, plus dat prijzen voor inputs (kunstmest, pesticiden, energie, etc.) ook meer toenamen dan de opbrengstprijzen voor de boeren. De ruilvoet van agrarische produkten verslechterde, waardoor de (reële) inkomens in de sector daalden en de vraag naar agrarische inputs afnam (Rembisz en Rosati, 1990:16-18).

De voortdurende prijsstijgingen die de afzet van voedselprodukten deed inzakken en groeiende produktiekosten tot gevolg had, wekte veel ontevredenheid op in de sector. Die werd versterkt door de in januari 1990 afgekondigde maatregelen (het plan Balcerowitz), gericht op de uitbreiding van de invloed van de marktwerking en beperking van de overheidsbemoeienis. Na heftige protesten (wegblokkades en bezetting van het Ministerie van Landbouw) in de zomer van 1990 kwam de regering de boeren enigszins tegemoet. Toegezegd werd dat de particuliere landbouwsector de beschikking zou krijgen over (een beperkt bedrag aan) kredieten tegen relatief gunstige voorwaarden voor de aankoop van machines, grond of andere inputs. Ook werd overgegaan tot de oprichting van het Agentschap voor de Agrarische Markt. Dit orgaan moet de landbouwoverschotten opkopen en vervolgens binnenlands afzetten dan wel exporteren met als doel de binnenlandse prijzen zoveel moge-

lijk te stabiliseren. De financiële middelen van het interventie-
orgaan schieten echter tekort om de overschotten van de markt te
kunnen halen. Het afzetprobleem van de Poolse boer nam in 1991
verder toe. De verwerkende industrieën hadden nog grote voorraden
van vrijwel elk landbouwprodukt, waardoor de prijzen voor de boer
en de geldelijke opbrengsten zakten: in de eerste helft van 1991
waren de opbrengsten met 36,5% gedaald ten opzicht van de periode
juli-december 1990 (OECD, 1991, Restricted paper). Toch is de
Poolse overheid ondanks veel druk van protesterende boeren(organ-
isaties) goeddeels blijven vasthouden aan haar markt-georiënte-
eerde economische beleid en heeft het zoveel mogelijk vermeden
(onderdelen van) de economie te subsidiëren. De enige "correctie"
op het liberaliseringsproces is de instelling van minimumprijzen
voor granen en melk in het najaar van 1991 geweest (OECD, 1992,
Restricted paper).

2.3.3 Belangrijke discussiepunten rond de toekomstige ontwikke- ling van de Poolse agrarische sector

De sterke stijging van de voedselprijzen heeft niet alleen
de binnenlandse consumptieve vraag doen dalen maar ook de afzet-
mogelijkheden voor de voedselexporterende industrie negatief be-
ïnvloed. Het overschottenprobleem is dan ook sterk in omvang toe-
genomen. Als gevolg van de prijs- en afzetontwikkelingen staan de
inkomens in de landbouwsector onder sterke druk. Om de gevolgen
van de prijsstijgingen voor de landbouwsector op te vangen zou
interventie in de voedselproductie en -afzet gecombineerd met
protectie nodig zijn. De financiële mogelijkheden voor interven-
tionistisch en protectionistisch landbouwbeleid ontbreken echter
grotendeels. De Poolse regering zal volgens Tomczak (1991:208)
een keuze moeten maken tussen een zekere mate van interventie
enerzijds, en liberalisatie van de landbouwmarkt, structurele
veranderingen en efficiëntieverbetering in de sector anderzijds
binnen de budgettaire beperkingen van het land.

Het grote struikelblok bij de hervormingen in de Poolse
landbouw vormt de monopolistische structuur van de agrarische in-
dustrie en dienstverlening. Ofschoon driekwart van de landbouw-
grond in handen is van de particuliere bedrijfjes en de productie
grotendeels van die bedrijven komt, is de staatsinvloed op de
sector zeer groot doordat zowel de leveranties van produktiemid-
delen en andere inputs als de verwerking en afzet van de produk-
ten nog steeds grotendeels in handen zijn van door de staat ge-
controleerde instellingen. Hun monopolistische positie stelt ze
in staat bij dalende vraag hun marges op peil te houden door de
prijzen te veranderen in plaats van de efficiëntie te verhogen
via verlaging van de produktiekosten of de omzet te vergroten via
lagere prijzen. Volgens het rapport van de Polen/EG/Wereldbank
Task Force (1990:5) zijn de oplossingen voor de efficiëntiepro-
blemen in de agribusiness sector cruciaal voor de ontwikkeling
van de landbouw en wordt het welslagen van de hervormingsprogram-

ma's bepaald door mogelijkheden tot produktiviteitsverhoging in de verwerkende industrie.

Privatiseren zou de oplossing moeten bieden voor verbetering van de efficiëntie van de verwerkende industrieën. Probleem vormt echter het benodigde kapitaal. Ook het ontbreken van (management-)kennis vormt een belemmering voor privatisering. De privatisering van de collectieve en staatsboerderijen ontmoet dezelfde problemen, waarbij de verliesgevendheid van de bedrijven potentiële kopers afschrikt. Het State Agency for Agricultural Property is speciaal opgericht en belast met de privatisering van staatsgrond. Bij de verkoop of verhuur van grond en gebouwen hebben de werknemers van de staatsbedrijven meer rechten dan andere geïnteresseerden. Ook buitenlanders mogen kopen en/of huren (OECD, 1992, Restricted paper).

De structuur van kleine bedrijfjes vertraagt de overgang naar efficiëntieverbetering door middel van mechanisatie. Gebrek aan kapitaal remt evenwel het proces van schaalvergroting en mechanisering. De structuurveranderingen in de landbouw zullen gepaard gaan met uittreding van arbeidskrachten uit de landbouw waarvoor, gezien de toenemende werkloosheid in de niet-agrarische sectoren, nauwelijks alternatieven zijn. In dit licht moet ook de verbeterde pensioenregeling voor boeren worden gezien, waarvan men hoopt dat die ouderen zal aanzetten de sector vrijwillig te verlaten en ruimte voor schaalvergroting te creëren.

Niet alleen betekent de overgang naar een markteconomie een prijs- en inkomensschok, het betekent ook een verandering in de bedrijfsvoering van zowel de boer als van de toeleverende en verwerkende industrieën. De voorwaarden waaronder kan worden geproduceerd zijn sterk aan veranderingen onderhevig, waardoor vragen zoals waar, wat en hoe te produceren opnieuw moeten worden beantwoord. Meer dan voorheen zullen de produktiebeslissingen gepaard gaan met risico's voor de producent. Bovendien zijn er de (algemeen-economische) onzekerheden voor de toekomst. Tomczak (1991:209) wijst op het gevaar dat, als de recessie nog lang voort duurt, de kans groot is dat het economische programma en de politieke democratie onder druk zullen komen te staan.

2.4 Een vergelijking tussen Hongarije en Polen

Wanneer de situatie waarin de Hongaarse landbouw verkeert vergeleken wordt met die van de Poolse, valt een aantal dingen op. De structuur van de primaire landbouwsector tussen beide landen verschilt sterk. In Polen overheerst kleinschaligheid terwijl in Hongarije de grote staats- en collectieve bedrijven domineren. Daar staat tegenover dat in beide landen de toelevering, de verwerking en de afzet zijn geconcentreerd en goeddeels in handen zijn van de gemeenschap. In verband met de kleinschalige structuur is de primaire landbouw in Polen minder gemechaniseerd dan op de grote Hongaarse boerderijen. De indruk bestaat dat de Poolse landbouw in technologisch opzicht achter blijft bij de Hongaarse.

Tussen beide landen is ook een verschil in opvattingen ten aanzien van het algemeen economische en het landbouwbeleid te constateren. Veel eerder dan in Polen het geval is geweest, is in Hongarije het centraal geleide economische systeem aangepast in de richting van een markteconomie. Bovendien werd in Hongarije al snel het belang van de gezinsbedrijven ingezien als ondernemingsvorm naast de staats- en collectieve bedrijven. In Polen werden particuliere bedrijven echter tegengewerkt en pas in de jaren tachtig werden de bestaansgronden van de gezinsbedrijven erkend. Een en ander bracht met zich mee dat in de Hongaarse landbouw de relatie tussen arbeidsinspanning en resultaten (inkomen) veel directer lag dan in Polen hetgeen de agrarische ontwikkeling in Hongarije gunstig lijkt te hebben beïnvloed.

De paradoxale situatie doet zich dus voor dat terwijl in Polen het overheidsbeleid sterk vasthield aan het socialistische planningsmodel en de primaire landbouw desondanks in hoge mate een aangelegenheid bleef van kleinschalige privé-boeren, het beleid in Hongarije veel soepeler was en de primaire landbouw daar juist grootschalig georganiseerd bleef. Het geeft te denken over de reikwijdte van "planning" én van "hervorming".

Het geheel overziend lijken in Polen de huidige problemen van de agrarische sector groter dan in Hongarije. In Polen heeft men gekozen voor een schoktherapie om de vastgelopen centraal geleide economie om te vormen tot een markt geleide economie. De veranderingen zijn veelal van het ene op het andere moment ingevoerd. Het marktmechanisme is nu grotendeels de regulator van de economische activiteiten maar liberalisatie van de prijzen is (nog) niet gepaard gegaan met vereiste hervormingen van de institutionele kaders en de economische structuur. In de landbouw zorgen met name de kleine bedrijfjes en de sterke concentratie in de toelevering en afzet voor een ongunstige agrarische structuur om zich aan de prijs- en kostenontwikkelingen aan te passen en te komen tot efficiënte bedrijfsvoering. Daarbij lijkt de Poolse regering niet van plan de landbouwsector te ondersteunen, als ze al de financiële middelen er voor bezat. De regering volgt het principe van een "clear market-oriented policy against all branches of the economy including agriculture" (OECD, 1991, Restricted paper). De Poolse landbouw kreeg in 1990 en 1991 minder steun vanuit het staatsbudget dan in voorgaande jaren (OECD, 1992, Restricted paper). In Hongarije heeft men veel meer het pad van de geleidelijke veranderingen bewandeld, waarbij men als voordeel had dat de economische crisis veel minder diep is geweest dan in Polen het geval is (geweest). Het verschil in de economische conjunctuur van het land (een belangrijke randvoorwaarde van agrarische ontwikkeling) en in de benadering van de economische problemen leidt tot een wezenlijk verschil in de gevolgen van politieke en economische hervormingen voor de agrarische sector tussen beide landen.

3. ALGEMENE KENMERKEN VAN DE LANDBOUW IN HONGARIJE EN POLEN

3.1 Inleiding

Teneinde een globaal beeld te krijgen van de economische toestand waarin de agrarische sector zich in beide Oosteuropese landen bevindt, wordt ingegaan op een aantal belangrijke indicatoren waarmee de positie van de sector kan worden aangegeven. Een schets van de structuur gaat vooraf aan de beschrijving van de plaats van sector in de economie en de veranderingen in die positie. Er wordt kort ingegaan op de voor de inkomensontwikkeling zeer belangrijke ontwikkeling van de sectorale ruilvoet en produktiviteit, en op de produktievolumes. Deze onderwerpen komen in volgende hoofdstukken op produktniveau uitvoeriger terug.

3.2 De toestand van de landbouw in Hongarije

De structuur van de landbouw in Hongarije verschilt nogal van die in Nederland. De twee meest essentiële punten van verschil zijn de dominante bedrijfsvorm bij de primaire produktie (in Nederland het gezinsbedrijf, in Hongarije het grootschalige loonarbeidsbedrijf) en de mate van segregatie in de produktiekolom (in Nederland sterke scheiding tussen primaire produktie, toelevering en verwerking, terwijl in Hongarije deze drie segmenten veelal samengaan in één complex) 1). Uit tabel 3.1 is af te lezen dat de coöperatieve bedrijfsvorm veruit domineert in termen van grondgebruik, werkgelegenheid en produktiewaarde.

Uit tabel 3.2 blijkt dat voor het grootschalige landbouwbedrijf in Hongarije de verwerking van agrarische grondstoffen een belangrijke rol speelt. Dat geldt met name voor de staatsbedrijven. Deze als "landbouwbedrijven" te boek staande delen van de landbouwproduktiekolom verzorgen dan ook een belangrijk deel van de produktiewaarde van de industrieel bewerkte voedingsmiddelen.

Die - vanuit Nederlands perspectief - typische structuur, samen met de algemeen economische omstandigheden en het overheidsbeleid, is in de afgelopen decennia sterk bepalend geweest voor de resultaten van de landbouwsector in Hongarije. Het is

1) Vooral vanwege het tweede verschilpunt moet de term "landbouw", toegepast op de Hongaarse situatie, anders worden begrepen dan we voor Nederland gewend zijn. Wanneer we in het vervolg spreken over "de landbouw", worden die onderdelen van de produktiekolom bedoeld die zich bezig houden met de produktie en verwerking van agrarische produkten. In het geval die term de lading niet dekt wordt gesproken van "primaire landbouw" en "voedselindustrie".

Tabel 3.1 Procentuele aandelen van de bedrijfsvormen in het agrarische grondgebruik, werkgelegenheid en produktiewaarde in de Hongaarse landbouw in 1989

Bedrijfsvorm	Grond- gebruik	Werkgele- genheid a)	Produktie- waarde
Staatsbedrijven	11,9	19,5	20,0
Coöperaties	69,4	79,1 b)	56,6
Kleinschalig } Overig	18,7 c)	1,4 b)	23,4

n.b. = niet bekend.

a) Gebaseerd op "active earners"; b) De arbeidsinzet op eigen stukjes grond van coöperatielieden is opgenomen onder "coöperaties"; c) Onder andere eigen grond van coöperatielieden.

Bron: KSH (1991).

Tabel 3.2 Procentuele aandelen van de primaire landbouw, voedselverwerking en overige activiteiten in de totale produktiewaarde van de bedrijfsvormen in Hongarije in 1989

Bedrijfsvorm	Primaire landbouw	Voedsel- verwerking	Overige activiteiten	Totaal
Staatsbedrijven	60,3	20,3	19,4	100
Coöperaties	62,8	7,1	30,1	100
Kleinschalig } Overig	n.b.	n.b.	n.b.	100

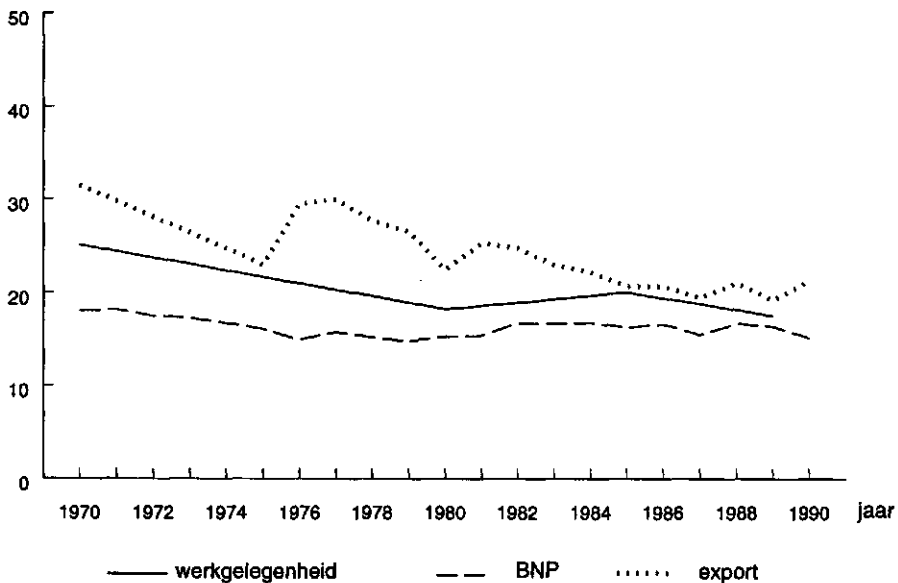
Bron: KSH (1991).

daarom nuttig om even stil te staan bij een aantal algemene indicatoren van agrarische ontwikkeling sinds de Tweede Wereldoorlog.

De evolutie van de plaats van de landbouw in de economie is op verschillende manieren weer te geven. Maar het algemene beeld is wel dat de sector "terrein" heeft verloren aan andere sectoren. Zo is het aandeel van de landbouw in de beroepsbevolking in de loop der jaren gestaag afgenomen. Deze relatieve daling van de werkgelegenheid in de landbouw is overigens sterker verlopen dan die van het aandeel in het BNP, hetgeen op zich duidt op een verbetering van de inkomenspariteit met andere sectoren (figuur 3.1).

Uit deze figuur blijkt dat ook het aandeel van de sector in de exportinkomsten van het land in de jaren tachtig beduidend kleiner was dan in het decennium ervoor. Dit is nogal opmerkelijk, omdat nu in Hongarije juist erg hoog wordt opgegeven over

(in procenten van totaal)

Figuur 3.1 De landbouwsector in de Hongaarse economie: het landbouwaandeel in de totale werkgelegenheid, het bruto nationale produkt en de totale export

Bron: LEI-Databank.

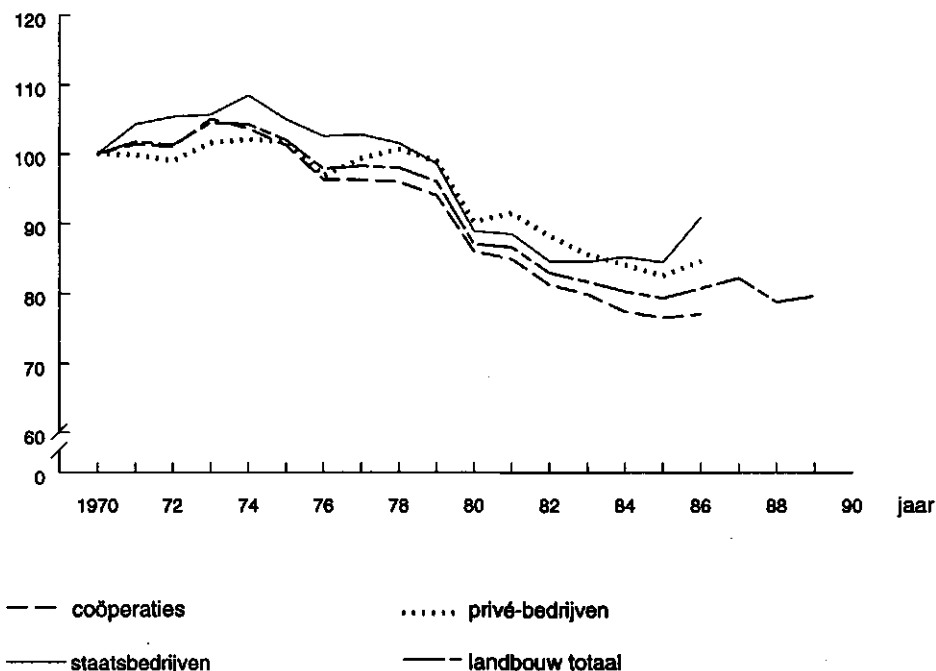
de rol van de landbouw in de nationale export 1). Zoals figuur 3.1 laat zien is de relatieve inkrinking van de sector in nationaal-economische termen (BNP, werkgelegenheid) overigens iets geringer is geweest dan de daling van het exportaandeel. Alleen dankzij het eveneens gedaalde aandeel in de invoerkosten heeft de landbouw een blijvend positieve bijdrage kunnen leveren aan de handelsbalans.

De economische positie van de primaire landbouw ten opzichte van andere sectoren is sinds 1970 ook in een andere opzicht flink veranderd. Wanneer we kijken naar hoe de opbrengstprijzen van de landbouw zich hebben ontwikkeld in verhouding tot de prijzen van de inputs - de sectorale ruilvoet - dan valt op dat er vanaf de tweede helft van de jaren zeventig een verslechtering van de ruilvoet is opgetreden. Een onderverdeling naar bedrijfstypen

-
- 1) Dit optimisme is deels uit nood geboren. Vergelijk Major (1990): "Hungary is compelled to maintain the value of food exports because - at present - there is no other part of its economy that could replace the foreign currency loss if she were to abandon more than 10 per cent of the least profitable food exports".

leert dat de ruilvoetontwikkeling voor staatsbedrijven in de primaire landbouw iets gunstiger was dan die voor coöperatieve en privé-bedrijven. In figuur 3.2 is een en ander weergegeven.

(index, 1970=100)

Figuur 3.2 De ontwikkeling van de ruilvoet voor de Hongaarse landbouw, 1970-1989 (index: 1970=100)

Bronnen: Alton, et al. (1989), Lazarcik (1990) en KSH (1991).

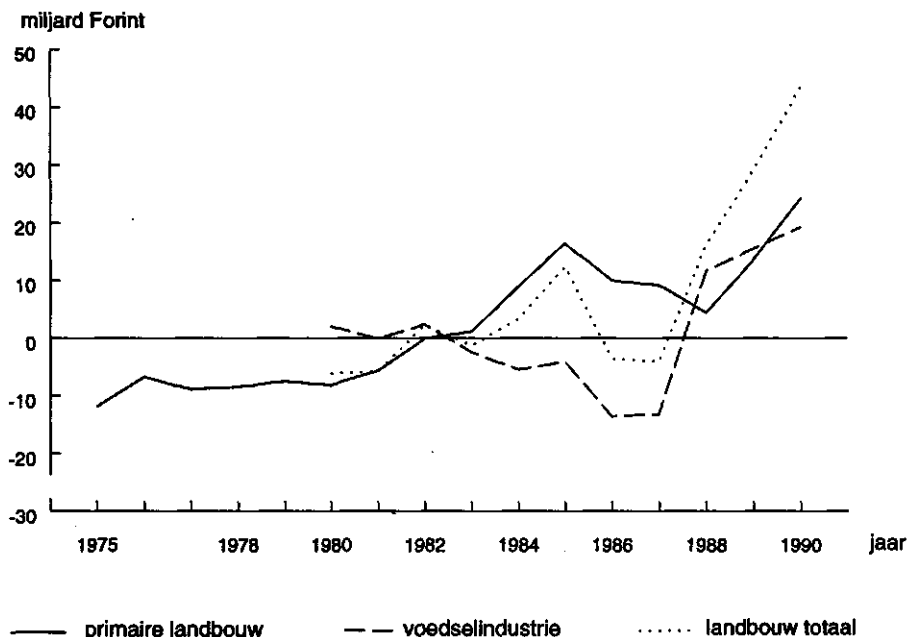
Het is duidelijk dat deze figuur een somberder beeld schetst dan figuur 3.1 die een lichte verbetering van de inkomenspariteit deed vermoeden. Deels wordt dit verschil veroorzaakt door statistische onvolkomenheden, deels ook doordat de ruilvoet volgens de hier gehanteerde bronnen alleen betrekking heeft op de prijzen van landbouwprodukten enerzijds, en aangekochte, materiële inputs anderzijds. De beloning voor arbeid en kapitaal wordt hier dus niet inbegrepen.

Bovendien heeft een ruilvoetverslechtering niet per sé in te houden dat het sectorinkomen terugloopt: zolang de produktiviteit van de inputs minstens zo sterk toeneemt als de ruilvoet verslechtert, zal het agrarisch inkomen in reële termen niet dalen of zelfs kunnen toenemen. Die produktiviteit zou tussen 1971 en 1988 (op basis van drie-jaarlijkse gemiddelden) jaarlijks gemid-

deld 1,33% hebben moeten stijgen om geen reële inkomensdaling te weeg te brengen.

Uit berekeningen van Lazarcik (1988 en 1990) en Mészáros (1991) valt op te maken dat de groeivoet van de totale produktiviteit van de Hongaarse landbouw slechts 0,75% bedroeg, en die van de non-factorproduktiviteit (produktie per eenheid variabele inputs, zoals energie, zaai-, plant- en pootgoed, meststoffen, etc.) negatief was. De arbeidsproduktiviteit nam in de eerste helft van de jaren zeventig nog met circa 6% gemiddeld per jaar toe, maar in de jaren tachtig (t/m 1988) werd nog maar een groei van gemiddeld 2% per jaar geregistreerd. In 1989 werd de arbeidsproduktiviteitsgroei zelfs negatief: 0,9% (Lazarcik, 1990:47). De opbrengsttoename per ha waren evenals in de jaren zeventig ook in de jaren tachtig positief, maar veel geringer dan in de jaren zeventig toen bijvoorbeeld in de periode 1970-75 nog groeicijfers van 5% per jaar werden gehaald (Lazarcik, 1988:324).

De ruilvoet is onder andere verslechterd doordat het overheidsbeleid in de landbouwsector in de loop der jaren minder "gul" is geworden voor de sector, en dan in het bijzonder voor de primaire landbouw. Opvallend is dat voor het primaire deel van de kolom de balans van subsidies en belastingen (van overheidswege)

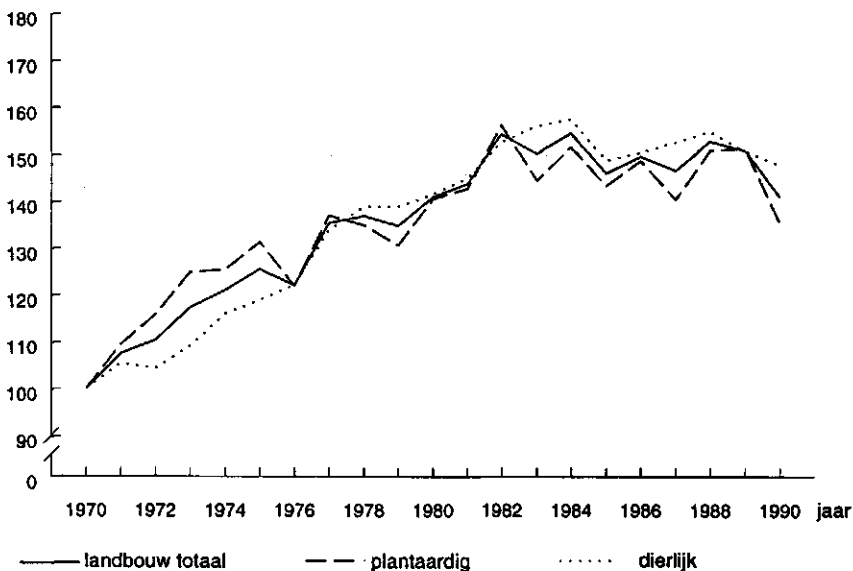
Figuur 3.3 Ontwikkeling van de overdrachten tussen de Hongaarse landbouw en overheid, naar kolomfase, 1975-1990 (negatief=netto-subsidie)

Bronnen: Borszéki et al. (1985 en 1988), Csáki en Varga (1990).

jarenlang negatief is uitgevallen (de sector werd dus netto gesubsidieerd), en in de loop van de jaren tachtig positief is geworden. Het omgekeerde gebeurde echter met de verwerkende fase in de kolom, die tussen 1982 en 1987 van overheidswege financieel ondersteund werd maar sinds 1987 netto belast is (zie figuur 3.3).

Mede als gevolg van de ruilvoetverslechtering heeft het produktievolume zich in die periode beduidend minder gunstig ontwikkeld dan in de jaren zeventig (figuur 3.4).

(index, 1970=100)

Figuur 3.4 De ontwikkeling van het produktievolume in Hongarije; landbouw totaal, en plantaardige en dierlijke produktierichtingen, 1970-1990

Bron: FAO, Agrostat.

Er kan, getuige het verloop van de produktie-indexen, zelfs worden gesproken van een stagnatie: de groeivoet in de jaren tachtig was amper positief (0,7%) tegen 3,1% in het voorafgaande decennium. Wat dit betreft zijn de verschillen tussen plantaardige en dierlijke produktierichtingen overigens verwaarloosbaar.

Een van de belangrijkste factoren die van invloed zijn op de ontwikkeling van de produktie-volumes is de aanwending van grond en kapitaal. Het totaal areaal landbouwcultuurgrond is in de loop van de jaren tachtig nagenoeg constant gebleven, maar tussen sectoren en produkten zijn wel verschuiving opgetreden (zie verder hoofdstuk 5). De rundveestapel in Hongarije is vanaf 1975 inge-

krompen van 2 miljoen naar 1,6 miljoen dieren in 1990. Met name sinds het midden van de jaren tachtig is de teruggang in het aantal dieren groot geweest. Het aantal melkkoeien daalde vrijwel evenredig met de totale rundveestapel naar circa 670.000 dieren in 1988-90. Ook de aantallen varkens (van 9,8 naar 7,6 miljoen dieren), schapen (van 2,9 naar 2,0 miljoen dieren) en paarden (van 1,6 naar 0,9 miljoen dieren) zijn sinds het midden van de jaren tachtig afgenomen. Het aantal dieren in de pluimveesector varieerde daarentegen in de periode 1980-90 van jaar tot jaar tussen 61 en 67 miljoen (zie verder hoofdstuk 6).

3.3 De toestand van de landbouw in Polen

De structuur van de Poolse landbouw wordt gekenmerkt door kleinschaligheid. De bedrijven zijn arbeidsintensief en kapitaal-sextensief en de produktie is sterk gericht op de zelfvoorziening en de lokale markt. Het kleinschalige karakter komt tot uiting in tabel 3.3.

Tabel 3.3 *Bedrijfsstructuur van de Poolse privé-landbouw *)*, 1989

Oppervlakte (ha/bedrijf)	Aantal bedrijven		Areaal		Gemiddelde oppervlakte (ha/bedrijf)
	(x1000)	%	(mln. ha)	%	
1 - 5	1.108	48,7	2,7	19,9	2,4
5 - 10	692	30,4	4,4	32,4	6,4
10 - 15	293	12,9	3,2	23,5	10,9
>15	183	8,0	3,3	24,3	18,0
Totaal	2.276	100	13,6	100	

*) De groep met minder dan 1 ha cultuurgrond is buiten beschouwing gelaten, daar zij buiten de landbouwstellingen worden gehouden. Volgens GUS (Bulak, mondeling) gaat het hierbij om ongeveer 1,8 miljoen boerenbedrijffjes.
Bron: naar Tomczak, 1991:210.

De individuele boeren bewerken ruim 75% van het totale landbouwareaal. Bijna de helft van de bedrijven hebben een oppervlak van 1-5 ha. Zo'n 80% van de bedrijven bezit niet meer grond dan 10 ha. De gemiddelde bedrijfsgrrootte van de privé-boerderijen is 6,4 ha.

Naast de privé-bedrijven zijn er 2000 collectieve bedrijven en 1300 staatsbedrijven. Het aandeel van de staatslandbouwbedrijven in het landbouwareaal is ongeveer 18%. Deze bedrijven zorgen voor 19% van de totale landbouwproduktie (Task Force, 1990). De

coöperatieve bedrijven bewerken iets minder dan 5% van het totale landbouwareaal en dragen eenzelfde percentage bij in de totale Poolse landbouwproduktie.

De Poolse landbouw is zeer arbeidsintensief; gemiddeld werken er 24 arbeidskrachten op 100 ha (in Nederland in 1989 gemiddeld 12), maar op de grote staatsbedrijven is sprake van een veel extensievere bedrijfsvoering en werken 13 personen per 100 ha landbouwgrond (Van de Kreeke en Lappère, 1991). Door de geringe afmetingen lenen de vele kleine privé-bedrijfjes zich nauwelijks voor mechanisatie. Typerend is het grote aantal werkpaarden, ongeveer 1,1 miljoen, dat op deze bedrijven aanwezig is. Ook de toepassing van aangekochte inputs is verschillend bij privé- en de gesocialiseerde bedrijven. Zo gebruiken staatsbedrijven in verhouding tot de kleine privé-bedrijven bijvoorbeeld veel meer bestrijdingsmiddelen, maar het gebruik in de Poolse landbouw ligt nog ver achter bij dat in de EG (Task Force, 1990).

De positie van de landbouwsector is in de loop van de tijd minder belangrijk geworden (tabel 3.4). Ofschoon 28% van de totale werkgelegenheid in de sector is te vinden, draagt de landbouw nog geen 13% bij aan het BNP. De landbouw verzorgt echter wel 87% van de binnenlandse voedselbehoefte. Ongeveer 20% van de industriële output is afkomstig van de voedings- en genotmiddelenindustrie die op zijn beurt voor 90% van zijn grondstoffen afhankelijk is van de eigen landbouw. Hieruit mag worden afgeleid dat de landbouwsector veel belangrijker voor de economie is dan het relatief lage BNP-aandeel van de landbouw doet vermoeden. Bovendien blijkt dat het aandeel van de landbouwprodukten in de totale import en export de laatste jaren is gegroeid; de rol van de sector in de buitenlandse handel wordt belangrijker.

Desalniettemin is de landbouwsector relatief weinig op export gericht, zoals blijkt uit tabel 3.5. De sector produceert grotendeels voor de binnenlandse markt.

In de jaren zeventig was de ontwikkeling van de sectorale ruilvoet nog gunstig voor de landbouw; tussen 1970 en 1980 stegen de verkoopprijzen 40% meer dan die van de inputs en de investeringen (Wereldbank, 1989). De jaren tachtig laten een voor de boer veel minder gunstige ontwikkeling zien (figuur 3.5). Met na-

Tabel 3.4 *Het procentuele aandeel van de landbouwsector in algemeen economische grootheden in Polen*

Aandelen	1970	1980	1985	1987	1989
Aandeel in BNP	22,7	12,9	14,4	13,0	12,7
Aandeel in werkgelegenheid *)	38,1	33,5	32,1	31,3	28,0
Aandeel in totale export	..	..	8,2	..	11,3
Aandeel in totale import	..	..	9,2	..	11,7

*) Landbouw inclusief verwerkende en toeleverende industrie

Bronnen: Wereldbank, 1989, annex VI, tabel 3; GUS, 1990.

Tabel 3.5 De sectorexport in procenten van de totale sectorproductie in Polen

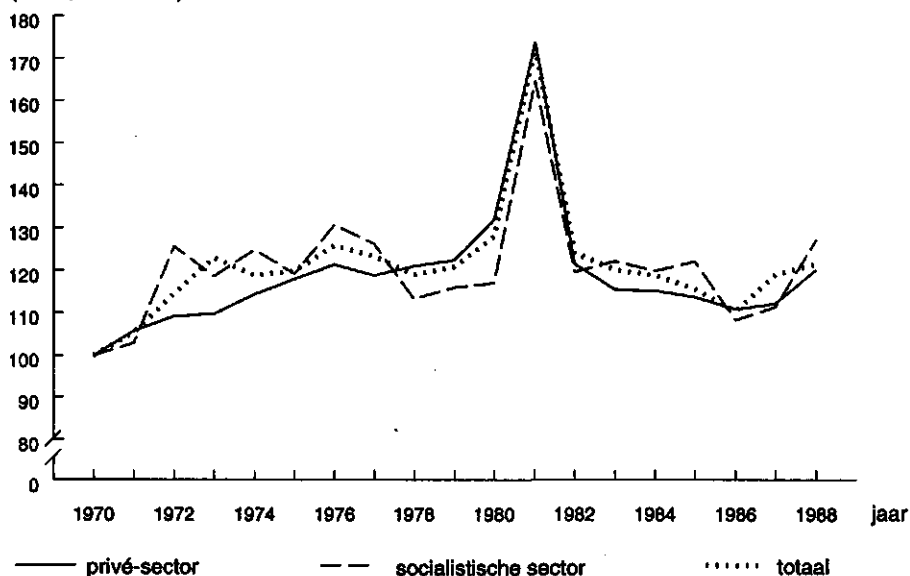
Sectoren	1988	1989	1990
Totaal landbouw	5,8	6,1	7,0
Onbewerkte grondstoffen	3,0	3,4	4,3
Bewerkte (voedsel-)produkten	9,4	9,5	9,5

Bron: Task Force, 1990:94.

me in 1982 stegen de inputprijzen veel sterker dan de outputprijzen. In de periode 1982 tot 1987 zijn de prijzen voor de produktiemiddelen 16% sterker gestegen dan de prijzen voor de output.

Na 1987 verbeterde de ruilvoet weer enigszins, maar die ontwikkeling werd verstoord door de economische hervormingen, halverwege 1989. Krzyzanowski (1991) illustreert de ruilvoetverslechtering na het loslaten van de prijzen en het afschaffen van het grootste deel van de landbouwsubsidies op inputs in augustus 1989 door de prijs van een kilo kunstmest uit te drukken in kilogrammen tarwe. In het seizoen 1988/89 was 1,5 kilo tarwe nodig om

(index, 1970=100)

Figuur 3.5 De ontwikkeling van de ruilvoet van de Poolse landbouw, 1970-1988 (index: 1970=100)

Bron: Lazarcik, 1990.

1 kilo kunstmest te kunnen betalen. In het tweede kwartaal van 1990 was de kunstmestprijs gestegen tot 3,6 kilo tarwe en in het tweede kwartaal van 1991 bedroeg de prijs al 6,3 kilo tarwe (ter vergelijking; in Nederland was in 1988/89 3,2 kilo tarwe voldoende voor het aanschaffen van 1 kilo kunstmest). Ook kapitaalgoederen zijn meer in prijs toegenomen dan de tarweprijs: in oktober 1989 was, om een tractor van 35 pk te kunnen kopen, 27,9 ton tarwe voldoende, in maart 1991 stond de prijs van dezelfde tractor gelijk aan 56,6 ton tarwe. Krzyzanowski concludeert dat de prijsverhoudingen van produkten en produktiemiddelen in Polen en de Westeuropese landen na de hervormingen dichterbij elkaar zijn komen te liggen en dat door de lage produktiviteit de Poolse boer een groter deel van zijn oogst moet bestemmen voor de aankoop van produktiemiddelen dan in de Westerse landen het geval is.

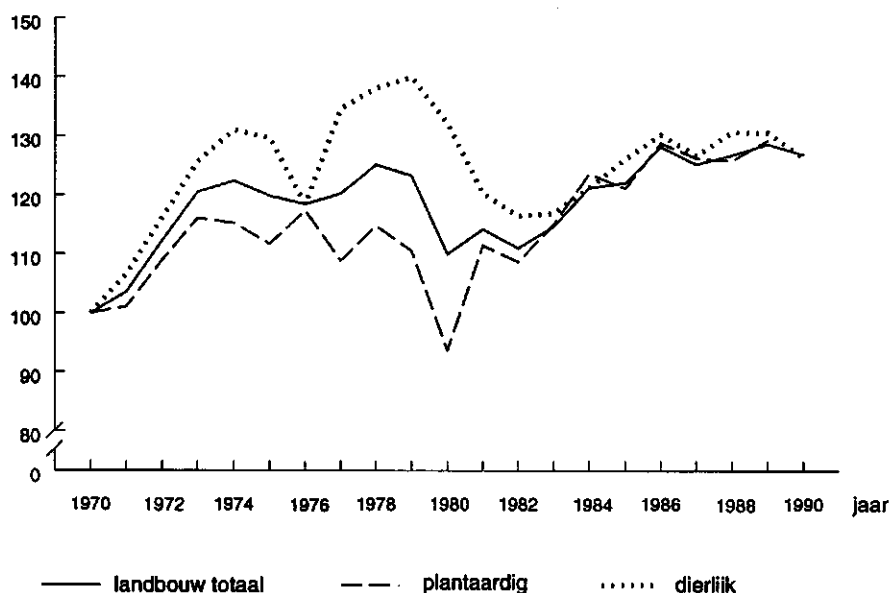
Een ongunstige sectorale ruilvoetontwikkeling heeft negatieve inkomensgevolgen als de ruilvoetverslechtering niet wordt gecompenseerd door produktiviteitsgroei. In Polen blijkt de totale produktiviteitsgroei zich zeer slecht te hebben ontwikkeld. Uit berekeningen van Lazarcik (1988 en 1990) blijkt de totale produktiviteit in de periode 1965-1985 met gemiddeld 0,50% per jaar te zijn gedaald en in de jaren 1985-88 nagenoeg stabiel te zijn geweest. In dezelfde studies wordt melding gemaakt van een sterk schommelende arbeidsproduktiviteit: in de tweede helft van de jaren zestig én van de jaren zeventig daalde deze 2 à 3% gemiddeld per jaar terwijl in de periode 1970-75 en 1980-85 de produktiviteitsgroei weer 1 à 2% gemiddeld per jaar positief was. De toename van de arbeidsproduktiviteit bedroeg 0,75% in de periode 1985-89 (Lazarcik, 1990:49). De groei van de opbrengsten per ha is weliswaar steeds positief geweest maar niet meer dan 0,5-1,5% per jaar, met uitzondering van de eerste helft van de jaren zeventig toen gemiddeld 4% groei per jaar werd behaald. In de jaren zeventig heeft de dierlijke sector een hogere gemiddelde groei per jaar behaald dan de plantaardige. In het begin van de jaren tachtig is dat beeld omgekeerd (Lazarcik, 1988:324).

Tegenover deze slechte produktiviteitsontwikkeling stond echter de forse ondersteuning van de sector door de overheid. Tot aan de economische hervormingen in 1990 werd de agrarische sector in Polen zwaar gesubsidieerd. Terwijl de landbouw bijna 13% bijdroeg aan het BNP, kwamen de totale subsidies op de voedselprijzen en agrarische inputs overeen met ruim 7% hiervan. Samen met directe subsidies aan de landbouwbedrijven, landbouwkrediet en pensioenbijdragen voor boeren maakten de subsidies in 1988 20% uit van de totale staatsuitgaven (Wereldbank, 1989). Naast boeren profiteerden ook de industrie en de consument. In 1989 werd bijna 50% van alle in het landbouwbudget voortkomende uitgaven als subsidies aan voedselprijzen gedaan - waarschijnlijk verstrekt via de voedingsmiddelenindustrie -, daarmee dus meer de consument dan de producent bevoordelend (Rembisz en Rosati, 1990:19). Al met al zou dit beleid er volgens de Task Force (1990) toe hebben geleid dat het inkomen van een boer in Polen tussen 1978 en 1988 gemiddeld 17% hoger was dan dat van een industrie-arbeider. Maar dit

valt moeilijk te rijmen met de informatie uit tabel 3.4, die een inkomensdispariteit voor de landbouw doet vermoeden, en die uit figuur 3.5 die een scherpe ruilvoetverslechtering voor de landbouw weergeeft.

In 1990 werden bijna alle subsidies afgeschaft. Dit had weliswaar het beoogde effect van vermindering van de overheidsuitgaven én daling van het aandeel van de landbouwuitgaven in het overheidsbudget naar 8%, maar ontwrichtte ook de landbouwmarkten: producenten werden geconfronteerd met snel stijgende produktiekosten en consumenten met oplopende voedselprijzen in de winkels. Vooral door de monopolistische posities van toeleverende en verwerkende industrieën plus de concentratie in de handelskanalen kon de stijging van de produktiekosten voor de boeren sterk afwijken van de toename van de voedselprijzen voor de consumenten. Na de vrij rigoureuze prijsliberalisatie werd er alom druk op de overheid uitgeoefend maatregelen te treffen om de boeren meer steun te verlenen. Op een aantal punten (oprichting van de ARR, importheffingen en exportlicenties voor een aantal produkten, minimumprijs-systeem voor enkele produkten) is aan die wens gehoor gegeven. Hoewel de sector op een aantal punten wederom steun van overheidswege ontvangt, ligt het niveau van die steun aanmerke-

(index 1970 = 100)

Figuur 3.6 De ontwikkeling van het produktievolume in de Poolse landbouw; landbouw totaal, en plantaardige en dierlijke produktierichting, 1970-1990

Bron: FAO, Agrostat.

lijk lager dan voor de economische hervormingen (OECD, Restricted paper).

De ontwikkeling van het produktievolume heeft een sterk fluctuerend karakter gehad (figuur 3.6). Opvallend is dat de groei van de plantaardige produktie vrijwel nooit synchroon liep aan die van de dierlijke. De dierlijke produktie maakte, na een korte terugval in 1976, in de tweede helft van de jaren zeventig nog enkele jaren van sterke groei door, terwijl de plantaardige produktie juist afnam. De totale landbouwproduktie heeft een sterke terugslag gehad in de jaren 1979-80 ten gevolge van de algemene economische crisis. Daarna trad in de eerste helft van de jaren tachtig wel weer een herstel op waarbij een gelijkmatige ontwikkeling tussen plantaardige en dierlijke produktie valt te constateren - maar na 1985/86 stagneerde de produktie.

De produktiecapaciteit van de Poolse landbouwsector is, afgemeten aan het areaal cultuurgrond en aantal dieren, verminderd. Het voor agrarische doeleinden gebruikte areaal is in de loop van de jaren tachtig nauwelijks afgenomen, maar in de dierlijke sector namen de aantallen dieren in veel gevallen af. De rundveestapel is ingekrompen van ruim 12,5 miljoen dieren (waarvan ongeveer de helft melkkoeien) in 1975 naar 10,1 miljoen runderen (4,7 miljoen melkkoeien) in 1990 (LEI-databank). De varkensstapel schommelt nogal: eind jaren zeventig liepen er 20-21 miljoen varkens rond, maar halverwege de jaren tachtig was dit aantal gezakt tot tussen de 16 en 18 miljoen. In 1990 was de varkensstapel evenwel weer aangegroeid tot 20,2 miljoen dieren. De schapenstapel is in de eerste helft van de jaren tachtig sterk toegenomen maar vervolgens stabiel gebleven en soms iets gedaald. Het aantal paarden en de pluimveestapel laten beide een dalende trend zien, waarbij het aantal dieren in de pluimveesector in de jaren tachtig met gemiddeld 5% per jaar afnam.

4. AGRARISCHE HANDEL

4.1 Inleiding

De omschakeling van een centraal geleide economie naar een markt-georiënteerde economie zal grote invloed hebben op de handelsstromen. Bepaalde stromen zullen verlegd worden en andere stromen zullen vrijwel geheel opdrogen of juist flink toenemen. Nu de COMECON is opgeheven staat het de Oostbloklanden vrij om marktgericht te exporteren en te importeren. Hoe de stromen zullen gaan lopen valt nog niet te voorspellen, maar het lijkt geen twijfel dat de liberalisatie zal leiden tot wijzigingen in de handelsstromen. Het is te verwachten dat de omschakeling niet echt soepel zal verlopen en dat daardoor het handelspatroon de eerste jaren een grillig verloop zal kennen.

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste kenmerken beschreven van de agrarische handel van de Oosteuropese landen als landengroep en van Hongarije en Polen afzonderlijk. In 4.2 wordt de handel met de wereld besproken en vervolgens in 4.3 de handel met de EG. Dit gebeurt op een vrij hoog aggregatie-niveau; in de hoofdstukken 5 en 6 wordt er meer naar de handel in individuele produkten gekeken. Bovendien wordt in hoofdstuk 8 ingegaan op de betekenis van de eind 1991 afgesloten associatie-akkoorden van de EG met Hongarije en Polen voor de agrarische handel tussen de Gemeenschap en beide Oosteuropese landen.

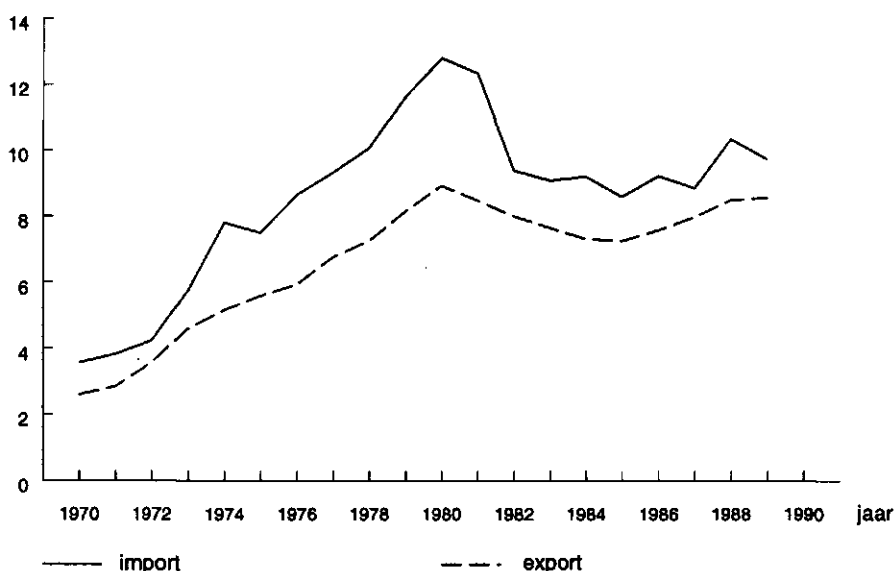
4.2 De agrarische handel van Oost-Europa

4.2.1 De handel van het hele blok

De Oostbloklanden (Bulgarije, Tsjecho-Slowakije, DDR, Hongarije, Polen, Roemenië en Joegoslavië) zijn de afgelopen twintig jaar als groep een netto-importerende regio geweest van landbouwprodukten (figuur 4.1). Zoals de figuur laat zien kan de periode 1970-1990 in tweeën worden opgedeeld: tot 1980 groeit zowel de import- als de exportwaarde (een kleine hapering in de invoer in 1974-75 daargelaten), maar sindsdien is er, met uitzondering van 1987/88, sprake van teruggang en stagnatie. Deze ontwikkeling ging gepaard met een vermindering van het negatieve handelsaldo.

Op het algemene beeld van de negatieve agrarische handelsbalans van de regio vormen Hongarije en Bulgarije een uitzondering. Voor beide landen geldt dat zij traditioneel een positieve agrarische handelsbalans hebben. Beide landen hadden in 1989 en 1990 gemiddeld een handelsoverschot van respectievelijk ruim USD 1,4 miljard en ruim USD 0,5 miljard (FAO Agrostat). Voor de DDR en Tsjecho-Slowakije geldt evenwel het omgekeerde: het zijn echte importeurs van landbouwprodukten (geweest). In 1989 en 1990 be-

miljard USD

Figuur 4.1 De agrarische in- en uitvoer van Oost-Europa
Bron: FAO Agrostat.

droeg het agrarische handelstekort van de DDR respectievelijk ruim USD 1,7 miljard en USD 1,3 miljard, voor Tsjechoslowakije bijna USD 1,1 miljard en USD 0,7 miljard. De Poolse invoer - in de tweede helft van de jaren zeventig sterk toegenomen, maar in de periode 1981-83 weer gehalveerd - veranderde tussen 1983 en 1988 nauwelijks, terwijl de uitvoerwaarde sterk groeide. De Poolse agrarische handelsbalans kwam in 1989 vrijwel in evenwicht en in 1990 ontstond zelfs een overschot van USD 1,1 miljard. Roemenië en Joegoslavië hadden een agrarische handelsbalans die over de hele periode een bescheiden plus- of minsaldo liet zien, met uitzondering van de jaren 1988-90 waarin het handelssaldo door sterk toegenomen importen en tegelijkertijd inzakkende export wel flink negatief werd.

4.2.2 De handel van Hongarije

Vóór de liberalisatie was de buitenlandse handel een monopolie van de staat en van een aantal coöperatieve en particuliere ondernemingen, die daartoe toestemming hadden gekregen van het ministerie van buitenlandse handel. De handel vond plaats op basis van jaarplannen die op hun beurt waren afgestemd op (midden-) lange-termijn plannen. In de loop van 1988 is dit systeem geleidelijk afgeschaft. Sinds 1990 zijn alle organisaties en bedrijven

in principe vrij om te handelen met het buitenland (Csaki, 1991). In januari 1989 vaardigde het ministerie van handel evenwel een decreet uit waarin werd bepaald dat alle economische organisaties die willen exporteren, moeten gaan samenwerken in nieuw op te richten organisaties. Deze organisaties hebben tot doel om op uniforme wijze de buitenlandse markten te betreden en ook om het in acht nemen van importreguleringen van de handelspartners door hun leden te waarborgen. Het ministerie van handel geeft ook alleen import- en exportlicenties af na voorafgaande goedkeuring door deze organisaties (EEA, juni 1990).

De subsidies op de exporten werden in 1990 fors verlaagd en bedroegen (nog) ongeveer 20% van de totale waarde van de exporten, waarbij de export naar de non-converteerbare zone zwaarder werd gesubsidieerd dan die naar de converteerbare (AE, maart 1991). De subsidies zijn in 1991 verder verminderd. De exportsteun verschilt naar gelang het produkt en de afzetmarkt; produkten waarvan overschotten ontstaan kunnen onder speciale voorwaarden met behulp van extra subsidies worden afgezet. Overschotten zijn ook de reden dat voor een aantal produkten importquota ingesteld zijn, gespecificeerd naar landen van herkomst (OECD, 1992, Restricted paper).

Hongarije is van oudsher een netto-exporteur van agrarische produkten. Vóór de Tweede Wereldoorlog was er een belangrijke export naar West-Europese landen. Na de oorlog werd er voornamelijk gehandeld met de COMECON-landen. Pas in de jaren zestig begon het herstel van de export naar West-Europa. Nog steeds is de Hongaarse agrarische export vooral gericht op de voormalige centraal geleide landen, maar dat is in de loop van de jaren tachtig wel minder geworden. Sinds de in 1989 in gang gezette economische en politieke veranderingen in de Oosteuropese landen en de Sovjet-Unie is de handelsoriëntatie zelfs versneld op het Westen gericht. Binnen de groep van de voormalige centraal geleide landen was de Sovjet-Unie veruit het belangrijkste. Het aandeel van de Sovjet-Unie nam in de loop van de jaren tachtig af; in 1982 was het 45% en in 1989 nog maar 24%. Deze handel met de COMECON-landen werd overwegend afgewikkeld in roebels of in natura (EIU, 1990). Het aandeel van de Hongaarse landbouwexport dat naar de EG wordt uitgevoerd, is in de loop van de jaren tachtig toegenomen van ongeveer 20 naar 33% in 1988. Dat aandeel kan in de komende jaren verder toenemen als de handelsafspraken met de EG en andere "harde-valuta"-landen een verruiming van de exportmogelijkheden inhouden. Op 1 januari 1990 heeft Hongarije namelijk de GSP-status gekregen van de EG, de VS en Japan, nadat het in 1988 al een overeenkomst had gesloten met de EG waarbij alle kwantitatieve restricties werden afgeschaft. Produkten die onder het GSP (Generalised System of Preferences) vallen kunnen vrij van heffingen of tegen een gereduceerde heffing in de Gemeenschap worden geïmporteerd. Het aantal agrarische produkten onder het GSP is overigens beperkt: zo geeft de Gemeenschap alleen maar concessies voor die produkten waarvoor een ad valorem importheffing geldt (CAP Monitor, 4.4). Of de GSP-status de uitvoer naar de EG al

heeft gestimuleerd is moeilijk vast te stellen. Feit is wel dat de Hongaarse export naar de EG sinds 1988 is toegenomen (zie tabel 4.7). Het eind 1991 afgesloten associatie-akkoord zal in de nabije toekomst de export van Hongarije naar de EG voor een belangrijk deel bepalen (zie hoofdstuk 8).

Tabel 4.1 De agrarische uitvoer van Hongarije in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totaal *)	1980	2237	1954	1876	2136	2144	2281
waarvan:							
levende dieren	253	299	219	162	204	212	172
vlees/-produkten	594	652	568	502	604	608	835
graan/-produkten	189	273	219	281	296	269	194
groente/fruit	358	375	286	399	458	448	455
wijn	160	173	188	150	110	115	105

*) SITC-codes 0, 1, 22, 29 en 4.

Bron: FAO Agrostat.

De uitvoerwaarde van agrarische produkten is de laatste tien jaar vrij weinig veranderd (tabel 4.1). Dit gold zowel voor het geheel als voor de belangrijkste produktgroepen. De veehouderijsector was goed voor ruim een derde van de totale agrarische exportwaarde. Bij de export van levende dieren vormden runderen het grootste onderdeel (circa 40% van de exportwaarde), op de voet gevolgd door varkens en schapen. In de vleesuitvoer had varkensvlees een aandeel van rond de 25% in de exportwaarde en was pluimveevlees met 30% de koploper. Er was ook nog een vrij grote export van vleesconserven. De uitvoer van zuivelprodukten vertoont vooral sinds 1988 een opmerkelijke opgang: van 32 miljoen USD in 1988 naar 100 miljoen USD in 1990. De export van graan en graanprodukten bestond voor meer dan de helft uit tarwe. Daarnaast was er ook nog een relatief kleine export van mais. Groente

Tabel 4.2 De agrarische invoer van Hongarije in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totaal *)	765	544	550	671	665	603	656
waarvan:							
graan/-produkten	38	11	26	24	31	48	88
groente/fruit	102	66	58	78	85	82	81
veevoer	219	179	207	146	226	219	184

*) Zie tabel 4.1.

Bron: FAO Agrostat.

en fruit werd vooral geëxporteerd in de vorm van conserven, de belangrijkste verse produkten waren appels en peulgroenten.

De agrarische invoer (tabel 4.2) is het laatste decennium op vrijwel hetzelfde niveau gebleven. De belangrijkste produktgroep - naast de niet in de tabel weergegeven produktgroep koffie, thee, etc - is veevoer; het betreft hier voornamelijk schroot van oliezaden. Dit geïmporteerde veevoer is een belangrijke input voor de op de exportgerichte veehouderijsector. De Hongaarse invoer is ten opzichte van de uitvoer erg klein en de EG noch de Sovjet-Unie spelen een belangrijke rol als leverancier van landbouwprodukten aan Hongarije.

Het Hongaarse handelsoverschot in agrarische produkten bewoog zich tussen de één en anderhalf miljard USD. Dit is des te opmerkelijker wanneer men bedenkt dat de totale agrarische exportwaarde steeds rond de twee miljard USD schommelde. De waarde van de uitvoer was dus steeds drie à vier zo groot als die van de invoer.

4.2.3 De handel van Polen

In het "oude" centraal geleide economische systeem van Polen had de handel in agrarische produkten en voedingsmiddelen de volgende kenmerken (Task Force, 1990:92):

- De buitenlandse handel was in handen van de staat; het voeren van handel met het buitenland werd als een exclusief recht voorbehouden aan door de staat gecontroleerde organisaties. De producenten hadden geen directe toegang tot de buitenlandse markten. Ze moesten handelen via enkele gespecialiseerde staats- en coöperatieve handelsorganisaties, de zogenaamde "centralas".
- Internationale handel werd volgens plan gevoerd. Volume, prijs en wisselkoers werden vastgelegd in het Centraal Plan. De "centralas" waren verantwoordelijk voor de uitvoering. De handelsvoorwaarden vormden vaak wel een belemmering op de uitvoer, met name door een overgewaardeerde wisselkoers.
- Internationale prijzen werkten niet door op de binnenlandse prijzen.
- Export van agrarische produkten en voedingsmiddelen werd zwaarder gesubsidieerd dan die van andere produkten.

In 1987 en 1989 werden al enkele veranderingen in dit systeem doorgevoerd, maar ingrijpende aanpassingen vonden pas plaats op 1-1-1990. Het beleid ten aanzien van de buitenlandse handel is nu gebaseerd op de volgende drie hoofdprincipes:

- a. de binnenlandse munt is vrij inwisselbaar;
- b. geen centrale verdeling meer van harde valuta;
- c. vrije toegang tot handel met het buitenland.

In het streven de sector zo snel mogelijk concurrerend te maken werd bij de implementatie van de economische hervormingen de bescherming aan de grens nagenoeg geheel afgeschaft. Invoerta-

rieven werden of afgeschaft of sterk verlaagd en er werden geen kwantitatieve invoerbelemmingen (meer) opgeworpen. Dit bezorgde de Poolse boeren een sterke toename van de concurrentie van buitenlands aanbod, met name vanuit de EG. De subsidies op export van landbouwprodukten en voedingsmiddelen naar harde-valuta-landen werden afgeschaft per 1 januari 1990. Daar stond een forse devaluatie van de zloty in december 1989 tegenover. Voor enkele strategische produkten (onder andere vlees, levende dieren, boter) werden exportquota ingesteld om buitensporige binnenlandse prijsstijgingen te voorkomen. Sinds het begin van 1991 wordt alle handel afgewikkeld in harde valuta, ook met de landen die deel uitmaakten van de COMECON.

Onder druk van de eigen sector besloot de regering het zeer liberale importsysteem in de loop van 1991 enigszins aan te passen. Via heffingen geeft de regering nu weer enige bescherming aan de landbouw tegen importen. De hoogte van enkele heffingen is daarbij afhankelijk van het seizoen (verse groenten en fruit), terwijl de overige heffingen een constant percentage van de invoerwaarde zijn. De meeste heffingen liggen tussen de 20 en 35% (USDA, 1992, PL2006). Er zijn geen hoeveelheidsbeperkingen voor de invoer in Polen.

De export van landbouw- en voedingsmiddelen naar westerse landen (convertibele zone) was en is voor Polen erg belangrijk: zo had bijvoorbeeld in 1975 67% van de totale agrarische export westerse landen als bestemming en dat was in 1989 toegenomen tot 82% (Task Force, 1990:95 en 111). In de tweede helft van 1989 heeft Polen in de handel met de EG voor een aantal produkten de GSP (Generalised System of Preferences)-status verkregen. Vanaf begin 1990 heeft het land die status ook voor de handel met de VS. Ondanks de geslotenheid van de Gemeenschap en de vele uitzonderingsgevallen die in geval van preferentiële toegang nog gelden is de Poolse agrarische handel voor een belangrijk deel op de EG gericht. Van het totaal wordt 60 tot 70% naar EG-lidstaten geëxporteerd, met name naar Duitsland en Italië. In de Poolse uitvoer is het aandeel van de voormalige centraal geleide landen minder dan een vijfde (was in 1975 nog 33%). Ongeveer de helft van de exporten naar de voormalige centraal geleide landen gaat naar de Sovjet-Unie. Ook aan de invoerkant zijn de handelsbelangen met de nonconvertibele zone geringer dan die met de convertibele: de Poolse agrarische importen komen slechts voor een kwart uit de voormalige centraal geleide landen, waarbij het aandeel van de Sovjet-Unie maar klein is. De EG levert daarentegen wel een belangrijk deel van de Poolse invoerbehoefte en dat deel is met name sinds de hervormingen van 1989 nog fors gestegen: van rond de 30% in de periode 1980-88 steeg het aandeel in 1989 naar 65% en in 1990 bedroeg het zelfs al 80% (vergelijk tabel 4.3 met 4.8).

De invoerwaarde van agrarische produkten in Polen vertoont in de jaren tachtig een dalend verloop met in de periode 1986-88 een kort herstel (tabel 4.3). De lage invoerwaarden in het midden van de jaren tachtig werden niet alleen veroorzaakt door de hoge koers van de US-dollar in die jaren, maar ook door de importbe-

Tabel 4.3 De agrarische invoer van Polen in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totaal *)	2573	1523	1120	1029	1365	1285	955
waarvan:							
vlees/-produkten	57	155	116	26	52	136	81
graan/-produkten	1238	690	378	209	284	255	233
waarvan tarwe	603	546	268	157	209	165	154
gerst	170	21	10	12	31	37	7
mais	344	46	64	18	9	28	64
veevoer	292	168	187	229	364	253	91
groente/fruit	204	65	32	49	72	60	92
drank/tabak	154	89	84	125	133	158	168

*) Zie tabel 4.1.

Bron: FAO Agrostat.

perkende maatregelen die begin jaren tachtig werden afgekondigd. De import van vlees en vleesprodukten fluctueerde sterk, maar de tabel vertekent enigszins omdat alle jaren met een hoge invoerwaarde toevallig ook steekjaren in de tabel zijn. De sterke daling bij de invoer van granen was, naast importbeperkende maatregelen, een gevolg van de toegenomen binnenlandse produktie in de eerste helft van de jaren tachtig. In de tweede helft van de jaren tachtig steeg de produktie minder snel. De import van veevoer vertoonde na een forse daling in de eerste jaren van het decennium een stijgende lijn die in 1989 en 1990 evenwel geheel is afgebroken. Het ingevoerde veevoer bestaat voor het overgrote deel uit schroot van oliezaden.

Tabel 4.4 De agrarische uitvoer van Polen in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totaal *)	1073	632	879	1047	1263	1490	1938
waarvan:							
levende dieren	172	101	126	135	206	211	353
vlees/-produkten	395	186	194	265	312	343	341
groente/fruit	202	156	193	289	360	335	394

*) Zie tabel 4.1.

Bron: FAO Agrostat.

De agrarische uitvoer van Polen is sinds 1982 - na een eerdere forse terugval - behoorlijk toegenomen (tabel 4.4). De export is geconcentreerd op slechts enkele produktgroepen. Bij levende dieren gaat het vooral om runderen en schapen. In de groep

vlees en vleesprodukten heeft rundvlees een aandeel van circa 20%. Pluimveevlees is iets minder belangrijk met een aandeel van ongeveer 15%. De vleesconserven nemen meer dan de helft van de totale uitvoerwaarde van vlees voor hun rekening. Met name ingeblikte schouders en hammen zijn belangrijke uitvoerprodukten. Bij groente en fruit is bevroren of op andere manieren geconserveerd fruit de peiler waar de export van deze groep op rust. Aardappelen zijn de laatste jaren steeds belangrijker geworden en de exportwaarde schommelde in de periode 1988-90 tussen de 10 en de 20% van de totale exportwaarde van groente en fruit. De groei in de exportwaarde van 1990 ten opzicht van 1989 kwam voor een belangrijk deel tot stand door de toename van de exportwaarde van zuivel (van 91 naar 152 miljoen) en suiker (van 158 naar 349 miljoen dollar).

In het begin van de jaren tachtig was de agrarische handelsbalans van Polen sterk negatief. De handelsbalans kwam in het midden van de jaren tachtig vrijwel in evenwicht door een aanzienlijke daling van de invoerwaarde en een forse groei bij de export. De verbetering van de agrarische handelsbalans is echter geen teken van sterkte maar eerder van zwakte geweest. De teruggang van de invoer heeft veel te maken met de economische malaise in zowel Polen als in de rest van Oost-Europa inclusief de (voormalige) Sovjet-Unie, en het gebrek aan deviezen. De verminderde invoer van veevoer - waarbij het veelal gaat om eiwitrijke aanvullingen op de in Polen ruimschoots aanwezige voergranen en andere vervoederde produkten, met name aardappelen - wijst op een verslechtering van het voederpakket voor de Poolse veehouderij. Ook de nogal sterke groei van de export in 1989 en 1990 kan niet zonder meer gezien worden al een uiting van (toegenomen) concurrentiekracht. Deze stijging was hoofdzakelijk het gevolg van een spaak lopend voorraadbeheer: de voorraden wisten aan door een terugvallende binnenlandse consumptie (als gevolg van koopkrachtdaling) en werden steeds duurder door de scherp gestegen rentekosten. Uitvoer was dan ook het minst onaantrekkelijke alternatief.

4.3 De agrarische handel tussen de EG en Oost-Europa

4.3.1 De handel tussen de EG en het hele blok

In de handelsbetrekkingen van de EG met derde landen nemen de zeven Oosteuropese landen samen een betrekkelijk gering aandeel in. Hun aandeel in de EG-invoer is toegenomen van ruim 4% in 1980 tot 6,7% in 1990. Bij de EG-uitvoer was hun aandeel nogal wisselend; het fluctueerde tussen de 3,4% en 8%. Bij invoer van de EG (tabel 4.5) ging het vooral om veehouderijprodukten (levende dieren en vlees) en groente en fruit. Met name de invoerwaarde van deze laatste groep is in de loop van de jaren tachtig sterk gestegen. De opvallendste produktgroep was vis en visprodukten;

Tabel 4.5 De agrarische invoer van de EG b) uit de Oosteuropese c) landen in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totaal a)	1891	1617	1610	2089	2730	3151	3589
waarvan:							
levende dieren	376	317	252	333	459	539	620
vlees/-produkten	622	513	459	539	686	817	846
vis/-produkten	55	39	52	109	163	180	263
groente/fruit	341	297	338	436	633	698	884
dranken	112	81	61	72	100	90	139

a) SITC-codes 0, 1, 22, 29 en 4; b) EG-9/-10/-12, afhankelijk van de grootte van de EG in het betreffende jaar; c) Exclusief handel tussen de Bondsrepubliek en de DDR.

Bron: Eurostat.

sinds 1984 een meer dan vervijfvoudiging van de EG-invoerwaarde uit de Oosteuropese landen.

Het aandeel van Nederland in de EG-invoer uit Oost-Europa schommelde tussen de 4 en 9%. Bij levende dieren en vlees was het Nederlandse aandeel te verwaarlozen. In de vissector was er alleen in 1989 en 1990 een redelijk aandeel (zie paragraaf 4.3.2). Bij groente en fruit was het aandeel wat groter; in 1990 was het zelfs meer dan 10%. De import van dranken uit Oost-Europa was vooral een zaak van de Bondsrepubliek en het Verenigd Koninkrijk. Samen hadden ze een aandeel van meer dan 75%.

Het uitvoerpakket van de EG (tabel 4.6) is veel breder van samenstelling dan het invoerpakket. De spreiding over de verschillende produktgroepen is in de jaren tachtig duidelijk groter geworden. De waardegroei was, vergeleken met de invoer, minder groot. Met uitzondering van 1981 had de EG in de beschouwde periode een negatief saldo in de handel met Oost-Europa. De hoogte van het invoersaldo van de EG vertoonde tot en met 1988 een toename, in 1989 en 1990 is het gezakt tot rond USD 1 miljard.

Opvallend was dat de sterkste groei van de uitvoerwaarde zich voordeed bij twee "luke" produktgroepen; koffie, thee, cacao, en dranken en tabak. Het gaat hierbij onder andere om eerder door de EG ingevoerde tropische produkten die, vaak na bewerking binnen de Gemeenschap, weer worden geëxporteerd. De graanexport naar de Oosteuropese landen daalde aanzienlijk in de periode 1980-86. Er werd flink minder tarwe en gerst geëxporteerd, maar de uitvoer van mais nam toe. Na 1987 is de EG-graanexport (in waarde) echter weer fors toegenomen. Met uitzondering van veevoer geldt dat ook voor de andere produkten.

In de agrarische uitvoer naar Oost-Europa is het Nederlandse aandeel in de jaren tachtig duidelijk toegenomen. In de beginjaren lag het onder de 10%, maar in 1990 was het 15%. In vrijwel alle produktgroepen lag het aandeel tussen de 10 en 15%. Alleen

Tabel 4.6 De agrarische uitvoer van de EG b) naar de Oost-Europese c) landen in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totaal a)	1602	1211	929	1060	1283	2008	2561
waarvan:							
vlees/-produkten	262	161	82	105	115	316	287
graan/-produkten	709	362	256	165	199	503	460
groente/fruit	108	112	75	181	162	191	410
koffie/thee/etc.	21	22	39	63	73	107	241
veevoer	97	107	166	134	168	156	112
dranken/tabak	77	91	84	135	173	251	363

Noten: Zie tabel 4.5.

Bron: Eurostat.

in de groep ruwe dierlijke en plantaardige produkten (125 miljoen USD in 1990) was het Nederlandse aandeel ongeveer de helft; het betrof vooral zaaigoed en sierteeltprodukten. Nederland had in de periode 1980-90 steeds een klein positief saldo in de handel met de zeven Oosteuropese landen.

4.3.2 De handel tussen de EG en Hongarije

De agrarische handelsstroom tussen Hongarije en de EG is zeer beperkt van omvang. Voor de Hongaarse export is de EG wel belangrijk, maar aan de invoerkant van Hongarije blijkt de betekenis van de EG als leverancier vrij gering te zijn (zie ook 4.2.2).

De EG-import uit Hongarije (tabel 4.7) is geconcentreerd in twee produktgroepen. De groep vlees en vleesprodukten is vanaf midden jaren tachtig sterk gegroeid. Deze toename kwam vrijwel geheel voor rekening van het pluimveevlees dat in 1990 een aandeel had van 45% in de totale groep. Met name de Bondsrepubliek, Frankrijk en Italië importeren Hongaars pluimveevlees. De groep groente en fruit liet ook een hele duidelijke groei zien, maar de toename is verspreid over een groot aantal onderdelen.

De EG-export naar Hongarije (tabel 4.7) is zeer bescheiden van omvang. De exportwaarde van groente en fruit toonde over het geheel een stijgende lijn, terwijl die van veevoer een erg grillig verloop had.

Het aandeel van Nederland in de EG-handel met Hongarije lag rond de 5% bij de EG-invoer en rond de 10% bij de uitvoer. Zowel bij import als bij export was er geen enkele groep waar Nederland er echt uitsprong.

Het negatieve saldo van de EG is toegenomen van circa USD 450 miljoen in het begin van de jaren tachtig naar USD 750 miljoen in 1990. Nederland had in de agrarische handel met Hongarije een jaarlijks tekort van circa USD 20 miljoen (zie ook bijlage 1).

Tabel 4.7 De agrarische handel van de EG b) met Hongarije in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totale invoer a)	534	494	468	543	727	834	907
waarvan:							
vlees/-produkten	207	193	194	198	272	345	391
groente/fruit	61	61	62	85	130	145	173
Totale uitvoer	94	102	88	112	103	121	149
waarvan:							
groente/fruit	13	14	11	18	18	17	23
veevoer	32	27	37	24	35	32	21
Netto uitvoersaldo	-440	-392	-380	-431	-624	-713	-758

Noten: Zie tabel 4.5.

Bron: Eurostat.

4.3.3 De handel tussen de EG en Polen

Voor Polen is de EG een heel belangrijke partner in de handel in agrarische produkten (zie 4.2.3). Omgekeerd is dit bepaald niet het geval. In de periode 1980-90 schommelde het aandeel van Polen in de EG-uitvoer tussen de 1% en 3%. In de EG-import was het aandeel van Polen nog iets kleiner, namelijk tussen de 0,9% en 2,6%. Het saldo van de EG-handel met Polen is in de jaren tachtig omgeslagen van een positief in een sterk negatief (invoer-)saldo.

De EG-import uit Polen (tabel 4.8) is geconcentreerd op slechts een paar produktgroepen. De groep levende dieren bestond hoofdzakelijk uit runderen en paarden. Het gaat hier om slachtvee. Pluimveevlees en vleesconserven vormden de hoofdmoot bij vlees en vleesconserven. Groente en fruit hebben zich in de jaren tachtig ontwikkeld tot de belangrijkste produktgroep. De handel betreft voor de helft groente (onder andere peulgroenten, paddestoelen, bevroren groenten en voorlopig verduurzaamde groenten) en voor de helft fruit. Het fruitdeel bestond bijna helemaal uit bevroren fruit en sap van fruit. De EG-import van vis uit Polen is de laatste paar jaar zeer sterk gestegen. Nederland en de Bondsrepubliek hebben hierin een groot aandeel. Voor het Nederlandse deel gaat het hier om veredelingsverkeer. De (hele) vis en garnalen worden eerst geëxporteerd naar Polen en vervolgens tegen een veel hogere prijs weer als visfilet en gepelde garnalen geïmporteerd.

Het Nederlandse aandeel in de EG-import uit Polen liep op; de laatste jaren lag het boven de 10%. Het aandeel in de groep oliezaden en in de groep ruwe dierlijke en plantaardige produkten

was vrij groot, maar in de totale EG-import waren deze twee groepen van ondergeschikt belang.

Tabel 4.8 De agrarische handel van de EG b) met Polen in miljoen USD

	1980	1982	1984	1986	1988	1989	1990
Totale invoer a)	548	330	407	617	794	984	1398
waarvan:							
levende dieren	155	100	102	121	151	199	297
vlees/-produkten	215	103	100	110	144	145	182
vis/-produkten	26	18	28	79	123	135	220
groente/fruit	88	70	91	136	202	242	410
Totale uitvoer a)	738	485	332	286	379	828	770
waarvan:							
graan/-produkten	523	244	183	76	66	320	243
dranken/tabak	16	15	15	25	33	84	111
Netto uitvoersaldo	190	155	-75	-331	-415	-186	-628

Noten: Zie tabel 4.5.

Bron: Eurostat.

De EG-export naar Polen was nog minder gevarieerd dan de EG-invoer uit Polen. De uitvoer van graan en graanprodukten is vanaf het begin van de jaren tachtig gestaag gedaald, maar de laatste twee jaar is het weer toegenomen. Het betrof voornamelijk tarwe (in het kader van het EG-voedselhulpprogramma), met daarnaast nog wat gerst en mais. Een opvallende groei deed zich ook voor in de export van alcoholische dranken in 1989 en 1990.

In de EG-export naar Polen had Nederland een nogal wisselend aandeel. Het fluctueerde tussen de 5 en 15%. Bij vis had Nederland een dominant aandeel van circa 70%. Begin jaren tachtig had de EG een overschot op de agrarische handelsbalans met Polen van enkele honderden miljoenen USD per jaar. Halverwege de periode sloeg het om in een ongeveer net zo groot negatief saldo. Nederland had tot eind jaren tachtig steeds een klein overschot. In de laatste twee jaar veranderde dat in een bescheiden tekort (zie ook bijlage 1).

4.4 Afsluiting

In het oude economische systeem van Hongarije en Polen vond er nagenoeg geen handel plaats zonder directe of indirecte overheidsbemoediging. Veelal werd handel gevoerd op basis van jaarplannen en via enkele gespecialiseerde (staats-)handelsorganisa-

ties. Na de economische en politieke hervormingen is er meer vrijheid van handelen voor producenten en handelaren ontstaan. Bovendien wordt internationale handel veel meer dan in het verleden overgelaten aan de werking van de markt waarbij overheidsinterventie door middel van subsidiëring en/of belemmeringen een veel geringere rol is gaan spelen.

Hongarije is een traditionele netto-exporteur van met name vlees/-produkten en groente en fruit. Een toenemend aandeel van de Hongaarse landbouwuitvoer gaat naar de EG. In de periode 1988-90 had Hongarije in de handel met de EG jaarlijks een positieve balans van USD 0,6 à 0,7 miljard. De uitvoer van de EG naar Hongarije is zeer bescheiden.

De Poolse agrarische handelspositie is de afgelopen jaren veranderd van een netto-importeur in een netto-exporteur. Naast de groei van de export heeft zich een daling van de importen voorgedaan, hetgeen voor een belangrijk deel op het conto van de economische malaise kan worden geschreven in Polen en andere omringende landen alsmede aan het gebrek aan deviezen. Voor Polen is de EG een zeer belangrijke afzetmarkt: de toename van de Poolse agrarische uitvoer werd voor een belangrijk deel gerealiseerd door een groei van de export van levende dieren, vlees/-produkten en groente en fruit naar de EG.

Een opvallend verschijnsel is de verlegging van de handelsstromen van beide Oosteuropese landen van het Oosten naar het Westen. Daarbij wordt de EG als afzetmarkt voor beide Oosteuropese landen de laatste jaren steeds belangrijker. De handel is met name sinds de omschakeling in beide landen naar een marktgerichte economie meer en meer gebaseerd op het concurrerende vermogen van de diverse landbouwprodukten. In hoeverre de verbeterde handelspositie met de EG door de recente economische veranderingen structureel is versterkt, valt echter nog te bezien. In de volgende hoofdstukken wordt gekeken naar de ontwikkeling in het verleden en de invloed van de recente hervormingen op de produktie- en afzetmogelijkheden van een groot aantal afzonderlijke produkten. Vervolgens wordt een inschatting gemaakt van de concurrentiepositie van de Hongaarse en Poolse landbouwproduktiekolom en wordt ingegaan op de betekenis van het onlangs afgesloten associatie-akkoord voor de handel van beide landen met de EG.

5. PRODUKTIE, PRIJZEN EN AFZET IN PLANTAARDIGE PRODUKTIERICHTINGEN

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de ontwikkelingen en stand van zaken in de plantaardig produktiekolom in Hongarije (5.2) en Polen (5.3) aan de orde. Binnen de akkerbouw- en tuinbouwsector worden de belangrijkste produkten behandeld. Voor zover mogelijk zullen alle facetten binnen de produktiekolom de revue passeren: het gebruik van inputs, de produktie, produktiviteit en zelfvoorzieningsgraden van de primaire sector, de organisatie en knelpunten in de toeleverende en verwerkende fase en in de afzetkanalen. In paragraaf 5.4 wordt een en ander kort samengevat.

5.2 De bedrijfskolom van de plantaardige produktie in Hongarije

5.2.1 De toelevering: het gebruik van kunstmest en het mechanisatieniveau

Het gebruik van kunstmest is in de loop van de jaren zeventig sterk toegenomen (tabel 5.1). De aanwending per hectare landbouwgrond verdubbelde bijna. Het niveau van zowel het totaal als het gebruik per hectare is daarna nagenoeg stabiel geweest. In 1989 bedroeg het gebruik circa 1,5 miljoen ton kunstmest, maar in de loop van 1990 was dit gedaald tot 696.000 ton. De sterk toename van de prijzen en de vermindering van de inputsubsidies waren

Tabel 5.1 Overzicht van gegevens over het kunstmestgebruik in Hongarije

	1970	1980	1987	1988	1990
Kunstmestgebruik (x 1000 ton)	837	1399	1373	1418	696
waarvan					
- stikstof	391	537	614	646	..
- fosfaat	217	390	332	322	..
- kali	229	472	426	449	..
Kunstmestgebruik in kg per ha					
- landbouwgrond	122	211	211	218	107 *)
- akkerbouw, tuinbouw, fruitteelt, wijnbouw	150	262	260	268	131 *)

*) Berekend op basis van oppervlakte in 1988.

Bron: data 1970-1988: De Leeuw, 1991:61, 1990: USDA, 1991, HU1025.

hiervan de belangrijkste oorzaken (USDA, 1991, HU1025). Ook de droogte kan en rol hebben gespeeld. Daarnaast wordt de onzekerheid ten aanzien van de eigendomsverhoudingen opgevoerd als reden dat op de staats- en coöperatieve bedrijven het gebruik van kunstmest ver is teruggezaakt. Ter vergelijking: in Nederland was in 1989/90 de aanwending van werkzame stoffen N, P205 en K20 circa 290 kg/ha (Landbouwcijfers 1992).

De in vergelijking tot andere Oostbloklanden grotere openheid van Hongarije in betrekkingen met het Westen heeft er onder meer toe geleid dat de Hongaarse industrie machines produceert met behulp van Westerse licenties (De Leeuw, 1991:29). Ook bestaat al lange tijd de mogelijkheid landbouwmachines en tractoren vanuit het Westen te importeren. Ofschoon het grootschalige karakter van de sector de mechanisatie zou kunnen bevorderen, ligt het mechanisatieniveau van de Hongaarse landbouwsector ver beneden dat in veel Westerse landen. Zo komt er in Hongarije slechts 1 tractor op 95 ha landbouwgrond voor, terwijl dat er in de VS 41 en in Nederland 10 (in 1990) zijn. Vooral de mechanisatie binnen de suikerbieten- en aardappelsector wordt als onvoldoende beschouwd (De Leeuw, 1991:25). De aanwezige capaciteit is niet alleen te gering maar ook verouderd. Want ondanks de bouw op basis van Westerse licenties en betrokkenheid van buitenlandse bedrijven in de vorm van joint ventures laat de kwaliteit van de Hongaarse machines nogal eens te wensen over. Levertijden en onderdelenvoorziening zijn ook een zwak punt in de dienstverlening van de Hongaarse landbouwmechanisatie-industrie (De Leeuw, 1991:29). De vraag naar landbouwmachines was in 1990 groot en de verkopen stegen ten opzichte van 1989 met 13,5% (in lopende prijzen). Aan de vraag kon over het algemeen in voldoende mate worden voldaan door de vrije importmogelijkheden en de toegenomen concurrentie (USDA, 1991, HU1025).

5.2.2 Kengetallen van de akkerbouwsector in Hongarije

Het areaal granen bedroeg in 1990 2,8 miljoen hectare, bijna 60% van het totale akkerbouwareaal. Naast granen wordt het bouwlandareaal vooral benut voor de produktie van oliezaden (450.000 ha), peulvruchten (180.000 ha) en suikerbieten (130.000 ha). In 1990 werd op circa 375.000 ha tuinbouwgewassen voortgebracht voor commerciële doeleinden.

De produktiviteit per hectare is in Hongarije aanmerkelijk hoger dan in andere Oosteuropese landen: het is vergelijkbaar met landen als Duitsland en Denemarken. De hoge produktiviteit heeft verschillende redenen. Major (1990) noemt de goede kwaliteit van de grond, het betere zomerweer (meer zon) dan de noordelijker gelegen landen en het gebruik van moderne technologie. Vooral het klimaat lijkt een belangrijke factor. Dit is in Hongarije over het algemeen gunstig voor de meeste gewassen die in de gematigde zone geteeld worden. Keerzijde van het relatief warme klimaat is dat er veel neerslag verloren gaat door verdamping. Droogte komt

in Hongarije gemiddeld eens per vijf jaar voor (Csáki et al., 1988:259) en kan voor aanzienlijke verliezen zorgen.

Granen

De belangrijkste granen zijn tarwe, mais en gerst. De produktie van tarwe schommelde in de jaren tachtig tussen de 6 en 7 miljoen ton (tabel 5.2). De droogte van 1989/90 heeft voor een terugval in de produktie gezorgd. Het tarwe-areaal was tussen 1971 en 1988 redelijk constant (ongeveer 1,3 miljoen hectare). De laatste jaren daalt het areaal licht, mede onder invloed van de stagnerende afzet op de belangrijke Oosteuropese markt en in de (voormalige) Sovjet-Unie. De produktie per ha heeft zich, na een kortstondige daling in 1986 en 1987, steeds gunstig ontwikkeld. De daling van de hectare-opbrengsten in 1989 en 1990 wordt ook grotendeels veroorzaakt door de droogte en het verminderde gebruik van inputs. Evenals bij mais wordt een belangrijk deel van de in Hongarije geproduceerde tarwe voor dierlijk voedsel gebruikt, vooral wanneer de maisproduktie laag uitvalt.

Dat laatste was het geval in de periode 1988-90. De hectare-opbrengsten van mais bleven ver achter bij de daaraan voorafgaande jaren. Dat vooral mais zo is getroffen door de droogte heeft te maken met het tijdstip van zaaien. Mais wordt in de lente gezaaid; in de droge zomerperiode kon het plantje zich amper ontwikkelen. De opbrengsten van tarwe dat voornamelijk in de herfst gezaaid wordt, zijn veel minder gedaald.

Van belang is ook de produktie van maiszaad. Door de jaren heen is Hongarije een exporteur van hybride-maiszaad geworden. De droogte in 1990 heeft ook hier negatieve gevolgen gehad: een derde van de gewassen is verwoest. Het gevolg was dat er in dat jaar zelfs zaad geïmporteerd moest worden (Major, 1990).

Het gerstareaal is sinds 1971 niet veel veranderd. De produktie is daarentegen wel duidelijk toegenomen, evenals de produktie per ha. Sinds 1988 zijn de verschillen met de tarwe- en maisopbrengsten sterk verminderd en hebben de gerstopbrengsten per ha - vóór 1988 meestal zo'n 20 á 30% lager dan die voor tarwe en mais - die voor mais zelfs overtroffen. Door de verbeterde produktiviteit van gerst ten opzicht van concurrerende granen kan in de nabije toekomst een verschuiving van bijvoorbeeld tarwe naar gerst optreden, temeer daar een stijging van de voedergraanprijzen, hogere importen van gerst en een gestegen bierconsumptie gerst een aantrekkelijke produkt maken voor de boer (USDA, 1991, HU1020).

Rogge en haver zijn in het Hongaarse bouwplan vrij onbelangrijke graanprodukten. De arealen voor beide gewassen beslaan ongeveer 5% van de totale graanareaal en de gezamenlijke produktie is slechts 3% van het totaal. De opbrengsten per ha vertonen de laatste jaren voor beide produkten een gunstige ontwikkeling, maar blijven nog ver achter bij die van de andere graanprodukten (tabel 5.2). Op nog kleinere schaal dan rogge en haver wordt rijst geteeld. In 1990 werd op een areaal van 11.741 hectare een

produktie van 39.007 ton gehaald. Hongarije ligt op de noordelijke klimaatgrens waar rijstteelt nog mogelijk is.

Tabel 5.2 *Productie en opbrengst/ha van de belangrijkste graansoorten en van granen totaal in Hongarije*

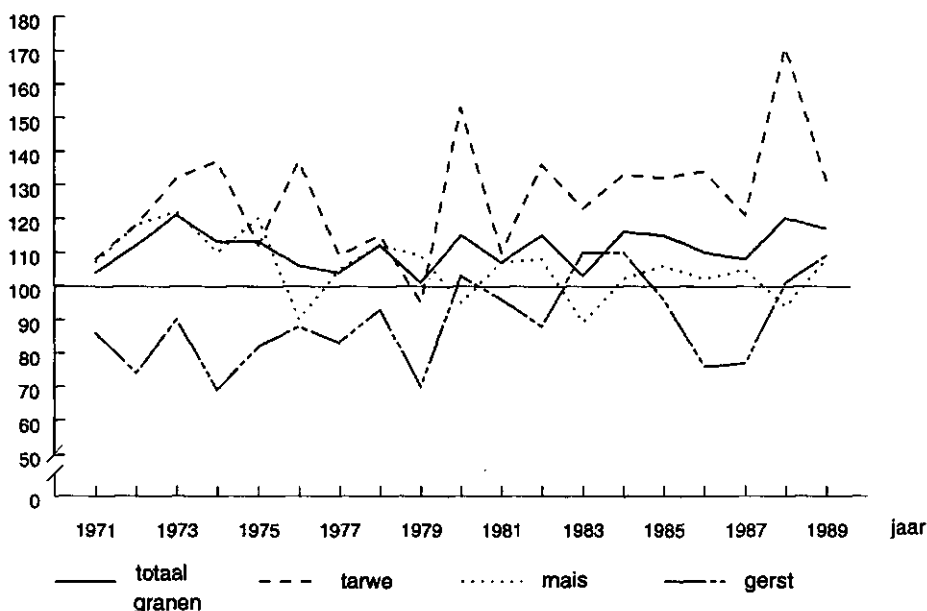
	1971-80	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90
Productie (1000t)							
tarwe	4743	6066	5793	5748	7026	6540	6159
mais	6154	6977	7261	7234	6256	4569	4500
gerst	793	1011	857	794	1183	1340	1354
rogge	153	146	172	186	255	267	226
haver	85	141	126	99	138	149	158
alle granen	12020	14423	14301	14168	14966	12984	12506
Opbrengst/ha (kg)							
tarwe	3697	4641	4362	4418	5485	5266	5044
mais	4502	6125	6336	6183	5464	4135	4091
gerst	3050	3676	3387	3873	4481	4735	4559
rogge	1577	1921	1933	1979	2629	2753	2456
haver	2125	2937	3073	2475	3286	3311	3292
alle granen	3885	5022	4960	4980	5224	4609	4474

Bron: FAO Agrostat.

Hongarije is ruim zelfvoorzienend in tarwe en mais (figuur 5.1). De export van granen bestaat dan ook grotendeels uit deze beide produkten. Hiervan maakt tarwe het leeuwendeel uit; in de tweede helft van de jaren tachtig was Hongarije in staat circa 1,5 tot 2 miljoen ton tarwe te exporteren. De zelfvoorzieningsgraad voor mais ligt veel lager dan die voor tarwe en ook de exporthoeveelheden zijn beduidend kleiner: gemiddeld zo'n kwart miljoen ton per jaar in de periode 1985-90. In 1990 werd 1,1 miljoen ton tarwe en 156.000 ton mais geëxporteerd. De zelfvoorzieningsgraad voor gerst bewoog zich in de jaren zeventig steeds beneden de 100, maar is vervolgens toegenomen en schommelt in de jaren tachtig rondom 100%. Hierdoor is Hongarije het ene jaar een netto-importeur en het andere jaar een netto-exporteur van gerst.

De prijzen voor voergranen zijn sinds 1 januari 1990 vrij. Wel wordt van overheidsweg een prijs voor maaltarwe vastgesteld. De prijs voor voertarwe en mais overtrof in het begin van 1990 die van de maaltarwe, omdat het aanbod van mais lager dan normaal was. In de loop van 1990 werd de uitvoer van tarwe zelfs verboden om de prijsstijging op de binnenlandse markt tegen te gaan. Het beperkte aanbod stuwde de prijzen evenwel toch omhoog. Zo nam de binnenlandse verkoop van tarwe in 1990 met ruim 1 miljoen af ten opzichte van 1989 (3,0 tegen 4,2 miljoen ton volgens USDA, EU1021, 1991). Naast de mogelijkheid van geringere produktie kan dit ook veroorzaakt zijn door het uitstellen van de verkoop door

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 5.1 Zelfvoorzieningsgraden voor granen in Hongarije
Bron: FAO Agrostat.

de boeren in de verwachting dat de prijzen verder zouden toenemen, dan wel door financiële problemen of prijsonzekerheid bij de handelaren. In januari 1991 lag de vrije marktprijs voor voertarwe bijna 25% hoger dan die van maaltarwe en was de maisprijs ruim 50% hoger dan de minimumprijs voor dit produkt (USDA, 1991, HU1021). Ten opzichte van de gemiddelde tarwe- en maisprijs in 1989 (dus voor het loslaten van de prijzen) lagen de vrije marktprijzen van zowel voertarwe als mais circa 40% hoger.

Aardappelen

De aardappelproductie is van gering belang in de Hongaarse landbouwsector: slechts 3% van de totale produktiewaarde komt van de aardappelteelt. De produktie vindt grotendeels plaats op de privé-bedrijven en is in de loop van de tweede helft van de jaren tachtig afgenomen. Wel is de opbrengst per hectare sterk toegenomen. In de jaren tachtig is 18 ton/ha een gemiddelde opbrengst, terwijl in de jaren zeventig een gemiddelde van bijna 13 ton/ha van het land werd gehaald. Toch is de produktie per ha lager dan in bijvoorbeeld Tsjechoslowakije, Polen, Roemenië en het voormalige DDR.

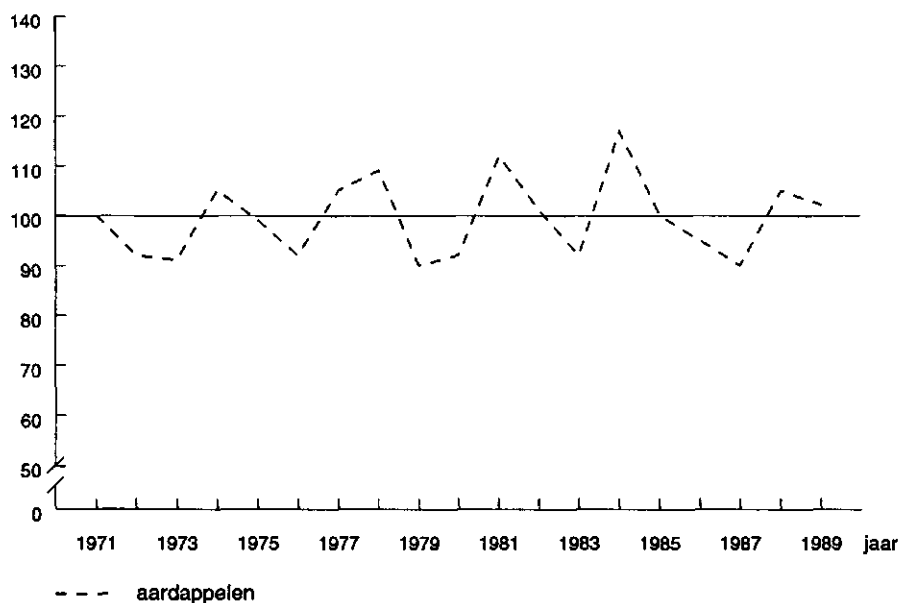
Tabel 5.3 Produktie, areaal en opbrengst/ha van aardappelen en suikerbieten in Hongarije

	1971- 80	1981- 85	'86	'87	'88	'89	'90
Aardappelen							
produktie (1000 ton)	1584	1446	1264	1077	1407	1332	1200
areaal (1000 ha)	122	79	68	67	76	72	72
produktie/ha (kg)	12983	18299	18588	16075	18513	18500	16667
Suikerbieten							
produktie (1000 ton)	3538	4461	3760	4258	4511	5301	4674
areaal (1000 ha)	105	115	104	117	115	120	131
produktie/ha (kg)	33742	38816	36154	36393	39226	44175	35679

Bron: FAO Agrostat.

Ongeveer de helft van de aardappelproduktie wordt voor menselijke consumptie aangewend. Van de andere helft verdwijnt een deel in het veevoer (20% van de totale produktie), wordt een deel gebruikt als pootgoed (ook 20%) of gaat tijdens het produktiepro

zelfvoorzieningsgraad (%)

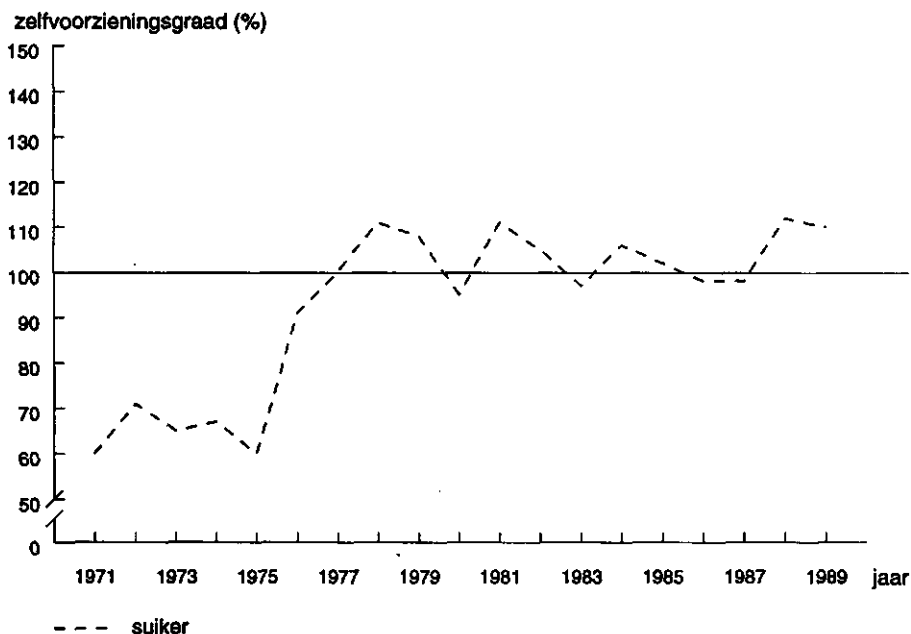

Figuur 5.2 Zelfvoorzieningsgraden voor aardappelen in Hongarije
Bron: FAO Agrostat.

ces verloren (circa 10% van de totale produktie). De produktie schommelt al enige jaren rond het zelfvoorzieningsniveau (figuur 5.2). De import bestaat alleen nog uit pootaardappelen (Göndör en Kovács, 1991). Deze import is wel afgenomen door de ontwikkeling van een pootaardappel voor Hongaarse variëteiten (Burrill en Dibner, 1988:181). In de periode 1980-88 verdubbelden de pootaardappelprijzen, maar in 1989 daalde prijs met ongeveer een derde. Na een snelle toename van de prijzen in de periode 1985-87 is de prijs voor consumptie- en fabrieksaardappelen in 1988 en 1989 fors gedaald.

Suikerbieten

De produktie van suikerbieten is tussen 1970 en 1980 sterk gestegen, maar heeft zich daarna min of meer gestabiliseerd op een niveau van 4,4-4,5 miljoen ton gemiddeld per jaar. In figuur 5.3 is te zien dat na het bereiken van het zelfvoorzieningsniveau omstreeks 1977 de zelfvoorzieningsgraad zich beweegt tussen de 110 en 95%.

Figuur 5.3 De zelfvoorzieningsgraad voor suiker in Hongarije
Bron: FAO Agrostat.

De suikerproduktie in Hongarije is voornamelijk bestemd voor de binnenlandse markt. Vooral in de jaren tachtig is de produk-

tiegroei ongeveer gelijk geweest aan de groei van de binnenlandse vraag. De zelfvoorzieningsgraad zit dan ook net boven de 100%. Van overheidswege wordt de suikerproduktie niet gestimuleerd om de produktie ten behoeve van de uitvoer verder op te voeren (Ministry of Agriculture and Food, 1991). Ofschoon een uitbreiding van het suikerbietenareaal niet verwacht mag worden, ligt een aanzienlijke produktiestijging in het verschiet. De produktie per hectare ligt namelijk zo'n 25% onder het gemiddelde voor EG-9 en zou gemakkelijk toe kunnen nemen.

Peulvruchten

De produktie van peulvruchten laat vooral in de tweede helft van de jaren tachtig een sterke groei zien. Dat is het gevolg van de uitbreiding van het areaal en, in mindere mate, van de toename van de produktie per ha. Erwten zijn veruit het belangrijkste in deze produktgroep. Het overgrote deel van de produktie wordt geëxporteerd: circa 60 à 70%. Gerekend vanaf het begin van de jaren tachtig is dat een toenemend deel van de produktie. De produktie die binnenlands wordt gebruikt, wordt voor ongeveer 40% als (onderdeel van) veevoer en 30% als zaad aangewend. De rest vindt direct zijn weg in menselijk voedsel.

Tabel 5.4 Produktie, areaal en opbrengst/ha van peulvruchten in Hongarije

	1971-80	1981-85	'86	'87	'88	'89	'90
Produktie (1000 ton)							
peulvruchten	126	178	244	274	388	438	397
waarvan bonen	14	12	15	13	7	5	7
erwten	104	133	189	227	341	407	380
Areaal (1000 ha)							
peulvruchten	82	92	120	142	165	186	181
waarvan bonen	9	10	16	19	9	6	8
erwten	57	54	68	93	126	158	161
Opbrengsten (kg/ha)							
peulvruchten	1537	1935	2033	1930	2352	2355	2193
bonen	1555	1200	938	684	777	833	875
erwten	1825	2463	2779	2441	2706	2576	2360

Bron: FAO Agrostat.

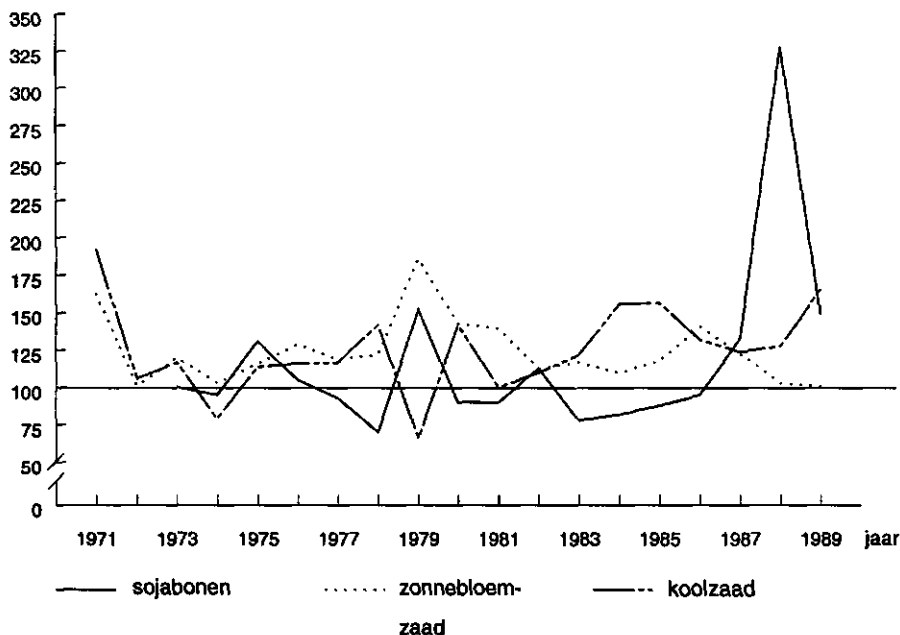
Plantaardige oliën

De belangrijke gewassen voor de plantaardige olieproduktie in Hongarije zijn zonnebloemzaden, sojabonen en koolzaad. De zonnebloemzaadproduktie is de laatste decennia sterk toegenomen. Ook het areaal is toegenomen. Hongarije is al geruime tijd zelfvoor-

zienend in dit produkt (figuur 5.4) en was in de jaren tachtig in staat om gemiddeld 90-100.000 ton zonnebloemzaad te exporteren. Als gevolg van de door droogte verminderde produktie is de export in 1990 grotendeels weggevallen tot slechts 37.000 ton, terwijl in 1988 nog 172.000 ton werd uitgevoerd. Hongarije moest in 1990 zelfs ruim 100.000 ton importeren om aan de binnenlandse behoefte te kunnen voldoen.

Sojabonen zijn van geringe betekenis in de Hongaarse landbouwsector. Ze worden voornamelijk verwerkt tot sojameel dat in het veevoer wordt gebruikt; olie wordt als een bijprodukt gezien. Volgens Nemeth (1991) heeft dit te maken met technische problemen in de sojabonenverwerking en met de sterke voorkeur voor zonnebloemolie. De zelfvoorzieningsgraad is afwisselend boven en onder de 100% en vertoont sterke uitschieters, zoals in 1975, 1978 en 1988 (figuur 5.4). Met name in de meest recente jaren wordt een relatief groot deel van de produktie (15-30%) van sojabonen geëxporteerd. De ontwikkeling in de zelfvoorzieningsgraad van raapzaad is iets stabielere.

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 5.4 Zelfvoorzieningsgraden voor sojabonen, zonnebloem- en raapzaad in Hongarije

Bron: FAO Agrostat.

Tabel 5.5 Produktie, areaal en opbrengst/ha van zonnebloemzaad, sojabonen en koolzaad in Hongarije

	1971-80	1981-85	'86	'87	'88	'89	'90
Produktie (1000 ton)							
zonnebloemzaad	222	615	862	803	716	692	650
sojabonen	25	49	52	69	105	118	90
raapzaad	70	86	121	108	82	98	97
Areaal (1000 ha)							
zonnebloemzaad	153	309	391	380	367	359	346
sojabonen	18	26	23	36	66	54	45
raapzaad	49	56	58	54	39	52	60
Opbrengsten (kg/ha)							
zonnebloemzaad	1394	1992	2205	2113	1951	1928	1879
sojabonen	1147	1872	2261	1917	1591	2185	2000
raapzaad	1427	1549	2086	2000	2103	1885	1617

Bron: FAO Agrostat.

Wijn

Hongarije hoort samen met het zuidelijke deel van Slowakije en Slovenië tot de gebieden die voornamelijk witte wijn produceren. De Hongaarse wijnproduktie is verdeeld over 20 districten. De districten zijn te vinden rond het Balatonmeer, tussen Gyor en Budapest, rond en ten oosten van Eger, rond Pécs, rond en ten zuiden van Kecskemét en in het uiterste noordwesten. In enkele districten wordt rode wijn verbouwd (Eger, Sopron, Szekszárdi, Villány-Siklósi) (Botos, 1991).

De wijnproduktie is sterk afhankelijk van de druivenoogst en schommelt van jaar tot jaar. Maar de trend is neerwaarts. De produktie bedroeg in de jaren zeventig gemiddeld iets meer dan 500.000 ton per jaar; in de tweede helft van de jaren tachtig is de produktie teruggezaakt naar ongeveer 410.000 ton per jaar. De wijnproduktie werd in 1989 (371.000 ton) voor 77% door de privé-sector verzorgd, voor 16% door coöperaties en voor 7% door staatsbedrijven (EAA, juni 1990).

De afzet van wijn stagneert: de thuismarkt groeit niet meer (de consumptie per hoofd loopt zelfs terug) en de exportmarkten zijn ingestort. Dat laatste is het gevolg van het stopzetten van de import door de Sovjet-Unie (als gevolg van anti-alcohol campagnes) en de hereniging van de Duitslanden, waardoor althans de Oostduitse markt voorlopig is weggevallen. Bovendien is MONIPEX, de staatshandelsorganisatie, ontmanteld en hebben de meeste producenten nog te weinig ervaring en contacten om gemakkelijk zelf hun produkten te exporteren. Voor de wijnsector is export evenwel van groot belang: gemiddeld genomen werd (in de tweede helft van de jaren tachtig) ongeveer de helft van de produktie geëxporteerd waarvan dan weer 70-80% naar socialistische landen (Göndör en

Kovács, 1991). In 1990 werd echter, ondanks een hogere produktie dan in het voorafgaande jaar, 30% minder uitgevoerd dan in 1989, namelijk 160.000 ton wijn ofwel 35% van de produktie.

5.2.3 Kengetallen van de tuinbouwsector in Hongarije

De totale Hongaarse tuinbouw vindt plaats op ongeveer 540.000 ha, circa 7% van het totale landoppervlak. Hierbij is de oppervlakte voor de druiventeelt (140.000 ha) inbegrepen evenals de als "gardens" geregistreeerde grond (geschat op 170.000 ha). Zonder de druiventeelt, die als grondstofleverancier voor de wijnproduktie een aparte positie inneemt in de tuinbouwsector, en de achtertuintjes bedraagt het tuinbouwoppervlak circa 235.000 ha, waarvan het grootste gedeelte wordt gebruikt voor groenten (115.000 ha) en fruit (95.000). Sierteelt vindt plaats op slechts 4300 ha. De rest van het tuinbouwareaal wordt gebruikt voor de opkweek van planten en tuinbouwzaden (Göndör en Kovács, 1991).

Ofschoon de coöperatieve en staatsbedrijven de belangrijkste produktieorganisatievormen zijn in de Hongaarse agrarische sector, wordt gemiddeld 85% van de tuinbouwproduktie door de privé-sector verzorgd (Göndör en Kovács, 1991). Dit is in de hand gewerkt door de regel dat iedere werknemer van de grootschalige landbouwbedrijven recht heeft op een bepaalde hoeveelheid grond. Bovendien heeft de Hongaarse overheid het particulier initiatief gestimuleerd door investeringsubsidies bij kassenbouw te verlenen en gunstige energietarieven te rekenen (Sonneveld, 1987). Staatsbedrijven proberen van de efficiëntie van de privé-sector te profiteren door nauwere banden met deze producenten aan te gaan. Sommigen verpachten kleine oppervlakten aan privé-tuinders voor het verrichten van de veelal arbeidsintensieve tuinbouwactiviteiten.

Ondanks het geringe aandeel in de bebouwde oppervlakte levert de tuinbouwsector 25-30% van de totale agrarische produktiewaarde in Hongarije (Göndör en Kovács, 1991). De tuinbouw is ook een belangrijke exporterende sector. De export naar harde-valutalanden had in de periode 1988-90 een waarde van tussen de USD 300 en 400 miljoen (exclusief wijn). De export binnen de COMECON bedroeg in waarde 450-500 miljoen roebel. De belangrijkste exportproduktgroepen zijn fruit, vollegrondsgroente en tuinbouwzaden (met name bij de dollarexport).

De meest geteelde groentesoorten zijn tomaten, koolgewassen, komkommers en augurken, paprika's, uien, doperwt en wortels (tabel 5.6). Veel produkten worden zowel op de vollegrond als onder glas of plastic geteeld. Dit geldt met name voor tomaten en paprika's. De beschutte teelt bestaat uit teelt onder glas (ongeveer 200 ha) en teelt onder plastic (ongeveer 4.000 ha). Tuinbouw onder glas bedrijven vergt veel meer investeringen dan tuinbouw onder plastic folie. Een belangrijk verschil tussen de kas van glas en die van plastic folie is de (regeling van de) temperatuur: in de eerste wordt een constante dag- en nachttemperatuur

aangehouden, terwijl dit onder plastic schommelt. Grote schommelingen kunnen negatieve gevolgen hebben voor de ontwikkeling van het gewas. Belangrijk voor de beschutte teelt is de beschikbaarheid van aardwarmte die geleverd wordt door heetwaterbronnen. Met behulp van pompen wordt dit water naar de oppervlakte gebracht.

De totale hoeveelheid geproduceerde groente bedroeg in 1990 iets meer dan 1,7 miljoen ton. Wordt hierbij de "gardens" productie en de eigen consumptie opgeteld dan bedraagt het totaal 2,0 á 2,2 miljoen ton. Deze wordt voor ongeveer de helft (1,2 miljoen ton) verwerkt door de industrie. Ongeveer 800.000 ton wordt door commerciële ondernemingen verkocht en ongeveer 400.000 ton is voor de zelfvoorziening (Göndör en Kovács, 1991).

De groenteproduktie is aanzienlijk groter dan de binnenlandse vraag. De export van verse groenten bedroeg in 1989 144.000 ton, waarvan bijna 100.000 ton naar westerse landen. 300.000 ton werd in ingeblikte of verwerkte vorm geëxporteerd, grotendeels naar andere Oosteuropese landen en de Sovjet-Unie. De belangrijkste problemen waar de export mee te kampen heeft zijn de geringe aandacht die aan de kwaliteit van de produktie wordt besteed en de verslechtering van de afzetmarkt - met name die van de Sovjet-Unie (Göndör en Kovács, 1991).

Tabel 5.6 Arealen en produktie in de groenteteelt in Hongarije

	Areaal (x1000 ha)			Produktie (x1000 ton)		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Totaal	.	.	.	1866	1866	1734
waarvan kool	12	8	15	192	163	130
tomaten	18	13	25	431	375	400
komkommers	11	17	10	116	76	100
paprika's	15	12	12	160	196	150
uien	7	8	16	145	176	200
doperwtten	35	32	30	281	349	325
wortels	7	5	8	125	97	100

Bron: FAO Agrostat.

Na het Verenigd Koninkrijk is Hongarije de tweede producent van doperwtten in Europa. Ook de produktie per hectare is hoog: met 10,2 ton per hectare staat het land op de vijfde plaats.

De paprika wordt deels op de vollegrond geteeld; de teelt start begin mei. De witte paprika wordt veelal onder glas of onder plastic geteeld. De arealen paprika bevinden zich met name in het oosten. De witte paprika is voornamelijk bestemd voor de verse consumptie, de rode puntige paprika en de tomaatpaprika (een paprika met het uiterlijk van een knoop) zijn bestemd voor de verwerkende industrie die er paprikapoeder van maakt. Paprika is

ook een belangrijk exportprodukt. In 1989 werd 10.000 ton verse paprika naar harde valuta-landen geëxporteerd (voornamelijk naar Oostenrijk en Zuid-Duitsland) en 500 ton naar socialistische landen. De export naar andere Oosteuropese landen is in 1989 flink ingezakt: in 1988 werd nog een export van ongeveer 5.000 ton gerealiseerd. De export van paprikapoeder bedroeg evenals in 1988 10.000 ton (Göndör en Kovács, 1991).

De tomaat is ook een gewas dat zowel op de vollegrond als onder glas of plastic geteeld wordt. Opvallend bij dit produkt is dat bij de beschutte teelt voor bijna 100% gebruik wordt gemaakt van Nederlandse rassen (Belcanto, Estafette en Prisca) (Sonneveld, 1987). De produktie vindt voornamelijk plaats in het oosten. De teelt bestaat zowel uit vlees- als uit ronde tomaten. De export van verse tomaten komt bijna niet voor. Volgens Sonneveld (1987) wordt dit veroorzaakt door de sterke concurrentie, het onvoldoende aanwezig zijn van transportfaciliteiten, de te lage kwaliteit van het produkt en het feit dat binnenlandse prijzen vaak hoger zijn dan exportprijzen. Wel vindt er export plaats van ingeblikte tomaten. Deze bedroeg in 1989 30.000 ton.

Komkommers en augurken worden hoofdzakelijk geteeld in het uiterste noordoosten (Szabolc-Szatmar). Andere produktiegebieden zijn de provincies Pest en Győr-Sopron. Augurken worden voornamelijk op de vollegrond geteeld, komkommers in kassen. In 1989 werd 9200 ton augurken geëxporteerd, waarvan 8700 ton naar harde valuta-landen.

De ui is een relatief belangrijk exportprodukt. In 1989 werd, op een produktie van 210.000 ton, 55.000 ton geëxporteerd. Ongeveer 11.000 ton was bestemd voor de Oosteuropese landen; de overige 44.000 ton voor de harde valuta-landen. De meeste uien worden geproduceerd in de provincie Csongrád, in het zuidoosten.

Tabel 5.7 Produktie van de belangrijkste fruitsoorten (x1000 ton) in Hongarije

	1975	1980	1985	1990
Totaal *)	2170	2596	2010	2153
Appels	809	1017	954	950
Peren	123	96	86	78
Perzik	79	98	81	60
Pruimen	156	221	164	160
Meloen	104	142	140	100
Abrikoos	36	69	54	50
Bessen	9	16	23	18
Aardbeien	17	21	16	15
Frambozen	24	18	26	22
Druiven	813	898	466	700

*) van de vermelde fruitsoorten.

Bron: FAO Agrostat.

De totale fruitproductie (voor commerciële doeleinden) bedroeg in 1990 2,1 miljoen ton. De productie is lager dan de voorgaande jaren. In de jaren zestig en zeventig nam de fruitproductie flink toe, maar na 1980 is de groei grotendeels verdwenen. De laatste jaren staan de intensivering van de teelt en de verbetering van de vruchtkwaliteit op de voorgrond (Kallay, 1990).

De productie van veel fruitsoorten vindt plaats op zowel de grote(re) als de kleine bedrijven. De productie van de kleinbedrijven is hoofdzakelijk bestemd voor tafelfruit, terwijl de grootbedrijven voor de verwerking produceren (Kallay, 1990). De appelproductie komt voor de helft voor rekening van de grootbedrijven en 20% van de perenproductie wordt op grootschalige bedrijven voortgebracht. Overigens neemt de appelteelt op de grootbedrijven af, terwijl deze op de kleinbedrijven toeneemt. De teelt ondervindt veel problemen bij het verkrijgen van voldoende en virusvrij plantmateriaal. De voor de rotatie nodige nieuwe aanplant is onvoldoende. Dat geldt ook voor de perenteelt: meer dan de helft van de perenbomen zijn ouder dan 25 jaar, waardoor de productie stagneert. Bij de pruimenproductie is daarentegen weinig sprake van verouderde aanplant doordat veel bomen rond 1980 wegens ziekte gerooid zijn. In de loop van de jaren tachtig is de productie weer op gang gekomen. Daar een groot deel van de bomen in de eerste helft van de jaren negentig pas volgroeid zijn verwacht Kallay een toename van de productie die voor een deel op de internationale markt zal moeten worden afgezet. Ook de abrikozen- en de perzikproductie hebben in de jaren tachtig onder ziekte geleden (Kallay, 1990).

Naast appels zijn druiven het belangrijkste fruit dat in Hongarije wordt voortgebracht. Naast de druiven voor de wijnproductie (de laatste jaren ongeveer 400.000 ton) wordt 600 à 700.000 ton als vers fruit of in verwerkte vorm verkocht.

De export van vers fruit bedroeg in 1989 372.000 ton, waarvan ruim 60% naar Oosteuropese landen verdween en de rest naar harde valuta-landen. Het overgrote deel van de export bestond uit appels: 317.000 ton, waarvan bijna 70% naar Oosteuropese landen werd geëxporteerd (Göndör en Kovács, 1991). Naast de export van verse produkten wordt er ook een belangrijk deel in verwerkte vorm uitgevoerd. De totale export van fruit (vers en verwerkt) bedroeg in 1989 830.000 ton ofwel ruim een derde van de totale fruitproductie in dat jaar.

Sierteelt

Over andere tuinbouwprodukten dan groente en fruit is weinig bekend, om de eenvoudige redenen dat deze binnen de Hongaarse landbouw van zeer marginale betekenis zijn én vrijwel volledig tot het domein van de privé-bedrijven behoren. Zelfs de 50 hectare bloementeelt onder glas die formeel in handen is van de staat, wordt in de praktijk bewerkt en beheerd door de lokale gemeenschap. Daarnaast is er één grote particuliere onderneming - met 25 hectare bloementeelt onder glas - die vooral voor de export

werkt. Ofschoon de binnenlandse vraag naar bloemen in de afgelopen jaren is gestegen, is het areaal bloementeel onder glas afgenomen. Naast de teelt onder glas is er zo'n 200 ha bloementeel onder plastic, die bewerkt wordt door individuele producenten. Hun afzet is overigens wel gecentraliseerd bij twee coöperaties.

Sinds 1989/90 is de concurrentie van bloemen uit Nederland sterk toegenomen met als gevolg dat vanuit deze bedrijfstak veel druk wordt uitgeoefend op de Hongaarse overheid om invoerbeperkende maatregelen te treffen (Schmidt, mondeling). Hier staat tegenover dat Hongarije voor de EG een belangrijke aanbieder is van bloemenzaden. De handelsbalans van Hongarije met de EG-9 voor alle tuinbouwzaden gezamenlijk is al enige jaren (net) positief. Gemiddeld over 1986-90 exporteerde Hongarije voor HFL 18,3 miljoen naar de EG-9, en importeerde het voor HFL 17,1 miljoen aan tuinbouwzaden. De balans met Nederland was evenwel negatief (HFL 4,0 miljoen).

5.2.4 De verwerking en afzet van landbouwprodukten

De verwerking en afzet van voedselprodukten is in Hongarije steeds sterk geconcentreerd geweest. Zo bestonden in 1990 slechts 320 voedselverwerkende ondernemingen in Hongarije. De overheid heeft de privatisering van de verwerkende industrie uitgeroepen tot een van haar belangrijkste doeleinden van de huidige hervormingsplannen. Vooralsnog zijn er mede door de vele onduidelijkheden over eigendomsverhoudingen, de slechte marktoverzichten en de geringe winstgevendheid van de meeste industrieën nog maar weinig kopers voor de staatsbedrijven gevonden (EEA, april 1991).

Graan

In de organisatie van de graanproductiekolom na de primaire productiefase is recent wel het een en ander veranderd. Tot 1 januari 1990 was de aankoop, distributie en verwerking in handen van de staat (Grain Trust). Elk van de 19 provincies had een eigen staatshandels- en -verwerkingsbedrijf. Op 1 januari 1990 is deze organisatie ontbonden en werden de 19 handels- en verwerkingsbedrijven onafhankelijk. Een gedeelte van de voormalige Grain Trust werd getransformeerd in een op winst gerichte Grain Industry Service Company terwijl een ander gedeelte tot een handelsbedrijf omgevormd werd die de 19 onafhankelijke verwerkingsbedrijven van dienst moest zijn (USDA, 1991, HU1020).

Het overgrote deel van de graanproductie - circa 70-80% - verdwijnt in het veevoer. Dit deel van de productie wordt op de bedrijven waar het wordt voortgebracht vervoerd en ondergaat geen bewerking. Slechts zo'n 10% van de graanproductie wordt aangewend voor menselijke consumptie. Verwerking voor industriële toepassingen blijft beperkt tot circa 5% van de graanproductie. Het betreft dan vooral de verwerking van mais en gerst.

Aardappelen

Verwerking van aardappelen vindt nauwelijks plaats (FAO Agrostat). De produktie schommelt al enige jaren rond het niveau van volledige zelfvoorziening. Een vrij aanzienlijk deel (meer dan 15%) wordt gereserveerd als uitgangsmateriaal; een percentage dat in Nederland veel lager is (ruim 7%). Circa 20% van de produktie wordt opgevoerd aan het vee. Minder dan de helft (40-50%) van de aardappelen wordt door de bevolking geconsumeerd. De Hongaren zijn geen aardappeleters: het hoofdelijk verbruik - in het begin van de jaren zestig zo'n 90 kg/jaar maar de laatste jaren niet meer dan 50 kg/hoofd per jaar - ligt nogal laag. Zo ligt het hoofdelijk verbruik in bijvoorbeeld Tsjecho-Slowakije en Nederland ongeveer 60% hoger. Aangenomen mag worden dat het ontbreken of althans niet goed tot ontwikkeling komen van een verwerkende industrie sterk bijdraagt aan dit relatief lage verbruikscijfer.

Suikerbieten

Het privatiseringsproces in de verwerkende segmenten van de kolom verloopt het snelst bij de suikerindustrie. De belangstelling van buitenlandse investeerders is hier althans het eerst in daden omgezet (USDA, 1991, HU1025; EEA, mei 1991). Totaal zijn er in Hongarije 12 suikerfabrieken, die van oudsher staatseigendom waren. Niet alleen gaan bedrijven in Hongaarse privé-handen over, maar er is ook sprake van joint ventures tussen Hongaarse en buitenlandse ondernemingen. Zo heeft een Oostenrijks bedrijf, Agrana, aandelen in drie van de twaalf Hongaarse suikerfabrieken (EEA, april 1991).

Oliehoudende gewassen

De verwerking en afzet van plantaardige oliehoudende gewassen is in handen van één onderneming. Vooral uit het buitenland bestaat interesse om in de onderneming - of een deel ervan - te investeren (EEA, juni 1991). De produktie van zonnebloemzaad - veruit het belangrijkste gewas in deze produktgroep - gaat vrijwel in zijn geheel naar deze onderneming om te worden verwerkt in olie en schroot. De verwerkingsindustrie produceerde in 1989 267.000 ton zonnebloemolie (EEA, februari 1990), waarvan 179.000 ton geëxporteerd werd (EEA, april 1990). Ook raapzaad wordt nagenoeg alleen maar industrieel verwerkt. Sojabonen worden daarentegen de laatste paar jaar voornamelijk als (onbewerkt) veevoer toegepast. Voor 1988 werd meestal ongeveer driekwart van de sojabonenoogst industrieel verwerkt (FAO Agrostat).

Groente en fruit

Hongarije is ruim zelfvoorzienend in groenten en fruit. Niet alleen zijn de produktie-omstandigheden (bodemkwaliteit, klimaat) gunstig, ook de organisatie van de produktiekolom is, in verge-

lijking met veel andere Oosteuropese landen, goed te noemen. Mede als gevolg van het gevoerde overheidsbeleid bestaat er een vrije goede samenwerking tussen coöperaties, staatsbedrijven en privé-bedrijven, zowel bij de produktie en verwerking als bij de afzet.

Van de binnenlandse afzet van de groenteproduktie werd eind jaren tachtig ongeveer de helft bestemd voor verwerking - in de "canning and freezing" industrie (Dénes, 1991). De verwerking op zijn beurt moet geheel op binnenlands aanbod draaien, omdat invoer van bevroren voedsel(-grondstoffen) vooralsnog niet mogelijk is (NN, april 1991). Als gevolg van een flinke achteruitgang van de vraag naar vers fruit vanuit de voormalige Sovjet-Unie is het aandeel van de verwerking in de produktie naar alle waarschijnlijkheid sterk toegenomen (Dénes, 1991). Maar ook voor verwerkt of ingeblikt groente en fruit is de Sovjet-Unie de belangrijkste afzetmarkt voor Hongarije geweest waardoor, samen met de verminderde aanbod als gevolg van de teleurstellende oogst, het inzakken van de Sovjetmarkt de groente- en fruitverwerkende industrie in de problemen brengt.

De belangrijkste knelpunten in de fruitverwerkende sector hangen grotendeels samen met die in de primaire fase. De belangrijkste knelpunten in de primaire segmenten zijn momenteel de over het algemeen verouderde aanplant, het (mede in verband met die verouderde aanplant) beperkte assortiment en slechte kwaliteit van het fruit, en de (te kleine) omvang van de privé-bedrijven. De internationale concurrentiepositie van de fruitverwerking is vrij zwak en kan alleen worden verbeterd door goedkopere en efficiëntere aanvoer van bovendien kwalitatief hoogwaardiger (of: minder laagwaardige) grondstoffen.

5.3 De bedrijfskolom van de plantaardige produktie in Polen

5.3.1 De toelevering van inputs

5.3.1.1 Kunstmest en bestrijdingsmiddelen

Van de kunstmest die in de Poolse landbouw wordt aangewend, worden stikstof, fosfaat en kalk voornamelijk geproduceerd door binnenlandse producenten. Kalium werd bijna in zijn geheel geïmporteerd, voornamelijk uit de voormalige Sovjet-Unie en DDR (Wereldbank, 1989:44). In 1990 verminderde de import echter met circa 50%. Bovendien produceerden de binnenlandse kunstmestfabrieken in 1990 ongeveer 30% minder dan in 1989 als gevolg van de hogere produktiekosten, gebrek aan inputs en een daling van de afzet als gevolg van hogere prijzen. Doordat de prijzen hoog zijn gebleven, zijn de sombere vooruitzichten met betrekking de afzet en aanwending van kunstmest voor 1991 uitgekomen (zie tabel 5.8).

Kunstmest is belangrijk voor bevredigende oogstopbrengsten. De bodem in Polen wordt gekenmerkt door een overwegend matige vruchtbaarheid. De natuurlijke gehaltes van fosfaat en kalium zijn laag en hetzelfde geldt voor het organische stofgehalte.

Daar komt nog bij dat de zuurtegraad van de bodem overwegend laag is. Volgens het instituut voor bodemkundig onderzoek (IUNRG) in Pulawy ligt het gemiddeld optimaal-technische niveau voor de aanwending van kunstmest (bij gemiddelde bodemgesteldheid in Polen en bij de huidige samenstelling van het gewassenpakket) op 250 kilogram NPK (werkzame stof) en 250 kilogram kalk (Task Force, 1990). Het gebruik van kunstmest in Polen ligt ver onder dit optimaal-technische niveau (tabel 5.8). Na het vrijlaten van de prijzen in 1989 is het kunstmestgebruik zelfs gedaald. Het gebruik in 1990/91 ligt op het laagste niveau sinds 1967/68 (EEA, december 1991). De fysieke opbrengsten in 1991 zijn hierdoor ook nadelig beïnvloed (zie vervolg).

Tabel 5.8 Kunstmestgebruik in de Poolse landbouw in kg/ha

	1979/80	1984/85	1988/89	1989/90	1990/91
NPK	193	175	196	164	95
Kalk	160	139	202	182	140

Bronnen: GUS, Poland statistical data, 1990; GUS, Poland in figures 1991; EEA, december 1991.

Overigens gebruikte de gesocialiseerde sector in het verleden veel meer kunstmest dan de privé-sector. In het seizoen 1988/89 lag het gebruik van NPK en kalk in de gesocialiseerde sector zo'n 70% respectievelijk 90% hoger dan in de privé-sector. Na de economische hervormingen is het gebruik op privé-bedrijven veel sneller gedaald dan op de staatsbedrijven: op privé-bedrijven werd in 1990/91 nog slechts 70,3 kg/ha toegepast (een daling van 48% ten opzichte van het jaar daarvoor) en op de staatsbedrijven nog 179 kg/ha (30% minder dan in 1989/90) (EEA, december 1991).

De kwaliteit van de kunstmest laat sterk te wensen over. Veel stikstof (N) wordt nog altijd aangeleverd in de vorm van ammoniumnitraat, een produkt dat bijdraagt aan de bodemverzuring. Daarnaast zijn de nutriëntgehalten vrij laag. De strooibaarheid van met name kalk, fosfaat en kalium is slecht, omdat deze grotendeels worden aangeleverd in poedervorm. Tenslotte zorgt het gebrek aan opslagfaciliteiten op de boerderij ervoor dat er nogal wat verliezen optreden tijdens de bewaring (Oude Lansink en Pak, 1991).

Van de 21.400 ton pesticiden, die in 1989 in de Poolse landbouw werd aangewend, werd ongeveer 15.400 ton in Polen zelf geproduceerd (Task Force, 1990:467). De gemiddelde aanwending van pesticiden in de Poolse landbouw is in de periode van 1980 tot en met 1989 langzaam toegenomen van 0,8 kg tot 1,4 kg werkzame stof per hectare (in de EG ligt het gemiddelde gebruik van pesticiden op 6,5 kg/ha). De bestrijdingsmiddelen worden met name toegepast

bij de teelt van granen, aardappelen, suikerbieten en koolzaad waarbij het gebruik op gesocialiseerde bedrijven veel hoger ligt dan op de kleinschalige privé-bedrijfjes. In 1990 daalde de afzet van pesticiden zeer sterk als gevolg van de forse stijging van prijzen van pesticiden. Volgens Poolse statistieken verminderde het gebruik tot 0,5 kg werkzame stof, maar de USDA (1991, PL1010) schat dat, rekening houdend met de nog op de boerderij aanwezige pesticiden, het werkelijke gebruik in 1990 tussen 1 en 1,3 kg per ha lag. Voor 1991 wordt in officiële bronnen 0,4 kg werkzame stof per ha vermeld (USDA, 1992, PL2006).

5.3.1.2 Machines en tractoren

De produktie van machines en tractoren voorziet in het grootste deel van het binnenlandse gebruik ervan. Tractoren worden geproduceerd door URSUS, dat een produktiecapaciteit heeft van ongeveer 70.000 tractoren per jaar. Combines worden geproduceerd door IMPLO en Plock en 90% van de werktuigen wordt geproduceerd door een groep van 30 fabrikanten die behoren tot de AGRO-MET-industrie-associatie (Wereldbank, 1989:48).

Tabel 5.9 Totaal aantal tractoren en aantal tractoren per 100 hectare in de Poolse landbouw

	Landbouw totaal		Gesocialiseerd	Privé
	1000 stuks	per 100 ha	per 100 ha	per 100 ha
1983-1987	904	4,8	2,7	5,0
1988	1101	5,9	2,6	6,5
1989	1153	6,2	2,5	6,9

Bron: GUS, Maly Rocznik statystyczny, 1990.

Het aantal tractoren in de Poolse landbouw is gestaag toegenomen in de periode 1983-1989 (tabel 5.9). Per 100 hectare is het aantal tractoren in de privé-sector veel groter dan in de gesocialiseerde sector. Dit kan worden verklaard door de qua hectares kleinere bedrijfsomvang in de privé-sector gekoppeld aan de ondeelbaarheid van het produktiemiddel "tractor". Overigens wordt nog altijd veel veldwerk verricht met behulp van paardetractie. Het aantal werkpaarden in Polen bedraagt circa 1,1 miljoen en deze zijn met name te vinden op bedrijven kleiner dan vijf hectare. Jaarlijks moet ongeveer 7% van het ingezaaide graanareaal worden gereserveerd voor de produktie van paardevoer.

De voorziening met tractorwerktuigen is in het algemeen een groter probleem dan de voorziening met tractoren op zich. Deze tekorten doen zich met name voor bij veldspuiten en kunstmest- en kalkstrooiers. Gedeeltelijk of helemaal niet gemechaniseerd zijn

het rooien van aardappelen en bieten. Verder zijn er nog tekorten aan machines voor de bereiding van kuilvoer, hooi en korrelmais (Wereldbank, 1989:47).

De sterke stijging van de prijzen van machines en tractoren, die volgde op de afschaffing van de subsidies op landbouwinputs en de liberalisatie van de prijzen in 1989, heeft een sterke daling van de vraag vanuit de landbouw naar deze produkten tot gevolg gehad waardoor de producenten ervan in ernstige financiële moeilijkheden zijn gekomen (USDA, 1992, PL2006).

5.3.1.3 Zaaizaad en pootgoed

De produktie van gecertificeerd zaaizaad voor granen en pootgoed vindt hoofdzakelijk plaats op staatsboerderijen. Enkele kleinere privé-producenten houden zich met name bezig met de produktie van groentezaden, graszaad en suikerbietenzaad (Task Force, 1990:346).

De genetische kwaliteit van het in Polen geproduceerde zaaizaad en pootgoed staat internationaal gezien op een hoog niveau (Wereldbank, 1989, Annex I:5 en Task Force, 1990:345). Cijfers van 1988/89 over de omvang van de zaaizaadproduktie in Polen laten zien, dat met name de produktie van gecertificeerd roggezaad, triticalezaad en pootgoed tekortschiet. Desondanks is de import van zaaizaden gering. De import bestaat uit hybride maisvariëteiten uit Hongarije, West-Europa en de VS, tuinbouwzaden uit Nederland en triticalezaad uit Australië en Nieuw-Zeeland (Task Force, 1990:347).

De opslagfaciliteiten voor zaaizaad en pootgoed zijn vaak slecht en, voor wat betreft pootgoed, niet toereikend om alles te kunnen opslaan. Vermenging van zaden van verschillende soorten granen treedt op als gevolg van de lage stand van de techniek bij de oogst, waardoor veel zaad op de grond valt en het volgende jaar weer kiemt. Tevens kan vermenging optreden na de oogst tijdens de bewaring in het geval de boer zelf zaad voor het volgende jaar verzamelt (Task Force, 1990:348-349).

De handel in en produktie van zaaizaad en pootgoed was tot voor kort voornamelijk een zaak van de Zaadproduktie Centrale, een organisatie die de beschikking heeft over 17 grote depots verdeeld over het land en 70 teeltstations met daarbij 200.000 hectare land voor de ontwikkeling van nieuwe en de vermeerdering van bestaande variëteiten. In 1988 is deze organisatie ontmanteld en haar functie overgegaan naar een organisatie die is ontstaan uit een unie van kleine bedrijven in de zaadhandel. Deze nieuwe organisatie, Cenas, heeft de beschikking over 2000 hectare voor het ontwikkelen en testen van nieuwe variëteiten en daarnaast nog over 100.000 hectare voor zaadvermeerdering (Task Force, 1990:346). Nieuwe variëteiten worden ook ontwikkeld op semi-overheidsonderzoeksinstituten, waarna ze worden getest op de bij deze instituten behorende teststations. Pas nadat de nieuwe variëteiten goed blijken te voldoen, kunnen ze worden geplaatst op de rassenlijst. Buitenlandse variëteiten moeten ook eerst op deze

stations worden getest alvorens ze op de lijst kunnen worden geplaatst.

De Zadendienst, een aparte organisatie van het Ministerie van Landbouw en Voedsel economie is verantwoordelijk voor de zaadinspectie en certificatie. Deze dienst bestaat uit 17 regionale divisies en wordt betaald uit een belasting op verkopen van gecertificeerde zaden. De Zadendienst voert veldinspecties uit in de diverse stadia voordat het zaad uiteindelijk de klant bereikt en leidt tevens haar eigen personeel op (Task Force, 1990:346-347).

5.3.2 Kengetallen van de akkerbouwsector in Polen

Van het landbouwareaal - ongeveer 60% van het totale landoppervlak van Polen, ofwel 18,8 miljoen hectare - wordt 76% gebruikt als bouwland en slechts 21,7% als grasland (GUS, 1990:16).

Tabel 5.10 Aandelen van verschillende gewassen in het areaal bouwland in Polen in de periode 1980-1989 (in % van het totaal)

	1980	1985	1989
Totaal (x1000 ha)	14511	14450	14334
	%	%	%
Granen	54,1	56,7	58,8
Aardappelen	16,2	14,5	13,0
Suikerbieten	3,1	3,0	2,9
Oliehoudende gewassen	2,3	3,3	4,0
Voedergewassen	18,1	16,0	14,4
Overig	6,2	3,3	7,3

Bron: GUS, Poland statistical data, 1990.

Veruit het grootste deel van het areaal bouwland wordt voor de teelt van granen gebruikt. Het aandeel van granen in het totale landbouwareaal is bovendien sinds 1980 toegenomen. Vooral triticale (voedergraan) is hiervoor verantwoordelijk geweest. De daling van het areaal voedergewassen en aardappelen (varkensvoer) doet vermoeden dat er sprake is geweest van substitutie.

Granen

Tarwe en rogge zijn de meest geteelde granen. Dit heeft te maken met de klimatologische omstandigheden (continentaal: strenge winters en milde zomers) en de gesteldheid en vruchtbaarheid van de bodem. De Poolse bodems zijn dooreengenomen arm, met los

onvruchtbaar zand dan wel dichte, matig gedraineerde kleigronden. Voor mais is het klimaat te koud en zijn de bodems te arm. Dat gewas komt dan ook weinig in Polen voor. De meeste granen worden geteeld in een brede zone in centraal Polen, die van oost naar west loopt. Ongeveer 74% van de totale graanproduktie was in 1990 afkomstig uit de privé-sector en het overige deel uit de gesocialiseerde. De opbrengst per hectare is in de gesocialiseerde sector daarentegen ongeveer 40% hoger dan die in de particuliere. Dit verschil in hectare-opbrengsten is grotendeels verklaarbaar door het verschil in gebruik van inputs zoals kunstmest en bestrijdingsmiddelen, welke op de bedrijven in de gesocialiseerde sector veel hoger ligt dan op privé-bedrijfjes (zie 5.3.1.1).

Rogge neemt ongeveer 40% van de cultuurgrond in beslag. Van oudsher domineerde dit gewas in de Poolse graanteelt. Dit had vooral te maken met de overwegend arme zanderige gronden. Rogge heeft het voordeel boven andere graangewassen dat het relatief weinig inputs nodig heeft (IWC, 1989). Vanaf 1984 is het areaal sterk teruggelopen van 3,5 miljoen hectare tot 2,3 miljoen hectare in 1990. Dit zou zijn veroorzaakt door hoge kunstmestsubsidies en premies op het verbouwen van andere granen (in het bijzonder tarwe) waarmee de overheid boeren aanmoedigde andere granen te telen (USDA, 1991, PL1022). De produktie van rogge is als gevolg van een aanzienlijke toename van de opbrengsten per hectare relatief minder afgenomen dan het bebouwde areaal: van 6,7 miljoen ton in 1980 naar 6,1 miljoen ton in 1990 (tabel 5.11). De meeste rogge wordt op het eigen bedrijf vervoerd.

Tarwe groeit vooral in het zuiden. Het areaal is nagenoeg gelijk aan dat van rogge, maar het produktievolume is sinds het midden van de jaren tachtig hoger. De hectare-opbrengsten van tarwe - in de jaren zeventig en eerste helft van de jaren tachtig snel gegroeid tot gemiddeld 3,7 ton in 1986 - zijn ook beduidend hoger dan die van rogge (tabel 5.11). De oogst van tarwe werd in 1989 voor circa twee derde voor menselijke consumptie gebruikt en voor een kwart als veevoer aangewend (USDA, 1991, PL1022). De rest wordt gebruikt als zaaizaad of gaat verloren bij transport en opslag.

Gerst groeit vooral in de centrale en zuidoostelijk gelegen gebieden. Het areaal is in de loop van de jaren tachtig iets afgenomen. Als gevolg van een toename van de opbrengsten per hectare is de produktie in dezelfde periode toch nog toegenomen. Behalve als veevoeder (voor varkens) wordt gerst gebruikt als zaaizaad, mout en menselijk voedsel (in 1989 respectievelijk 5%, 6% en 8%). Ongeveer 5% van de oogst gaat bij opslag en transport verloren.

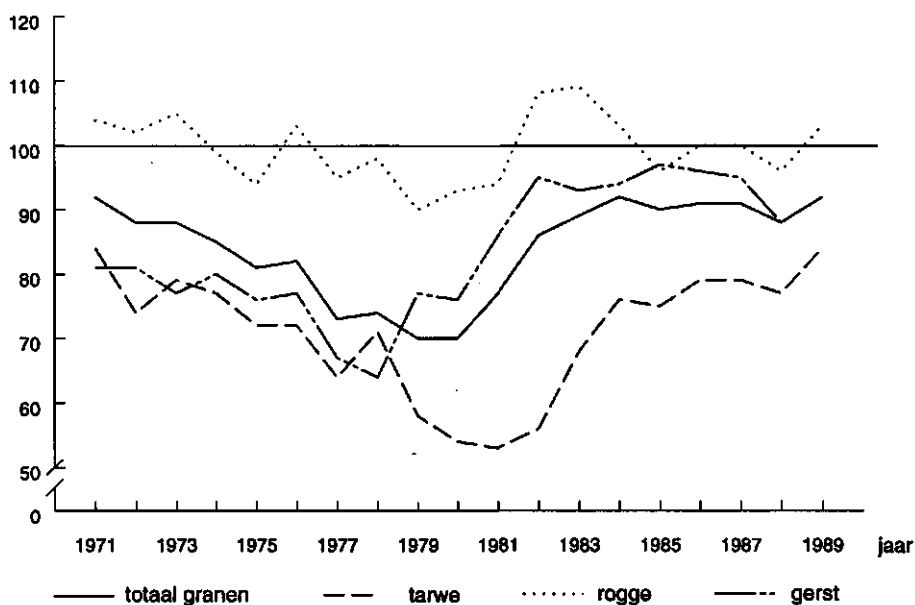
Haver is vooral te vinden in het noorden op de arme gronden. De produktie is in het afgelopen decennium weliswaar gedaald als gevolg van de lage rentabiliteit - waardoor het areaal ook afnam - en een tekort aan zaad van goede kwaliteit, maar was in 1990 met 2,1 miljoen ton nog altijd de grootste van Oost-Europa. Bijna alle haver wordt op de boerderij vervoerd. Slechts 3% wordt gebruikt als menselijk voedsel (USDA, 1991, PL1022).

Tabel 5.11 Produktie en opbrengsten per hectare van de belangrijkste granen in Polen, 1971-1991

	'71-80	'81-85	'86-'88	'89	'90	'91
Produktie (1000t)						
tarwe	5347	5263	7675	8462	9025	9300
rogge	7077	8089	6464	6216	6044	5900
gerst	3371	3618	4184	3909	4217	4300
haver	2796	2600	2379	2186	2119	1900
triticale				2404	2720	2400
alle granen	20214	22224	25200	26958	28014	27811
Opbrengst/ha (kg)						
tarwe	2876	3270	3637	3854	3956	3816
rogge	2240	2465	2501	2733	2611	2576
gerst	2809	3063	3240	3327	3592	3476
haver	2375	2506	2713	2721	2837	2770
triticale				3704	3632	3283
alle granen	2512	3490	3017	3218	3284	3193

Bronnen: FAO Agrostat, en (voor 1991) USDA, 1992, PL2006.

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 5.5 Zelfvoorzieningsgraden voor granen in Polen
Bron: FAO Agrostat.

Een gewas waarvan het areaal de laatste jaren sterk is toegenomen is triticale. Dit nieuwe gewas is een kruising van een tarwe- en een rogge-variëteit. In vijf jaar tijd is het areaal van nul naar 700.000 hectare gestegen. In 1990 was Polen de grootste producent ter wereld van triticale. Het gewas wordt tot nu toe uitsluitend gebruikt als veevoer (Darwinkel, 1991).

Polen is niet geheel zelfvoorzienend in granen (figuur 5.5). Alleen voor rogge is het land meer dan zelfvoorzienend, hoewel ook voor dit gewas de zelfvoorzieningsgraad de afgelopen twintig jaar nog regelmatig beneden de 100 heeft gelegen. In de jaren zeventig liep de zelfvoorzieningsgraad terug tot minder dan 60%. Na 1980/81 kwam de omslag en nam de zelfvoorzieningsgraad toe om in de tweede helft van de jaren tachtig te stabiliseren. In 1989 is de zelfvoorzieningsgraad toegenomen maar nog niet toereikend om de binnenlandse behoefte te dekken: nog steeds moeten tarwe en gerst geïmporteerd worden. De afgelopen jaren importeerde Polen jaarlijks circa 1,5 á 2 miljoen tarwe; gerst werd in veel geringere hoeveelheden ingevoerd, namelijk 300-500.000 ton per jaar.

In hoeverre de zelfvoorzieningsgraad voor granen in 1990 door veranderingen in het verbruik ervan is beïnvloed is op het moment van schrijven nog niet duidelijk. Waarschijnlijk is dat het menselijk verbruik door inkomens- en prijsontwikkelingen onder druk is komen te staan. Doordat een groot deel van de graanproductie als veevoeder wordt gebruikt is de situatie in de dierlijke sector ook van groot belang voor de afzet van granen. Zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken is die situatie verre van rooskleurig waardoor de afzet van granen als veevoer stagneert. Daar draagt ook de prijsontwikkeling van tarwe en rogge sinds de hervormingen aan bij. Overigens vertoonde de prijzen van beide producten al in 1988 een forse stijging maar lag het prijsniveau veel lager (voor tarwe lag het gemiddelde in 1988 op 59.950 Zloty/ton, GUS, 1990) dan de daarop volgende periode. Het loslaten van de prijzen in augustus 1989 veroorzaakte in korte tijd een verdubbeling van de prijzen per ton. In het vierde kwartaal van 1989 bedroeg de prijs voor een ton tarwe gemiddeld 319.800 Zloty ten opzichte van 159.660 Zloty in het derde kwartaal. In januari 1990 was de prijs al gestegen naar 830.000 Zloty/ton tarwe. Nog even nam de prijs in februari toe (tot 920.000 Zloty/ton) om vervolgens enigszins te zakken, maar in december 1990 was het prijsniveau 425% hoger (845.000 Zloty/ton, ofwel circa USD 75 per ton) dan bij het begin van de prijsliberalisatie. De prijs voor rogge ontwikkelde zich op dezelfde wijze (USDA, 1992, PL2006).

Aardappelen

Polen is na de Sovjet-Unie de grootste aardappelproducent ter wereld. De totale aardappelproductie van Polen komt nagenoeg overeen met die van de gehele EG. Het areaal liep de laatste tien jaar terug (tabel 5.12), evenals de productie, maar die laatste heeft zich in 1990 weer enigszins hersteld. De totale aardappelproductie kwam in 1990 voor 92% van de particuliere landbouw,

terwijl de rest van de gesocialiseerde sector (5%) en de volkstuintjes (3%) kwam. De forse daling van de aardappelproductie in 1991 is - naast een afname van het areaal met 6% - veroorzaakt door lagere opbrengsten per ha hetgeen samenhangt met ongunstige weersomstandigheden en een lager inputgebruik (USDA, 1992, PL2006).

Tabel 5.12 Productie, areaal en opbrengst per hectare van aardappelen in Polen, 1971-1991

	'71-80	'81-85	'86-'88	'89	'90	'91
Productie (1000 t)	44912	36594	36665	34390	36313	29037
Areaal (1000 ha)	2532	2179	1936	1859	1835	1733
Opbrengst (kg/ha)	17738	16787	18938	18505	19780	16755

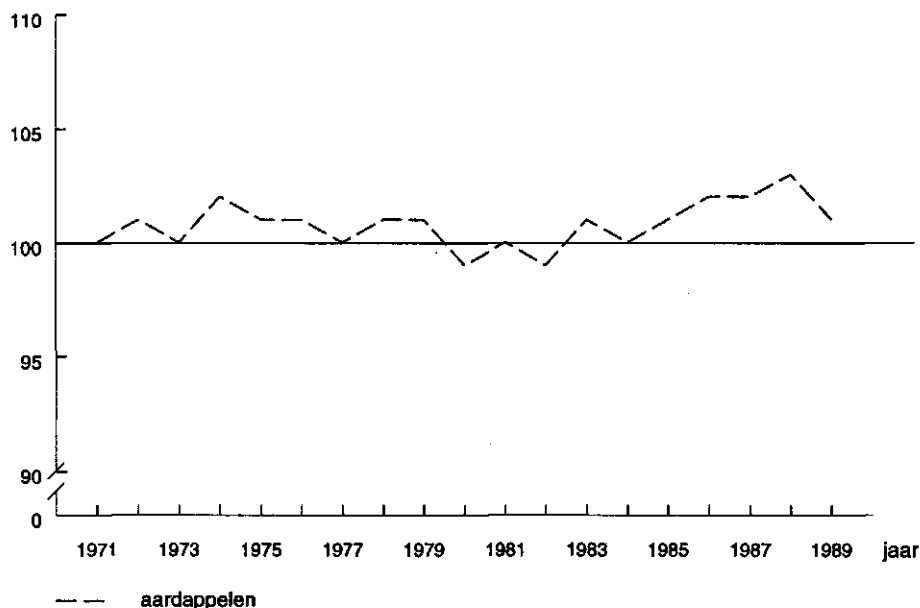
Bronnen: FAO Agrostat, en (voor 1991) USDA, 1992, PL2006.

De opbrengsten per hectare zijn in de jaren tachtig aan schommelingen onderhevig geweest (tabel 5.12). Na enkele jaren achtereen gedaald te zijn is de produktie per ha in 1990 weer iets toegenomen. Wel is deze laag ten opzichte van die in andere Europese landen; zo ligt in Nederland het gemiddelde op meer dan 40 ton/ha. Rekening houdend met de grondkwaliteit en de klimatologische omstandigheden zou ook in Polen een opbrengst per hectare van ongeveer 40 ton mogelijk zijn. In werkelijkheid wordt echter maar op 10% van de bedrijven een opbrengst van tenminste 30 ton per hectare gehaald; de rest haalt gemiddeld 18 tot 20 ton per hectare. Dat de potenties niet worden gerealiseerd wordt volgens Bilewicz (1991) veroorzaakt door het onvoldoende prepareren en bemesten van de bodem, een te late aanplant, een onvoldoende behandeling van het gewas gedurende de groei, en een slechte sortering en selectie van planten.

De opbrengsten per hectare verschillen sterk tussen de diverse regio's en sectoren. De beste resultaten worden in het westen gerealiseerd, terwijl de opbrengsten in het oosten en zuid-oosten over het algemeen erg laag zijn. Dit hangt samen met het feit dat in het westen meer gesocialiseerde landbouwbedrijven zijn te vinden dan in de rest van Polen. Op de gesocialiseerde bedrijven liggen de opbrengsten per hectare gemiddeld iets hoger dan op privé-bedrijven.

Polen is ondanks de omvang van de produktie slechts een kleine netto-exporteur van aardappelen. De zelfvoorzieningsgraad ligt maar net boven de 100 (figuur 5.6) en vertoont een zeer stabiel verloop. Veel aardappelen - het aandeel in de totale produktie ligt tussen de 40 en 50% - worden aangewend als veevoer, met name in de varkenshouderij. De export heeft de afgelopen jaren geschommeld tussen circa 400.000 en 1 miljoen ton per jaar. Met name in 1990 en 1991 is er veel naar de voormalige Sovjet-repu-

Zelfvoorzieningsgraad %

Figuur 5.6 Zelfvoorzieningsgraad voor aardappelen in Polen
Bron: FAO Agrostat.

bleiken geëxporteerd, waarbij 450.000 ton onder een speciale ruilhandelsafpraak. Ondermeer door de sterke vraag uit die "GOS"-markt zijn de prijzen van aardappelen flink gestegen (USDA, 1992, PL2006). Aan de hand van de gunstige prijzen voor aardappelen (bijvoorbeeld ten opzichte van tarwe) wordt verwacht dat de daling van de aardappelproductie van 1991 in 1992 zal worden goedge maakt door een groter areaal.

Oliehoudende zaden

De totale produktie van oliehoudende zaden komt vrijwel in zijn geheel voor rekening van koolzaad. De produktie van dit gewas is, onder invloed van zowel de uitbreiding van het areaal als door de stijging van de hectare-opbrengsten, in het midden van de jaren tachtig sterk gestegen (tabel 5.13). Circa driekwart van de totale produktie is afkomstig uit de gesocialiseerde sector waar over het algemeen de opbrengsten per ha hoger liggen dan in de privé-sector. In 1989 werd, wederom door zowel een hogere opbrengst per ha als een toename van het areaal, een recordoogst behaald. Vervolgens zakte de produktie in 1990 terug met ongeveer een kwart tot 1,2 miljoen ton. Andere oliegewassen als zonnebloemen of sojabonen worden in Polen vrijwel niet verbouwd.

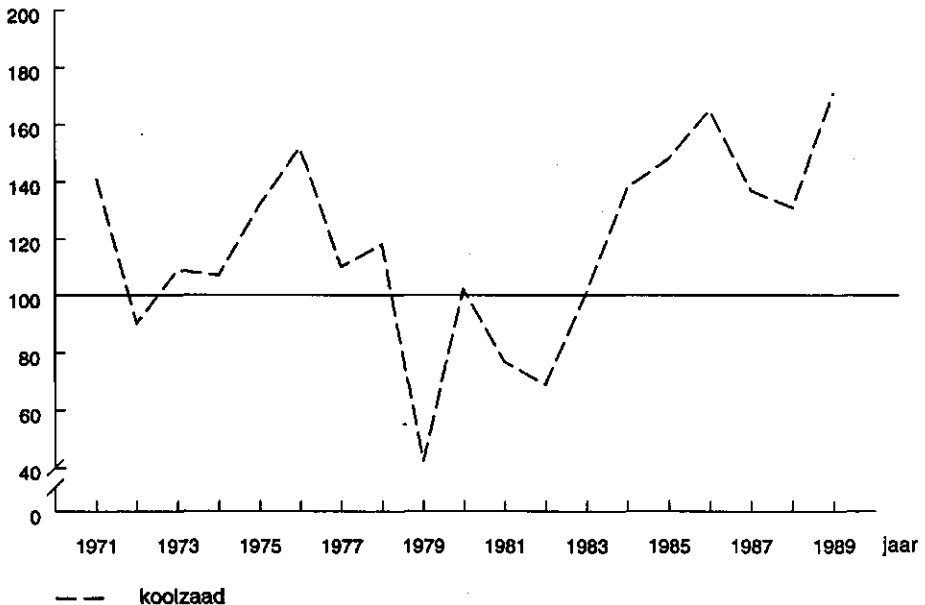
Tabel 5.13 Produktie, areaal en opbrengst per hectare van koolzaad in Polen, 1971-1991

	'71-80	'81-85	'86-'88	'89	'90	'91
Produktie (1000 ton)	597	693	1228	1586	1206	1043
Areaal (1000 ha)	316	329	495	570	500	468
Opbrengst (kg/ha)	1889	2061	2483	2782	2410	2229

Bronnen: FAO Agrostat, en (voor 1991) USDA, 1992, PL2006.

Polen is ruim zelfvoorzienend in koolzaad (figuur 5.7) en was de afgelopen jaren in staat jaarlijks 300.000 tot 500.000 ton koolzaad te exporteren. De export vindt vaak in onbewerkte vorm plaats omdat de binnenlandse verwerkingscapaciteit niet toereikend is en omdat export van zaden aantrekkelijker is dan ze aan te bieden aan de verwerkende industrie die lagere prijzen biedt. In het verleden importeerde Polen ook nog grote hoeveelheden sojabonen, maar dat heeft zich na 1985 niet meer voorgedaan. Ook andere oliezaden worden niet of nauwelijks ingevoerd, zodat de zelfvoorzieningsgraad voor alle oliezaden nagenoeg gelijk is aan

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 5.7 Zelfvoorzieningsgraad voor koolzaad in Polen
Bron: FAO Agrostat.

die voor koolzaad. De zelfvoorzieningsgraad voor koolzaad vertoont wel een grillig verloop, veroorzaakt door grote schommelingen in de produktie. In de periode 1983-89 is de produktie bijna verdrievoudigd en de zelfvoorzieningsgraad op een hoog niveau beland. Een terugval in het bebouwd areaal en de lagere opbrengsten per ha ten gevolge van een verminderd gebruik van kunstmest hebben de oogsten in 1990 en 1991 echter weer doen dalen (USDA, 1992, PL2006).

Suikerbieten

Suikerbieten zijn na granen, aardappelen en koolzaad, het vierde gewas in Polen. De produktie is, evenals het bebouwd areaal, in de tweede helft van de jaren tachtig nagenoeg stabiel geweest (tabel 5.14). Beide vertonen in 1990 een toename, evenals de produktie per ha, maar 1991 vertoont een veel minder rooskleurig beeld. Polen is veruit de grootste producent van suikerbieten onder de Oosteuropese landen (exclusief de voormalige Sovjet-Unie). De totale produktie van suikerbieten komt voor 84% uit de particuliere sector en voor het overige uit de gesocialiseerde. Op de privé-sector werd gemiddeld genomen een hogere (ongeveer 12% meer in 1990) opbrengst per hectare behaald dan op de gesocialiseerde.

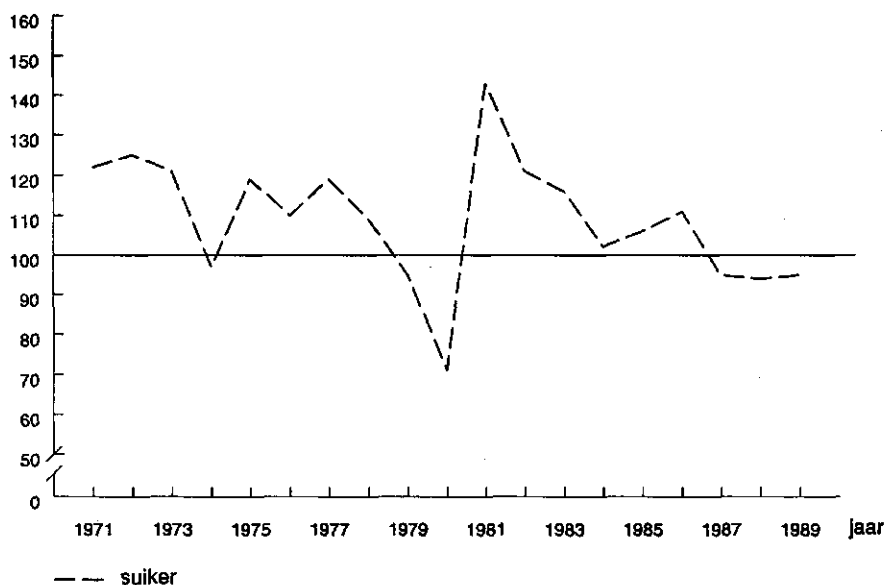
Tabel 5.14 Produktie, areaal en opbrengsten per ha van suikerbieten in Polen, 1971-1991

	'71-80	'81-85	'86-'88	'89	'90	'91
Produktie(1000t)	13999	15606	14091	14374	16700	11900
Areaal (1000 ha)	477	472	419	423	440	360
Opbrengst (kg/ha)	29348	33118	33630	34008	37940	33055

Bronnen: FAO Agrostat, en (voor 1991) USDA, 1992, PL2006.

De produktie van suiker blijft de laatste jaren achter bij de binnenlandse consumptie: de zelfvoorzieningsgraad is in de periode 1987-1989 lager dan 100 (figuur 5.8). In het verleden heeft de zelfvoorzieningsgraad grote sprongen gemaakt door flinke schommelingen in de oogstopbrengsten. In de tweede helft van de jaren tachtig is de suikerproduktie echter vrij stabiel en is onder invloed van een stijgend binnenlands verbruik de zelfvoorzieningsgraad afgenomen. De goede suikerbietenooft en de daling in de consumptie hebben de zelfvoorzieningsgraad in 1990 weer doen toenemen, welke in 1991 door de forse produktiedaling en een nagenoeg gelijk blijvende binnenlandse verbruik echter weer afnam. Wel bleef export, ondanks beduidend lagere produktie, ook in 1991 mogelijk (USDA, 1992, PL2006).

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 5.8 Zelfvoorzieningsgraden voor suiker in Polen

Bron: FAO Agrostat.

5.3.3 Kengetallen van de tuinbouwsector in Polen

De Poolse tuinbouw heeft zich sterk ontwikkeld in het laatste decennium. Ofschoon op slechts 3% van het agrarische areaal tuinbouwprodukten worden verbouwd, wordt 20% van de Poolse agrarische produktiewaarde door die sector voortgebracht, met name in de groente- en fruitteelt. Het land mag zich tot de grotere producenten van groente en fruit in Europa rekenen. De sector levert ook een fors aandeel in de agrarische uitvoer: tussen de 20 en 30%. Wel is de Poolse tuinbouwproduktie nog altijd voor een groot deel afhankelijk van het buitenland, met name van Nederlands vermeerderingsmateriaal. De laatste jaren worden buitenlandse soorten in Polen geregistreerd, om deze te beschermen en (meer) op de teelt te verdienen. Geregistreeerde soorten kunnen namelijk voor een hogere prijs worden verkocht dan niet-geregistreeerde (Mynett, 1990). In het bijzonder aan de opkweek van sierplanten en groenten wordt al een aantal jaren veel aandacht besteed en financiële ondersteuning gegeven.

Ongeveer 90% van de Poolse tuinbouwbedrijven zijn privé-eigendom. Dit feit wordt vaak, in samenhang met de arbeidsintensieve produktiemethode, in verband gebracht met de sterkte van de tuinbouw in Polen (Mantinger, 1988). De Poolse tuinbouw wordt gekenmerkt door een groot aantal kleine bedrijven. Naar schatting

telen meer dan 1 miljoen boeren (ongeveer 30% van het totaal) tuinbouwprodukten voor de verkoop/markt. De doorsnee bedrijfs-grootte in de privé-landbouw is ongeveer zes ha (Mantinger, 1988). Het gespecialiseerde groentebedrijf is gemiddeld genomen circa 3 ha groot (PGF, 1991, 143).

Het totale areaal dat voor de tuinbouw wordt gebruikt be-droeg in 1989 628.000 hectare. Het grootste gedeelte wordt daar-van ingenomen door de fruitteelt (360.000 ha) en de teelt van vollegrondsgroenten (260.000 ha). Onder glas en folie worden groente (bijna 3200 ha) en sierplanten (1200 ha) verbouwd. Sier-teelt op de vollegrond beslaat slechts zo'n 560 ha. De boomkweke-rijen beslaan circa 2500 ha. Het champignonareaal was in 1989 140 ha groot (Mynett, 1990).

Groente

In Polen worden circa 40 groentesoorten verbouwd. De ontwik-keling in de produktie van de belangrijkste soorten gewassen bin-nen deze tuinbouwtek zijn in tabel 5.15 weergegeven.

Tabel 5.15 Groenteproduktie in Polen, 1981-1991 (x 1000 ton)

	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90	'91
Totaal	4712	5347	5586	5576	5436	5628	6000
waarvan tomaten	384	463	353	527	451	414	450
kool	1544	1783	1793	1574	1617	1749	1848
bloenkool	171	223	235	231	233	223	.
komkommers	324	292	353	496	352	387	463
uien	437	527	615	515	564	568	670
wortelen	632	699	771	743	757	821	842
rode bieten	.	.	.	.	478	510	533
beschutte teelt	.	.	.	328	312	301	263

Bronnen: FAO Agrostat; GUS, 1991; USDA, 1992:P12006.

De groenteproduktie lijkt niet veel hinder te hebben onder-vonden van de economische hervormingen. Wel zijn er een aantal schommelingen in de produktie van de afzonderlijke produkten te constateren maar die kunnen zijn veroorzaakt door incidentele ge-beurtenissen (weer, ziekte, etc.) of door verschuivingen in de prijsverhoudingen met andere groenteprodukten.

De beschutte groenteteelt wordt in Polen nog steeds op klei-ne schaal gepraktiseerd. De belangrijkste groenten die onder fo-lie of glas worden verbouwd zijn tomaten (61% van het areaal), komkommers (29%) en paprika's. In 1988 was ongeveer 84% van het beschutte areaal eigendom van privé-boeren, terwijl de overige 16% voornamelijk in handen was van staatsboerderijen (EEA, augus-tus 1990).

De financiële situatie in de glastuinbouw is na de prijsliberalisatie snel veranderd. Tot halverwege 1989 was het mogelijk om met een relatief klein bedrijf een aanvaardbaar inkomen te verdienen. Dit was mogelijk door de hoge subsidies voor met name kolen, de belangrijkste energiebron in Polen (Cecot, 1991). Na het opheffen van de prijscontrole is de financiële situatie van veel glastuinbouwbedrijven verslechterd. De energiesubsidies zijn weggevallen en de belastingen (de Poolse tuinders betalen belasting per kasoppervlak) verhoogd. Als gevolg van de slechte financiële omstandigheden is de produktie in de glastuinbouw sterk ingezakt (tabel 5.15).

De champignonenteelt neemt in Polen van oudsher een belangrijke plaats in. De telers bevonden zich vroeger uitsluitend rond de grote steden. Sinds een aantal jaren echter zijn ze ook op grotere afstand van de stad te vinden. Compost en paardemest, twee belangrijke inputs voor dit produkt, zijn in Polen ruimschoots aanwezig (Bibro, 1988). De produktie van champignons bedroeg in 1989 ongeveer 50.000 ton, wat circa 4% van de wereldproduktie was. De gemiddelde oppervlakte van een champignonkelder is 100 tot 300 m² en de gemiddelde produktie per m² en per cyclus is 10 tot 12 kilogram. Daarmee ligt het produktieniveau per m² ongeveer gelijk aan dat in Nederland.

Fruit

Van het totale fruitteeltareaal (360.000 ha in 1989) bestond 265.000 ha uit fruitbomen (voornamelijk appels, peren, pruimen en kersen) en 95.000 ha uit zacht fruit (voornamelijk aardbeien, frambozen en bessen) (Mantinger, 1988). De totale fruitproduktie bedroeg in 1988 en 1989 iets meer dan 2 miljoen ton. In 1990 zakte de produktie terug naar 1,4 miljoen ton doordat de sector, evenals in 1987 toen de fruitoogst slechts 1,0 miljoen bedroeg, getroffen werd door de vorst. Gunstige weersomstandigheden hebben geleid tot een herstel van de produktie in 1991. De produktie van de belangrijkste fruitsoorten van fruitbomen staan in tabel 5.16 vermeld.

Tot 1986 heeft de produktie van hard fruit zich sterk ontwikkeld. Met name na 1982 vond er een sterke toename van produk-

Tabel 5.16 Produktie van appels, peren, pruimen en kersen in Polen, 1981-1991 (x1000 ton)

	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90	'91
Appelen	1508	1920	504	1393	1312	812	1146
Peren	102	100	15	56	59	35	53
Pruimen	135	147	9	98	75	43	67
Kersen (zure)	61	.	.	98	88	77	80

Bronnen: FAO Agrostat; USDA, 1992, P12006.

tie plaats, voornamelijk als gevolg van modernisering van de fruitteelt, waarbij veel oude aanplant werd gerooïd. Een buitengewoon strenge winter leidde in 1987 tot een sterke terugval van de produktie. Ruim 30% van de fruitbomen bevroor, waardoor nog maar een vierde van de produktie van het jaar ervoor werd gehaald. Het ergste getroffen waren de pruimen met 60% uitval en zure kersen, abrikozen en perziken met een uitval van 80% (Köhler, 1989). In 1988 herstelde de produktie zich enigszins en in 1989 was er sprake van enige stabilisatie. In 1990 had een late vorst in april opnieuw desastreuze gevolgen (EEA, februari 1991).

Appelen nemen het grootste gedeelte van de produktie van hard fruit voor hun rekening. Op circa 600.000 bedrijven worden appelen geteeld. Polen is met een produktie (in een normaal jaar) van 1,3 miljoen ton Europa's grootste appelproducent. Het produktiesysteem is recentelijk drastisch geïntensiveerd: in het midden van de jaren tachtig was het gewoon om gemiddeld 1000 bomen per hectare aan te planten, in 1991 was de dichtheid al toegenomen tot gemiddeld 2000 bomen/ha (AE, 27/9/91, N/6).

Tabel 5.17 Produktie van zacht fruit in Polen (x1000 ton)

	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90	'91
Totaal zacht fruit	.	.	.	498	521	437	510
waarvan aardbeien	199	267	334	249	269	241	263
bessen	152	150	101	165	166	130	171

Bronnen: GUS, 1991; USDA, 1992, PL2006.

Het grootste deel van de produktie van zacht fruit bestaat uit aardbeien (tabel 5.17). Het aardbeienareaal, dat in 1990 ongeveer 58.000 ha bedroeg, is versnipperd over vele kleine stukken grond: ongeveer 75% van de totale produktie wordt voortgebracht op kavels die kleiner zijn dan 0,25 ha (EEA, juni 1991). De daling van de produktie vanaf 1987 wordt verklaard door de schade die is ontstaan door een botrytisaantasting (NN, 1989). Het optreden van ziektes is naast watertekort (c.q. onvoldoende irrigatiecapaciteit) en plagen (c.q. gebrek aan bestrijdingsmiddelen) een van de redenen dat de opbrengsten per hectare (4,5-6 t/ha) laag zijn vergeleken bij Westeuropese maatstaven. Desalniettemin is Polen Europa's grootste aardbeienproducent en na Spanje de grootste exporteur ter wereld met een volume 90-120.000 ton per jaar.

Sierteelt

De vollegrondssierteelt bestaat uit de boomkwekerij en de bol- en knolgewassen. De boomkwekerij heeft een totale omvang van

7.000 hectare, waarvan circa 2.000 hectare siergewassen. Het overige is ingericht voor de kweek van bos- en haagplantsoen. De teelt van siergewassen bestaat uit ongeveer 200 soorten en meer dan 1.000 cultivars (Asscheman, 1990). De produktie van bol- en knolgewassen bestaat zowel uit snijbloemen als uit bloembollen. Het totale areaal is de laatste jaren tamelijk stabiel, ongeveer 560 hectare. Het grootste deel van het areaal werd in 1989 ingenomen door tulpen (180 ha), gevolgd door gladiolen (160 ha), lelies (140 ha) en narcissen (60 ha) (Mynett, 1990).

De beschutte teelt van siergewassen bestaat voornamelijk uit bloemen en potplanten. In 1989 was de totale oppervlakte sierteelt onder glas 750 hectare. De snijbloemen namen hiervan 624 hectare voor de rekening. De meest geteelde snijbloemen waren anjers (234 ha), gerbera (128 ha) en rozen (68 ha). De overige 126 hectare wordt ingenomen door potplanten (76 ha) en zaden, stekken en moederplanten. Het areaal onder plastic bedroeg 450 hectare met als voornaamste soorten chrysanten, anjers, rozen en alstroemeria's (Mynett, 1990).

5.3.4 De verwerkende industrie

Vóór 1989 waren de over het algemeen sterk geconcentreerde verwerkende industrieën grotendeels afhankelijk van staatssteun. Na de economische hervormingen werden de meeste industrieën geconfronteerd met de plotseling sterk stijgende produktiekosten en verminderde afzet. De sterk veranderende prijsverhoudingen legde de inefficiëntie van de sector die grotendeels samenhangt met verouderde produktiemethoden en machines, bloot en bezorgde veel bedrijven grote verliezen. Privatisering en modernisering van de fabrieken zouden een oplossing moeten bieden. Sinds de hervormingen van 1989 zijn hieromtrent echter nog weinig beslissingen genomen.

Graan

Jaarlijks wordt ongeveer 5 miljoen ton graan van de totale produktie van gemiddeld 25 miljoen ton verwerkt tot andere produkten. De verwerking van granen is grotendeels in handen van de PZZ's, de Panstwowe Zakłady Zbozowe, die verantwoordelijk zijn voor circa 70% van de graanaankopen voor verdere verwerking. De 41 PZZ's zijn per gemeente (voivodship) georganiseerd en houden zich bezig met het reinigen, drogen en vervalen van graan. De totale droogcapaciteit van de PZZ's is 145.000 ton per dag en de totale opslagcapaciteit circa 4,5 miljoen ton.

Na bewerking door de PZZ's gaan de granen naar industrieën waar het hoofdzakelijk tot meel, gort, macaroni, brood en krachtover wordt verwerkt. De verwerking van graan is ondanks de goede oogst in 1990 sterk gedaald ten opzichte van die in 1989. De daling laat zich verklaren uit de onzekere situatie voor de verwerkende bedrijven, die na de hervormingen van 1989 is ontstaan. De dreiging van privatisering en de sterk veranderende verhoudingen

tussen opbrengsten en kosten hebben de bedrijfsvoering sterk beïnvloed. Daarnaast is het ook waarschijnlijk dat de boeren een groter deel van de graanproduktie hebben vervoerd, vanwege de lage (reële) prijzen die zij konden krijgen bij aflevering aan de verwerkende industrie. In 1991 zijn de activiteiten van de PZZ's verder ingezakt: de hoeveelheid aangekochte tarwe en rogge daalde als gevolg van nog aanwezige voorraden en de gebrekkige financiële middelen. De benutting van de verwerkingscapaciteit nam daardoor af tot nog maar 60%. De produktiedaling van de PZZ zijn waarschijnlijk voor een deel opgevangen door een toename bij kleine, particuliere graanverwerkende bedrijven (USDA, 1992, PL2006).

Aardappelen

Een klein deel van de aardappelproduktie wordt verwerkt tot aardappelprodukten als spiritus en aardappelzetmeel: ruim 10% van de totale produktie in 1989 en 8% in 1990, ofwel circa 3 miljoen ton aardappelen. De verwerking van aardappelen tot spiritus is in handen van 24 staatsbedrijven, terwijl 20 staatsbedrijven zich bezighouden met de produktie van frites en aardappelzetmeel.

De verwerkende bedrijven zijn voornamelijk in het westen van Polen geconcentreerd, terwijl de produktie overwegend in het midden en oosten van het land plaatsvindt. Dit zorgt voor onnodig hoge transportkosten en grotere verliezen bij de bewaring (Antal, 1988). Verliezen bij de bewaring treden ook op als gevolg van onvoldoende opslagcapaciteit. Mede hierdoor is de financiële situatie van veel bedrijven sterk verslechterd sinds de hervormingen in 1989, toen overheidssteun grotendeels wegviel. De aardappelindustrie is inefficiënt door de uit de jaren zestig stammende machines en door de geringe specialisatie en concentratie van de produktie (Belier, 1990).

Suikerbieten

De verwerking van suikerbieten is in handen van 78 staatsbedrijven. De bietencampagne duurt gemiddeld vaak langer dan onder Poolse omstandigheden goed zou zijn (ongeveer 90 dagen), waardoor verliezen aan suiker optreden bij de bewaring. De oorzaken van deze lange bietencampagne liggen deels in de grote afstanden die moeten worden afgelegd van producent naar de fabriek en voor een ander deel in de onvoldoende verwerkende capaciteit (Antal, 1988). De lage stand van de techniek van de suikerindustrie blijkt uit het feit dat niet meer dan 12% suiker kan worden gewonnen uit de suikerbieten; in Nederland is dat gemiddeld 16%. Modernisering van de veelal meer dan 100 jaar oude suikerfabrieken wordt door de geringe winstgevendheid sterk belemmerd en van privatisering is door gebrek aan animo van investeerders (nog) geen sprake (USDA, 1992, PL2006).

Door de gunstige suikerbieten oogst werd in 1990 1,8 miljoen ton witte (geraffineerde) suiker geproduceerd, ruim 4% meer dan

in 1989. Als gevolg daarvan hadden veel fabrieken in februari 1991 de in oktober 1990 gestartte campagne nog niet beëindigd (EEA, februari 1991). Door de veel lagere oogst in 1991 was de produktie van ruwe suiker eind december ruim 20% lager dan in 1990. De binnenlandse vraag naar suiker is echter ook afgenomen waardoor niet wordt gevreesd voor tekorten (USDA, 1992, PL2006).

Begin 1991 is een zogenaamde Suikerraad opgezet door 75 verwerkende bedrijven en drie banken die de suikerindustrie financieren. Deze Raad heeft tot taak de aankoopprijs voor de boer en het produktievolume centraal te bepalen. Tevens zal deze raad optreden als gespreksorgaan met de overheid (EEA, maart 1991).

Oliehoudende gewassen

Plantaardige oliën en vetten worden geproduceerd door 14 producenten. Na de liquidatie van hun overkoepelend orgaan in 1989 zijn zij overgegaan tot de oprichting van een ondersteunend bedrijf, dat verantwoordelijk is voor de planning van de investeringen in de verwerkingscapaciteit. Deze totale verwerkingscapaciteit bedraagt zo'n 800.000 ton en is bij lange na niet voldoende om de totale binnenlandse produktie te verwerken. Het resterende deel wordt geëxporteerd. Het gebrek aan verwerkende capaciteit in Polen zelf wordt gezien als een belemmering voor verdere uitbreiding van de produktie van oliehoudende zaden (Task Force, 1990).

De produktie van plantaardige oliën en vetten was in 1990 ruim een kwart lager dan in 1989. Debet aan deze ontwikkeling was onder meer de lagere produktie van koolzaad in 1990. Bovendien waren de exportprijzen voor de producenten aantrekkelijker dan de prijzen die door de binnenlandse verwerkende industrie werden betaald. Daarnaast zijn de na de hervormingen opgetreden veranderingen in de bedrijfsvoering, de ontwikkeling in de produktiekosten en de gedaalde consumentenvraag van invloed geweest op het produktieniveau in 1990 (EEA, juli 1990). Maar in 1991 kon de produktie van de verwerkende industrie ondanks een lagere koolzaadoogst, toch goeddeels op hetzelfde niveau als in 1990 blijven. De verwerking wordt gestimuleerd door de toegenomen binnenlandse vraag naar plantaardige oliën en margarines als gevolg van de relatief hoge boterprijs (USDA, 1992, PL2006).

Groente en fruit

Een belangrijk deel van de fruit- en groenteproduktie wordt verbouwd voor eigen verbruik. Ongeveer een kwart van de fruitoogst en een derde van de groenteproduktie wordt door producenten zelf geconsumeerd. Tweederde van de produktie van fruit en een kwart van de groenteproduktie wordt verwerkt tot concentraten en ingevroren produkten (AE, 27/9/91). De rest wordt als verse produkten op de (vrije) markt gebracht. Bij de verkoop van verse produkten spelen nog steeds coöperatieve bedrijven een hoofdrol, hoewel ook privé-handelaren belangrijker worden.

Ook in de verwerking domineren de coöperatieve vormen. Zo is ongeveer de helft van de productiecapaciteit van de fruitsapconcentraten (120.000 ton per jaar) in handen van coöperaties. De grootste onderneming in Polen die zich met de verwerking van groente en fruit bezighoudt is Hortex. Deze coöperatieve onderneming heeft de beschikking over 10 verwerkende fabrieken. Naast Hortex zijn er ook nog vele kleine tot middelgrote buitenlandse bedrijven en privé-bedrijfjes werkzaam in deze bedrijfstak (Antal, 1988). De staat heeft reeds in 1982 het groene licht gegeven voor privé-ondernemingen in de groente en fruitverwerking (Plocharski en Zagaja, 1990). Evenals in zoveel andere sectoren het geval is geldt voor de groente- en fruitverwerkende industrie dat dringend behoefte is aan modernisering van de productiecapaciteit.

5.3.5 De organisatie van de handel

Het oude (communistic) distributiesysteem werd gekenmerkt door administratieve allocatie van de inputs. Hierin speelden de Samopomoc Chlopska (SC) - boerenzelfhulpcoöperaties die in elk district te vinden zijn - een sleutelrol. Het systeem van administratieve allocatie hield in dat de districts-SC's een schatting maakten van de in het komende jaar benodigde hoeveelheden inputs in hun eigen district. Het Ministerie van Landbouw en Voedsel economie bepaalde de feitelijke verdeling (Wereldbank, 1989:43). Daarbij werd een bevoorrechte positie verleend aan de gesocialiseerde sector. De privé-boer was voor het verkrijgen van inputs afhankelijk van het feit of deze zijn produkten ook afzette via de SC. Circa 90% van alle inputs (machines en tractoren, kunstmest, bestrijdingsmiddelen, zaaizaad, pootgoed en krachtvoer) bereikte via de SC's de primaire landbouwsector. Een deel van de kalk bereikte de landbouw ook nog via de Landbouwkringen, terwijl de tuinbouwcoöperaties een deel van de kunstmest distribueerden (Wereldbank, 1989:50).

Ook als intermediair tussen boer en verwerkende industrie speelden SC's een belangrijke rol. In 1988 werd 75% van de granen en 25% van de oliehoudende zaden die in het commerciële circuit kwamen, verhandeld via de SC. Het overige deel ging rechtstreeks van de boer naar de verwerkende industrie. Suikerbieten worden zonder tussenkomst van de SC's aan de verwerkende industrie afgeleverd. Aardappelen werden deels verhandeld via de SC en deels door de tuinbouwcoöperaties (SO). Groente en fruit werden grotendeels opgekocht door de SO, alhoewel vanoudsher ook een aanzienlijk deel via de straatmarkten werd afgezet (Wereldbank, 1989:37-38).

Sinds 1989 is de rol van de officiële handelskanalen als de SC en de SO echter beduidend minder geworden. Per 1 januari 1990 werd de centrale unie (CGS) van de SC's afgeschaft. De afzonderlijke SC's konden wel blijven bestaan maar kregen te maken met het marktmechanisme en concurrentie. In de granen- en oliehoudende zadensector zijn de verwerkende industrieën er steeds meer toe

overgegaan om de produkten rechtstreeks van de primaire producent te kopen. Aardappelen, groenten en fruit (en overigens ook vlees) worden steeds meer door de boeren verkocht op de straatmarkten die in haast elk dorp te vinden zijn. In veel grote steden is er daarnaast nog een soort van groothandelmarkten ontstaan, waar boeren dag in dag uit met hun produkten staan en waar straathandelaren hun inkopen doen. In 1990 werd nog maar 6% van alle landbouwprodukten afgezet via de SC's. Steeds meer worden landbouwprodukten zonder tussenkomst van staatsorganisaties verhandeld: in 1991 werd nog maar 48% van de agrarische eindprodukten aan de staat verkocht tegen 67% in 1989. Het percentage dat op vrije markten in 1991 werd verkocht, steeg van 19% naar 34% (EEA, februari 1992:14). Coöperaties hebben nog wel altijd het grootste deel van de handel in levensmiddelen in handen. In dorpen is dit de SC en in grote steden de coöperatie Spolem. Daarnaast zijn er nog tal van kleine privé-kruideniers van wie het aantal de laatste jaren sterk is toegenomen. Voor wat betreft de distributie van inputs zijn de SC's ook na de economische hervormingen de belangrijkste kanalen gebleven, omdat geen andere overheids- of particuliere onderneming in staat was een eigen distributie netwerk op te zetten (Heyman et al., 1992:35).

5.4 Afsluiting

In Hongarije zijn granen (tarwe en mais) veruit de belangrijkste akkerbouwprodukten. De produktie per hectare ligt gemiddeld tussen de 4,5 en 5 ton. De fysieke opbrengsten hebben in het oogstjaar 1990 geleden onder droogte. Tegelijkertijd verminderde het gebruik van kunstmest doordat in het kader van economische hervormingen de inputsubsidies sterk werden gereduceerd. In zijn algemeenheid namen de kosten voor inputs meer toe dan de producentenprijzen, hetgeen de produktie van een aantal gewassen minder aantrekkelijk maakte. Ook hebben het loslaten van de prijzen en de reorganisatie van coöperatieve en staatsbedrijven de risico's en onzekerheden ten aanzien van de geldelijke opbrengsten vergroot en daarmee de produktie van sommige gewassen nadelig beïnvloed.

De kleinschalige tuinbouwsector levert op een relatief klein oppervlak een groot aandeel (25-30%) in de totale agrarische produktiewaarde van Hongarije. De tuinbouw is ook een belangrijke exporterende sector. De exportmogelijkheden worden echter gehinderd door geringe kwaliteit van de produkten en een verslechtering in de economische situatie van de belangrijkste afzetmarkt, de voormalige Sovjet-Unie.

Verwerking en afzet van agrarische produkten is in Hongarije altijd zeer geconcentreerd geweest. Daarin zal verandering komen wanneer de hervormingsplannen om de verwerkende industrie te privatiseren worden uitgevoerd. Vooralsnog is er, met uitzondering van enkele resultaten in de graan- en suikerverwerkende sector, nog slechts weinig vooruitgang op dat terrein geboekt.

In Polen, waar ruim driekwart van het totale landbouwareaal benut wordt voor akkerbouwprodukten, zijn granen en aardappelen de belangrijkste gewassen. Zowel produktie als afzet zijn sinds de hervormingsmaatregelen sterk beïnvloed door de binnenlandse prijsontwikkelingen en de exportmogelijkheden naar de voormalige Sovjet-Unie. Met name de gebrekkige voorziening en het verminderde gebruik van inputs (zowel kunstmest, pesticides als machines) hebben een nadelig effect gehad op de produktie binnen de Poolse akkerbouw. De Poolse tuinbouwsector lijkt niet veel nadelige gevolgen van de economische liberalisatie te hebben ondervonden, waarschijnlijk doordat in de sector het particulier initiatief al veel eerder domineerde. Meer dan van de economische veranderingen is de produktie en afzet van de kleinschalige sector afhankelijk van weersomstandigheden en ziekte. Ook de Poolse tuinbouwsector kampt met het (gedeeltelijke) verlies van afzetmarkten in de voormalige Sovjet-Unie.

In Polen is de verwerking van akkerbouwprodukten altijd zeer geconcentreerd geweest en grotendeels in handen (of met ondersteuning) van de staat. In het kader van de economische veranderingen wordt nadrukkelijk privatisering en terugtrekking van overheidsbelangen in deze fase van de produktiekolom nagestreefd maar vooralsnog vormen de slechte financiële positie van veel bedrijven, de hoge mate van inefficiëntie en de juridische onduidelijkheden omtrent eigendomsverdeling en -beheer een forse belemmering in dat proces. Ook in de handels- en distributiekanaalen is reorganisatie en vermindering van overheidsbemoeienis het parool. De rol van particuliere ondernemingen wordt daar ten koste van de officiële staatshandelskanalen snel groter.

6. PRODUKTIE, PRIJZEN EN AFZET IN DE DIERLIJKE PRODUKTIERICHTINGEN

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de ontwikkelingen en stand van zaken in de dierlijke produktie in Hongarije (6.2) en Polen (6.3) aan de orde. Aan de hand van de beschrijving van de toelevering, primaire produktie en de verwerkende fase wordt een overzicht gegeven van de hele dierlijke produktiekolom in beide landen. Bij de bespreking van de veranderingen in de produktie, prijzen en afzet wordt de nadruk gelegd op ontwikkelingen in de meest recente jaren.

6.2 De dierlijke produktiekolom in Hongarije

6.2.1 De toelevering

De totale capaciteit van de veevoederindustrie bedraagt ongeveer 10 miljoen ton krachtvoer per jaar (USDA, 1990, HU0024). In 1990 werd echter slechts ongeveer 6,9 miljoen ton geproduceerd, terwijl dit in 1989 nog 8,15 miljoen ton was (USDA, 1991, HU1027). De oorzaak hiervan moet worden gezocht in de sterke stijging van de prijzen van krachtvoer als gevolg van de slechte maisoogst die samenviel met de liberalisatie van de prijzen van veevoerders en voedergranen, begin 1990. De grondstoffen voor de veevoederindustrie komen grotendeels uit Hongarije zelf. Alleen voor de eiwitvoorziening wordt jaarlijks ongeveer 500.000 ton sojaschroot geïmporteerd (Borgstein en Verduyn, 1991).

De bedrijven in de veevoederindustrie zijn aangesloten bij de Associatie van Veevoederproducenten. Dit orgaan heeft tot taak om alle activiteiten van haar leden ter verbetering van de kwaliteit te coördineren. Tevens houdt de associatie zich bezig met de ontwikkeling van kwaliteitsnormen voor ruwvoer en krachtvoer (Van Laer, 1991).

Gewassen voor de ruwvoerwinning zijn gras, snijmais, groene mais, rode klaver en lucerne. Mais, klaver en lucerne worden vooral verbouwd op grondsoorten van mindere kwaliteit.

De weidebouw staat op een laag peil. Circa 90% van de melkkoaien op de grootbedrijven wordt het hele jaar door op stal gehouden. Slechts op 10 tot 20% van het blijvend grasland wordt intensief ruwvoer gewonnen. Ongeveer 30% wordt regelmatig gemaaid, 10 tot 20% wordt uitsluitend gebruikt voor beweiding en maar liefst 40% van het blijvend grasland is tengevolge van het slechte graslandmanagement nauwelijks (meer) te gebruiken. Het inkuislen van gras heeft nog niet op grote schaal ingang gevonden. De gebrekkige opslagfaciliteiten plus de lage stand van de techniek bij de oogst en het transport veroorzaken een verlies van 35-40%

van het hooi tussen de oogst en het moment van vervoederen. Door slechte opslagmogelijkheden treden bij snijmais ook verliezen op van zo'n 25-30% (De Leeuw, 1991).

De rundveefokkerij heeft eind jaren zeventig een sterke impuls gekregen door de import van Holstein-Friesian koeien en de kruising ervan met het traditionele Hongaarse roodbonte ras. Daarnaast is ook het mestvee verbeterd door de invoer van stieren en sperma van Franse en Engelse vleesrassen. De verbetering van het fokvarkensbestand is vooral tot stand gekomen door de activiteiten van de grootbedrijven. Deze hebben met behulp van buitenlandse rassen enkele hybrideprogramma's opgezet. In 1985 hadden hybride varkens een aandeel van meer dan 50% in de varkensstapel op de grootbedrijven en van ongeveer 20% in de totale varkensstapel (De Leeuw, 1991).

Het zogenoemde Hoofddepartement voor Dierziekten is verantwoordelijk voor de preventie van dierziekten in Hongarije. Haar belangrijkste instrumenten zijn daarbij de grensmaatregelen en vaccinatieprogramma's. Onder dit departement ressorteren diverse regionale instellingen. Verder behoren nog 5 grote laboratoria, 6 instituten en een vaccin producerend instituut tot dit Hoofddepartement. In het hele land zijn zo'n 3500 mensen in dienst bij dit departement (Van Laer, 1991:65).

Doordat de Hongaarse overheid in de jaren tachtig een krachtig bestrijdingsbeleid tegen de belangrijkste runderziekten heeft gevoerd, is het land momenteel vrij van mond- en klauwzeer, tuberculose en brucellose. Leucose is ook onder controle. Met uitzondering van het grensgebied met Roemenië is Hongarije in zijn geheel vrij van varkenspest. De belangrijkste problemen die de varkenssector nu nog resten op dierziektegebied zijn pseudorabiës en varkensgriep (Borgstein en Verduyn, 1991).

6.2.2 Primaire produktie in de Hongaarse rundveehouderij

6.2.2.1 Melkveehouderij

Melkvee wordt voor het overgrote deel gehouden op grootschalige coöperatieve en staatsbedrijven (58 respectievelijk 19% in 1989). De huisvesting van melkvee verschilt aanzienlijk tussen de verschillende bedrijven. Op de kleinere bedrijven bestaat de stallings uit aanbindsystemen uit de voormalige DDR. Deze stallen zijn grotendeels in het begin van de jaren zeventig gebouwd. Op de grote bedrijven komen vaak modernere stallen voor, zoals de ligboxenstal en de ingestrooide loopstal. In 1985 gold dit echter voor nog geen 40% van alle grootbedrijven (De Leeuw, 1991).

Van de geleverde melk - ongeveer 2,3 miljard liter per jaar - komt ongeveer 60% van coöperatieve boerderijen, 20% van staatsbedrijven en 20% van privé-bedrijven (De Leeuw, 1991). De totale melkproduktie is in de tweede helft van de jaren tachtig vrij stabiel gebleven. Deze ontwikkeling ging samen met een licht inkrimpende veestapel en een toename van de produktie per koe van enkele procenten per jaar (zie tabel 6.1). In 1990 viel de pro-

duktie per koe weliswaar iets terug, maar door een geringe groei van de veestapel nam de totale produktie toch nog toe.

Tabel 6.1 Totale melkproduktie, aantal koeien en melkproduktie per koe in Hongarije

	'70-80	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90
Melkproduktie (x1000 ton)	1980	2746	2763	2816	2873	2862	2897
Aantal koeien (x1000)	697	641	576	577	572	568	589
Produktie/koe (kg)	2840	4284	4797	4880	5022	5139	4919

Bron: FAO Agrostat.

De uitbetaling van de melk gebeurt op basis van het vetgehalte, het eiwitgehalte en de kwaliteit. Het gemiddelde vetgehalte van de geproduceerde melk in 1989 was 3,7%. Alhoewel in 1990 de meeste prijzen zijn geliberaliseerd stelt de overheid nog steeds de producentenprijs van melk vast. In januari 1990 steeg deze met 28% (nominaal). De winterprijs voor goede kwaliteit melk met de standaard vet- en eiwitgehalte steeg daardoor naar 14,40 HUF/liter (circa HFL 0,35). Tegelijkertijd werd echter ook de produktiesubsidie van 0,9 HUF/liter afgeschaft (USDA, 1990, HU0035). Bovendien namen de prijzen voor krachtvoer, kunstmest en andere benodigheden meer toe dan de melkprijs en bleef de stijging van de melkprijs achter bij de inflatie (30% in het begin van 1990).

In januari 1991 werd het melkprijssysteem veranderd. Het voorschrijven van de prijs werd door een systeem van maximumprijzen vervangen. Daarbij wordt geen onderscheid meer gemaakt naar seizoen. In de uitbetaalde (maximum-)prijs komen de verschillen in kwaliteit sterker tot uitdrukking, hetgeen de boeren moet stimuleren aandacht te geven aan kwaliteitsverbetering van hun produkt (USDA, 1991, HU1038). Grootschalige producenten ontvangen bonussen voor koeling en aflevering bij de fabriek.

De verminderde afzet in het binnenland en de stagnatie van de export ten gevolge van daling van de exportsubsidies hebben een produktie-overschot veroorzaakt. Het Ministerie van Landbouw vatte in de loop van 1990 het plan op de produktie te beheersen door middel van quotering van de produktie tegen gegarandeerde prijzen. Besloten werd tot een soort prijsquotering: zuivelfabrieken kopen 85% van de produktie van vorig jaar van de boerderij op tegen een gegarandeerde prijs en de andere 15% is onderwerp van prijsonderhandelingen (USDA, HU1038, 1991). Daarnaast werd een programma opgezet met het doel de produktie en de veestapel te verminderen. In dat programma biedt de overheid 10.000 HUF (circa HFL 250,-) voor elke melkkoe die ter slachting wordt aangeboden of wordt geëxporteerd, waarbij de melkproduktie met minstens 4500 liter per koe moet afnemen. Wil een bedrijf in

aanmerking komen voor de regeling dan mogen veestapel en productie op dat bedrijf tot 1995 niet toenemen. Om de afzet te stimuleren zijn de exportsubsidies - halverwege 1990 verlaagd of soms afgeschaft - per 1 januari 1991 weer gedeeltelijk hersteld (op 35% van de fob-prijs voor alle zuivelprodukten).

6.2.2.2 De overige rundveehouderij

In 1989 bestond ruim een vijfde (zo'n 335.000 dieren) van de totale rundveestapel uit vleesvee. In 1989 werden iets meer dan 600.000 slachtrijpe runderen van landbouwbedrijven afgevoerd, waarvan 18% levend werd verkocht. Het gemiddelde levendgewicht van de runderen (geslacht in staatsslachthuizen) was 518 kilo in 1989.

De vleesveehouderij is de laatste sector die directe overheidssteun ontvangt: er wordt een bedrag per dier en een kalfpremie gegeven. Als reden voor die steun wordt de lage winstgevendheid, de lange productiecycclus en de exportopbrengsten in harde valuta gegeven (USDA, HU0024, 1990).

De veestapel neemt af, maar de afgenomen vraag naar vlees(vee) in 1990 en 1991 heeft de inkrimping van de stapel vertraagd. Volgens een schatting van het Ministerie van Landbouw werden er in het eerste kwartaal van 1991 als gevolg van verminderde exportmogelijkheden en binnenlandse afzetproblemen circa 40.000 slachtkoeien op de boerderijen aangehouden die in geval van betere marktvooruitzichten ter slacht waren aangeboden. In de loop van 1991 is de slacht overigens wel weer toegenomen ten opzichte van 1990. De toename van het aanbod van slachtvee wordt in sterke mate veroorzaakt door de noodzaak de dieren af te voeren. De lage rundvleesprijzen - die ook per 1 januari 1990 zijn losgelaten - en de slechte toestand in de melkveehouderij geven een weinig rooskleurig beeld van de vleesveesector (USDA, HU1028, 1991).

6.2.3 De intensieve veehouderij in Hongarije

6.2.3.1 Varkenshouderij

Ongeveer de helft van de varkensstapel wordt op privé-bedrijven gehouden en voor het overige op de staats- en coöperatieve bedrijven. De technische resultaten van de varkenshouderij zijn niet bijzonder goed. De gemiddelde groei per dag is zo'n 550 gram en de voederconversie is ongeveer 3,5 à 4 kg. In de Nederlandse varkenshouderij bedraagt de voederconversie iets minder dan 3 kg. Het gemiddelde levend eindgewicht van de afgevoerde varkens naar staatsslachthuizen bedroeg in 1989 115 kg (Van Laer, 1991). Dat komt neer op een gemiddeld geslacht gewicht van ruim 91 kg wat bijna 10% hoger is dan in Nederland waar het in 1990 84 kg bedroeg.

Tabel 6.2 Aantallen varkens en schapen (x 1000 stuks) in Hongarije

	'70-80	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90	'91
Varkens	7569	8948	8280	8687	8216	8327	7660	8000
waarvan zeugen	.	700	.	.	.	.	624	624
Schapen	2397	3043	2465	2337	2336	2215	2069	.

Bron: FAO Agrostat, 1991 zijn voorlopige cijfers uit USDA, HU1028, 1991.

Het aantal varkens is aan het eind van de jaren tachtig flink afgenomen ten opzichte van de periode ervoor (tabel 6.2). Het niveau in 1990 is zelfs het laagste in 15 jaar. Dat de vee-stapel op 1 januari 1991 toch weer iets groter is dan het jaar daarvoor wordt veroorzaakt door de afzetproblemen waardoor de industrie de aankoop van gemeste varkens van de boeren uitstelt. De afzetproblemen hangen grotendeels samen met de stijgende varkensvleesprijzen als gevolg van hogere produktiekosten. Door de verslechterde inkomenssituatie daalde de binnenlandse consumptie in 1990 met 17% (USDA, HU1028, 1991). Bovendien wordt export veel minder dan voorheen gesubsidieerd.

De afzet van varkensvlees verliep in 1989 nog vrij voorspoedig. De export van levende slachtvarkens nam in dat jaar nog met circa 15% toe. Met name Joegoslavië was in de tweede helft van 1989 een belangrijke afzetmarkt voor levende varkens waarvan de exportprijs (in dollars) in één jaar tijd (van oktober 1988 tot oktober 1989) bijna 70% toenam (USDA, HU0024, 1990). De export van varkensvlees werd echter beperkt door de hoge prijzen voor de levende slachtvarkens. De afzetmogelijkheden voor varkensvlees waren goed - de exportprijzen stegen met 10-15% - maar de handel kon niet optimaal van de mogelijkheden profiteren omdat de export van levende dieren het aanbod van varkens aan de slachthuizen deed dalen (USDA, HU0024, 1990). Om de varkensstapel niet te snel te laten inkrimpen vaardigde de overheid begin 1990 een exportverbod voor levende dieren uit. Sinds januari 1990 werden alleen nog levende slachtvarkens naar de Sovjet-Unie geëxporteerd onder speciale contracten tegen harde valuta.

Maar ondanks de goede afzetmogelijkheden in met name het buitenland daalde in de tweede helft van 1989 de winstgevendheid van de varkenshouderij door de stijging van de inputprijzen. De afgenomen rentabiliteit als gevolg van de sterk gestegen prijzen van veevoer en energie wordt als de belangrijkste oorzaak van de daling van de varkensstapel gezien. De gemiddelde prijsstijging van maïs bedroeg 54%, die van voergerst 40% en voertarwe 23% in de periode januari tot oktober 1990 (USDA, 1991, HU1028). Pas in maart 1991 daalden de voerprijzen weer. De prijzen van varkensvlees - per 1 januari 1990 vrij en bepaald door de markt - stegen veel minder snel en daalden zelfs fors (met circa 50%) in de loop

van 1990 als gevolg van verzaaiing op de markt. Bovendien werden uit budgettaire overwegingen exportsubsidies verlaagd, waardoor de export naar de Sovjet-Unie, Roemenië en Joegoslavië in de tweede helft van 1990 terugviel (waarbij overigens ook binnenlandse politieke en economische problemen van die landen een rol speelden). Sinds 1 januari 1991 gelden weer minimumprijzen voor varkens (prijs per kg levend gewicht). Al snel werd door de overproduktie de marktprijs gelijk aan het minimumprijsniveau. Daarom werd het exportverbod op levende varkens opgeheven en werden zelfs subsidiemogelijkheden aangeboden bij de export van levende slachtdieren (USDA, 1991, HU1028).

6.2.3.2 Pluimveehouderij

In de pluimveesector hebben de kippen veruit de overhand: er worden circa 55 miljoen kippen/hennen gehouden voor de eieren- en vleesproduktie, daarnaast zijn er nog ongeveer 2 miljoen eenden/-ganzen en 2 miljoen kalkoenen (FAO Agrostat). Van het aantal dieren wordt ongeveer 75% gehouden op kleinschalige privé-bedrijven en voor het overige deel op coöperatieve bedrijven en staatsbedrijven. De gemiddelde bedrijfsomvang van coöperatieve bedrijven in de mesthennenhoudery bedraagt ongeveer 70.000 en die van staatsbedrijven ongeveer 215.000. In de ganzenhoudery zijn de gemiddelde bedrijfsgroottes respectievelijk 7.000 en 18.000. Tenslotte is de gemiddelde omvang van een coöperatief kalkoenenbedrijf bijna 40.000 stuks.

Nadat de pluimveehoudery in de jaren zeventig en begin jaren tachtig een sterke ontwikkeling had doorgemaakt, is deze de laatste jaren weer sterk ingekrompen. Deze daling vond plaats bij de mesthennen, ganzen en kalkoenen. Met name in deze sectoren is de rentabiliteit verslechterd als gevolg van lagere opbrengstprijzen en hogere inputprijzen van met name energie- en eiwitrijk voer (USDA, 1990, HU0020). Bovendien werden de exportsubsidies verlaagd. Dit bleek zeer nadelig voor de afzet in het buitenland waarvan de pluimvee-industrie voor een belangrijk deel afhankelijk is. In de loop van 1990 daalde het aantal dieren in de pluimveehoudery bijzonder snel, zodat aan het einde van het eerste kwartaal van 1991 de pluimveestapel (voor vleesproduktie) met 28% was ingekrompen (USDA, 1991, HU1023).

De markt voor kuikens ten behoeve van de mesthennenhoudery wordt beheerst door twee grote producenten. Het gebrek aan con-

Tabel 6.3 Aantal stuks pluimvee (in miljoenen) in Hongarije

	'81-'85	'86	'87	'88	'89	'90
Pluimvee	65	61	67	65	62	58
waarvan kippen/hennen	61	57	62	61	57	53

Bron: FAO Agrostat.

currentie wordt als de voornaamste oorzaak gezien van de teruglopende kwaliteit van de kuikens en de lage efficiëntie van de fokbedrijven. Het sterftepercentage is naar westerse maatstaven hoog en de voederconversie, evenals het gemiddelde slachtgewicht, laag. De groeiende binnenlandse vraag en de traditionele gerichtheid op de Sovjet-markt met zijn lage kwaliteitseisen hebben ook geen impuls gegeven aan technologische vooruitgang in de productie van mesthennen (USDA, 1991, HU1023). Door de verminderde exportsubsidies en de verslechterde economische situatie op traditionele afzetmarkten (met name de Sovjet-Unie) zijn in 1990 en 1991 de afzetperspectieven echter veel minder geworden. In 1991 ondervond de afzet van pluimveevlees ook de gevolgen van de verzadiging op de varkensvleesmarkt. Door het (tijdelijke) aanbieden van varkensvlees tegen lagere prijzen daalden de verkopen en later ook de consumentenprijzen voor pluimveevlees.

De produktie van eieren is de laatste jaren redelijk stabiel geweest en bedraagt 4,3-4,5 miljoen stuks per jaar. De markt voor eieren kenmerkt zich echter door een grote instabiliteit door seizoensfluctuaties in de produktie, marktaanbod en de prijzen (USDA, 1991, HU1023).

6.2.4 De schapenhouderij

De schapenstapel is in een vrij korte periode (vanaf 1983) van ruim 3 miljoen dieren ingekrompen tot 2 miljoen. Met name de coöperatieve en staatsbedrijven stoten schapen af, terwijl de privé-boeren hun kuddes nog wel uitbreiden. Schapen worden gehouden voor de produktie van wol, vlees en melk. De teruggang in de schapenhouderij heeft vooral te maken met verminderde vraag naar de wol door de binnenlandse textielindustrie. De industrie heeft afzetproblemen in verband met de gedaalde binnenlandse afzet en het inzakken van de voor haar belangrijke Sovjet-markt. In 1990 werd nog maar een derde van de wolproduktie van 1989 verkocht. Bovendien werd alle prijs- en exportsteun afgeschaft. De in 1990 nog gehandhaafde ooi-premie (800 HUF/dier) werd in 1991 ook afgeschaft. Voor levende schapen en schapevlees wordt nog wel een exportsubsidie verstrekt voor zover het om export naar markten met convertibele munten gaat (USDA, 1991, HU1028).

6.2.5 Verwerkende bedrijfstakken

6.2.5.1 Zuivelindustrie

De zuivelindustrie bood in 1990 werk aan 19.431 mensen en bestaat uit staatsbedrijven, coöperaties en combinaties van beide. Van de in totaal 94 produktie-eenheden zijn er 62 in handen van 15 staatsbedrijven die samen 80% van de aangevoerde melk verwerken. Tot eind 1990 waren deze 15 staatsbedrijven verbonden in een "trust" die inmiddels is ontbonden (PZ, 1991).

De bedrijven in de zuivelindustrie hebben de laatste jaren gemiddeld zo'n 90% van de geproduceerde melk verwerkt; het overi-

ge deel wordt op de boerderij verwerkt dan wel vervoerd. De levering van melk door grootschalige melkveebedrijven gebeurt op contract. Dat geldt niet voor de melk van kleine bedrijven. De wet bepaalt echter dat de verwerkende bedrijven verplicht zijn om alle aangeboden melk te kopen, mits deze voldoet aan de kwaliteitseisen. De grootschalige bedrijven beschikken vaak over een eigen koelinstallatie, waar de melk wordt opgeslagen alvorens deze naar de fabriek gaat. De melk van de kleine bedrijven wordt gekoeld en opgeslagen op verzamelpunten, waarvan er zo'n 4000 zijn.

De verwerkingscapaciteit in de zuivelindustrie van met name de staatsbedrijven is sinds 1975 sterk toegenomen tot circa 8 miljoen liter per dag in 1988. Het technologisch niveau en de mechanisatiegraad zijn op de staatsbedrijven duidelijk hoger dan op de overige bedrijven als gevolg van in de jaren zeventig uitgevoerde modernisatie die grotendeels werd gefinancierd door de Wereldbank (PZ, 1991:11).

Tabel 6.4 De produktie van zuivelprodukten (x1000 ton) in Hongarije

	'70-80	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90
Volle-melkpoeder	2,6	3,7	4,2	4,9	5,5	7,3	8,5
Magere-melkpoeder	16,5	34,5	22,2	19,0	27,7	26,6	34,3
Kaas	51,4	81,5	89,1	91,6	90,7	91,2	99,3
Boter	22,9	32,1	33,0	32,8	34,9	37,9	38,8

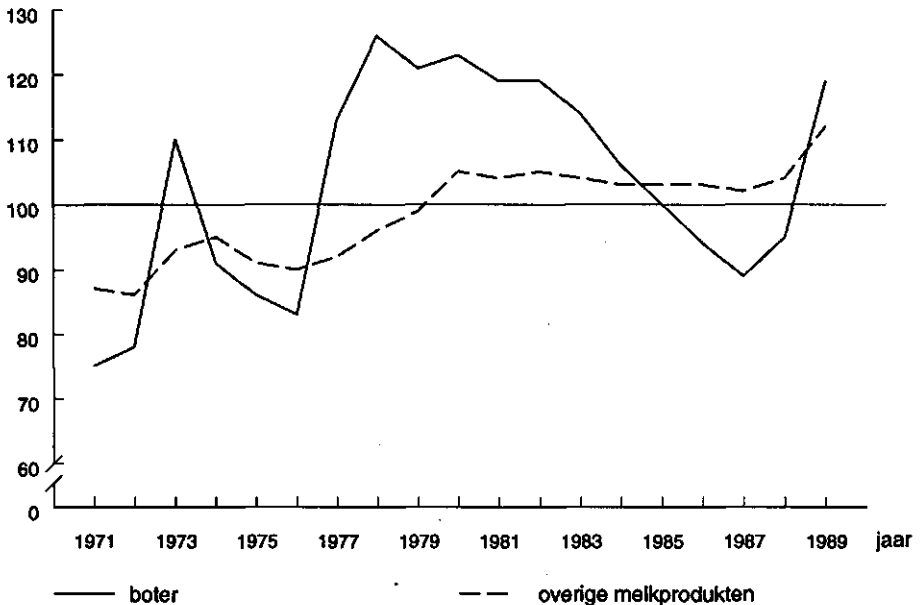
Bron: FAO Agrostat.

Tabel 6.4 geeft een indruk van de produktie van verschillende zuivelprodukten. Een beter beeld van het belang per produktsegment wordt wellicht gegeven door de procentuele verdeling van de aangeleverde melk over de segmenten. Van de totale aangeleverde hoeveelheid melk werd in 1988 46,9% verwerkt tot consumptiemelk en verse melkprodukten, 3% tot boter, 30,4% tot kaas en 19,7% tot melkpoederprodukten (PZ, 1991). Door de afname van de consumptie in 1990 is de samenstelling van de produktie gewijzigd. De consumptie van de relatief dure produkten met de meeste toegevoegde waarde (zoals de yoghurts en kaas) daalden het meest, terwijl de vraag naar het goedkopere produkt, zoals drinkmelk, toenam. Naar aanleiding van de verminderde vraag is de produktie van boter en verwerkte verse produkten met een relatief hoge toegevoegde waarde verlaagd en is de produktie van kaas en poeder in verband met exportmogelijkheden en houdbaarheid toegenomen (USDA, 1991, HUI038). De mogelijkheden voor de verwerkende industrie om verschuivingen aan te brengen in hun produktassortiment zijn echter beperkt door de technische mogelijkheden en de kwaliteit van

de melk. Met name het lage eiwitgehalte van de melk speelt de verwerkende industrie parten.

De afschaffing van consumentensubsidies voor zuivelprodukten hebben de consumptie doen afnemen van 189 kg/hoofd in 1989 naar 160 kg/hoofd in 1990 (USDA, 1991, HU1038) en een aantal verschuivingen in het consumptiepakket veroorzaakt. Zo veranderden de prijsverhoudingen tussen boter en margarine sterk in het voordeel van margarine. Voor de prijsliberalisatie in januari 1990 was boter circa 10% duurder dan margarine maar bij de nieuwe prijsverhoudingen werd dit 80% (USDA, 1990, HU0035). Bovendien kreeg de Hongaarse consument de keuze uit een groot assortiment geïmporteerde margarines waarmee de binnenlands geproduceerde boter moest gaan concurreren. In het eerste halfjaar van 1990 daalde de verkoop van boter met 28%, van kaas met bijna 10% en van melk met 6% (USDA, 1990, HU0035), daarmee de zelfvoorzieningsgraad van vooral boter de hoogte instuwend (figuur 6.1).

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 6.1 Zelfvoorzieningsgraden van boter en overige melkprodukten in Hongarije

Bron: FAO Agrostat.

6.2.5.2 Vleesindustrie

De bedrijven in de vleesindustrie kunnen worden onderscheiden in staatslachterijen en slachterijen behorende bij coöpera-

tieve en staatsboerderijen. In 1990 werkten in totaal 50.446 mensen in de vleesindustrie (inclusief de pluimveeslachterijen). Daarnaast wordt ook een aanzienlijk deel van de slachtingen uitgevoerd door particulieren. In 1990 werd bijvoorbeeld 55-60% van de slachtingen door de staatsindustrie en 10-15% door de slachthuizen op de boerderijen verricht terwijl zo'n 30% behoorde tot de thuislachtingen (Van Laer, 1991:23). De vleesverwerking is dan ook niet erg geconcentreerd te noemen; er is bovendien een tendens naar steeds meer op kleinere schaal opererende regionale en particuliere slachthuizen. Ook zijn de Hongaarse slachthuizen niet erg gespecialiseerd en is de efficiëntie van de grote bedrijven meestal niet hoog. Slechts een gering aantal bedrijven mag produceren voor de Amerikaanse en Westeuropese afzetmarkten omdat ze aan de daar geldende (verwerkings- en kwaliteits-)normen kunnen voldoen (Van Laer, 1991:23-24).

Tabel 6.5 De vleesproductie in Hongarije (x 1000 ton)

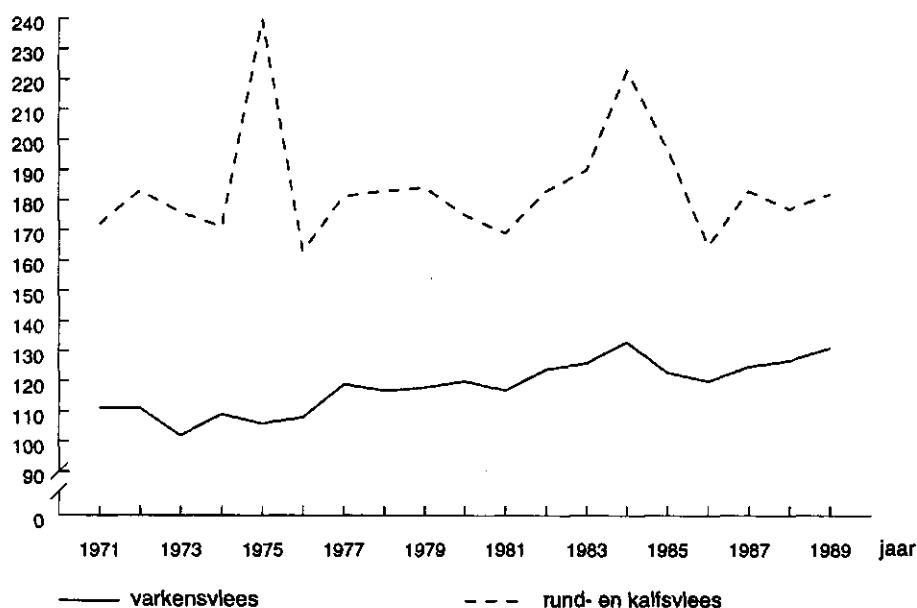
Vleessoort	'70-80	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90
Rund- en kalfsvlees	131	137	124	129	110	114	112
Varkensvlees	786	1007	986	1037	1022	1014	1040
Pluimveevlees	279	398	440	463	478	436	490
Schapevlees	6	8	8	5	5	7	7

Bron: FAO Agrostat.

Van de diverse soorten vlees is varkensvlees veruit de belangrijkste: tweederde van de totale vleesproductie bestaat uit varkensvlees (tabel 6.5). De verwerkingscapaciteit per bedrijf is naar westerse maatstaven gering. Dat geldt zowel voor de varkens als voor de rundvleesindustrie. Wel is de benuttingsgraad in de varkensvleesverwerkende industrie goed (80%), terwijl die in de vleesveeverwerkende industrie op sommige onderdelen veel geringer is (Van Laer, 1991:28-32). Per stadium van verwerking zijn er grote verschillen in de kwaliteit van de faciliteiten: bij de slachtlijnen en de koeling is het technische niveau laag, terwijl deze een stuk hoger is bij het ontbottingsproces. Over vrijwel de gehele lijn is er een gebrek aan aandacht voor hygiëne en kwaliteitscontrole, een belangrijke reden waarom maar weinig slachterijen voldoen aan de EG-normen en mogen exporteren naar de EG.

Onlangs de genoemde tekortkomingen in de vleesverwerkende industrieën exporteert Hongarije al sinds lange tijd varkens- en rund/kalfsvlees. De zelfvoorzieningsgraden van beide producten beweegt zich boven de 100, waarbij met name de productie van rund/kalfsvlees de binnenlandse behoefte overtreft (figuur 6.2).

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 6.2 Zelfvoorzieningsgraden van rund-/kalbsvlees en varkensvlees in Hongarije

Bron: FAO Agrostat.

6.3 De bedrijfskolom van de dierlijke productie in Polen

6.3.1 Toelevering

De veevoederindustrie heeft een capaciteit van circa 9 miljoen ton per jaar, verdeeld over zo'n 1.100 fabrieken, en heeft ongeveer 10.000 mensen in dienst. De industrie heeft een kleinschalig karakter. Ongeveer de helft van de bedrijven stond tot vóór 1989 onder het beheer van de staatsonderneming Bacutil, de andere helft heeft een coöperatieve eigendomsvorm. Enkele staats- en collectieve boerderijen hebben een eigen voerfabriek(je). De stand van de techniek in de veevoederindustrie is laag en verouderd: de nieuwste veevoederfabriek dateert van 1974. Daardoor is de kwaliteit van het veevoeder overwegend slecht. De veevoederindustrie gebruikt weinig geïmporteerde grondstoffen. Krachtvoer bevat een hoog percentage binnenlands geproduceerde granen, terwijl graanvervangers (tapioca), hardkorrelige granen en schrootsubstituten (maïsgluten) niet of nauwelijks worden gebruikt. Het eiwitpercentage van het krachtvoer is daardoor doorgaans laag (Task Force, 1990:299).

Dankzij subsidies was krachtvoer vrijwel even duur als graan. Op de afschaffing van de subsidies op krachtvoer in 1989

volgde een snelle stijging van de krachtvoerprizen waardoor de vraag vanuit de landbouw snel inzakte. In 1990 werd circa 2,1 miljoen ton krachtvoer gebruikt. Dat is meer dan een halvering van de 4,6 miljoen ton die in 1988 werd aangewend (GUS, 1990:194). De overcapaciteit is er samen met de inefficiënte produktiemethoden de oorzaak van dat de kosten van krachtvoer 2 tot 3 maal zo hoog zijn als de kosten van de grondstof. De sterke stijging van de krachtvoerprizen hebben de boeren ertoe aangezet meer van hun eigen verbouwde granen te gebruiken, ook al verslechtert daardoor de voederconversie aanmerkelijk (Task Force, 1990:300). De produktie van voer op het eigen bedrijf is veruit de belangrijkste bron van voedermiddelen in de dierlijke produktie. In 1989 werd slechts 10% van alle veevoeder gekocht van de veevoederindustrie (Task Force, 1990:298). Dat percentage zal door de prijsstijgingen van het krachtvoer in 1990 zeker nog lager liggen.

Het varkensvoer bestaat hoofdzakelijk uit aardappelen en verder nog uit voedergranen. In 1990 werd 15,5 miljoen ton aardappelen (45% van de totale aardappelproduktie) aan de varkens gevoerd. Het voer voor rundvee bestaat voor de helft uit gras en hooi, met daarnaast wortelgewassen, restprodukten van gewassen en voor ongeveer een derde uit granen en supplementen. Het graslandgebruikstelsel met lange maai- en graasintervallen is er de oorzaak van dat de eiwitgehalten van het gras en het hooi laag zijn. Voor de bereiding van kuilvoer is meer mechanisatie noodzakelijk dan waarover men kan beschikken, waardoor het geconserveerde veevoer nog voor 80% uit hooi bestaat. Tijdens de bewaring van hooi en silage treden grote verliezen op als gevolg van onvolgende opslagmogelijkheden en het geringe gebruik van additieven bij de silagebereiding (Wereldbank, 1989, Annex III:5-7).

Naast de toelevering van kwalitatief goed voer is ook de aandacht voor het fokken een sleutelfactor in de ontwikkeling van de dierlijke sector. In Polen is de Centrale Fokkerij Organisatie verantwoordelijk voor de dienstverlening op fokkerijgebied in alle sectoren van de dierlijke produktie. Haar taken bestaan uit het verzamelen van fokkerijresultaten en de selectie (Van den Broek en Kemp, 1991:5). De kunstmatige inseminatie wordt verzorgd door 52 inseminatiecentra. Ongeveer 80% van de koelen en 10% van de varkens worden kunstmatig geïnsemineerd en de technische resultaten zijn naar westerse maatstaven goed, getuige het hoge percentage non-return (72 respectievelijk 80%). Er wordt weinig gebruik gemaakt van hoogwaardig fokmateriaal uit het buitenland. De kosten die gepaard gaan met de inseminatie en de registratie van de melkgiften werden in 1990 grotendeels nog gesubsidieerd (Task Force, 1990:302).

Veterinaire diensten worden door de overheid gratis ter beschikking gesteld aan boeren. De diensten omvatten klinische ingrepen en vaccinaties (70% van de totale kosten) en verder nog sanitaire controles, voedselinspecties en programma's ter uitbanning van leucose (overige 30%). De gezondheidstoestand van de dieren mag goed worden genoemd; het land is vrij van de belang-

rijkste besmettelijke ziekten. In 1990 bestonden plannen om de dienstverlening op het terrein van klinische ingrepen en vaccinaties op korte termijn te privatiseren (Task Force, 1990:303). Voor de produktie van medicijnen bestaan drie fabrieken die de basiscomponenten voor hun produkten moeten importeren (Van den Broek en Kemp, 1991:6).

6.3.2 Primaire produktie in de rundveehouderij

6.3.2.1 De veestapel

De ontwikkeling in de omvang van de veestapel in Polen sinds 1989 weerspiegelt de economische en landbouwcrisis: met uitzondering van de varkensstapel neemt het aantal dieren af (tabel 6.6). Vanzelfsprekend zijn er ook voor 1989 schommelingen geweest in de omvang en de samenstelling van de veestapel, maar sinds de hervormingen is de daling zeer fors. Alleen de daling van het aantal paarden is gering hetgeen echter ook de economische zwakte van de sector benadrukt. Het wijst op een gebrek aan middelen om te investeren in mechanisatie en op de kleinschaligheid (bedrijven met paarden zijn te klein voor mechanisatie) van de sector. Het Poolse platteland wordt echter niet meer zo door paarden gekenmerkt als vroeger: het aantal paarden is sinds het begin van de jaren zeventig fors afgenomen (tabel 6.6).

Tabel 6.6 De veestapels in Polen (x 1000 stuks)

	'70-80	'81-85	'86-88	'89	'90	'91
Runderen	12.413	11.446	10.588	10.733	9.024	8.030
waarvan melkkoeien	6.025	5.681	4.972	4.854	4.707	4.363
Varkens	19.254	7.562	19.033	18.835	19.739	22.722
waarvan zeugen	..	..	1.957	1.791	1.964	1.951
Schapen	3.525	4.252	4.702	4.196	3.798	2.900
Pluimvee	87.000	69.000	64.000	66.000	61.000	53.000
waarvan kippen	79.000	64.000	57.000	60.000	..	..
Paarden	2.197	1.600	1.155	973	941	939

Bronnen: FAO Agrostat; USDA, 1992, PL2006.

De structuur van de veehouderij in Polen wijkt nogal af van die in andere Oosteuropese landen: het merendeel van de veestapel wordt gehouden op ongeveer twee miljoen particuliere bedrijven, waarvan 60% behoort tot de kleinschalige en niet-gespecialiseerde gezinsbedrijven. Op deze bedrijven is de (procentuele) reductie van de veestapel geringer geweest dan op de staatsbedrijven waar de bedrijfsresultaten sterk(er) afhankelijk zijn van de marktonwikkelingen (USDA, 1992, PL2006, tabel 10).

6.3.2.2 Melkveehouderij

En belangrijke kenmerk van de Poolse melkveehouderij is de kleine schaal waarop deze wordt bedreven. Grote veestapels zijn eigenlijk alleen te vinden op de staatsboerderijen, terwijl slechts 7000 privé-boeren meer dan 10 koeien hebben. Deze twee min of meer gespecialiseerde groepen leveren samen ongeveer een kwart van de totale melkproductie (USDA, 1992, PL2006:16). Het grootste deel (bijna 90%) van de koeien wordt gehouden op kleine privé-bedrijven. Deze structuur is zeer nadelig voor de ontwikkeling van de sector: op de kleine bedrijven zijn investeringen in melk- en koelapparatuur, fokmateriaal en voermethoden vaak niet rendabel. Bovendien is het transport naar de zuivelfabrieken duur.

Tabel 6.7 De totale melkproductie (x1000 ton) en produktie per koe (in kg) in Polen

	'70-80	'81-85	'86-88	'89	'90	'91
Melkproductie	16.284	15.970	15.647	16.404	15.801	14.906
Produktie per koe	2.703	2.811	3.145	3.358	3.357	3.416

Bron: FAO Agrostat.

De totale produktie van melk is in de jaren zeventig en tachtig redelijk stabiel gebleven (tabel 6.7). De produktie per koe is wel gestegen. Daarbij is de produktie per koe in de gesocialiseerde sector veel hoger dan die in de privé-sector: 3991 kg/koe in de gesocialiseerde tegen 3077 in de privé-sector in 1989 (Van de Broek en Kemp, 1991). De oorzaak hiervan moet gezocht worden in de betere samenstelling van het voederrantsoen en betere managementmethoden in de gesocialiseerde sector. Vanaf 1989 daalt de produktie ten gevolge van de inkrimping van de veestapel. Doordat de produktiekosten meer zijn toegenomen dan de opbrengstprijzen en een terugval in de consumptie is opgetreden, is de rentabiliteit van de sector uitgehold (USDA, 1992, PL2006).

6.3.2.3 Overige rundveehouderij

Tot op heden heeft zich in Polen nog geen echte vleesveesector van betekenis ontwikkeld. De melkkoeien in de Poolse melkveehouderij zijn geschikt voor vlees- en melkproductie, maar bij het fokken ligt de nadruk op de melkproductie. Jaarlijks werden circa 2 miljoen dieren geslacht, waarvan ongeveer 60% stieren. De vleesstierenhouderij is voornamelijk een zaak van staats- en coöperatieve boerderijen. Van de jaarlijkse aanwas van circa 4,3 miljoen kalveren werd een deel (700.000 in 1989) direct na de geboorte geslacht. Een ander deel (300.000 stuks in 1989) van de

vrouwelijke dieren werd geëxporteerd. Bovendien werden in dat jaar circa 200.000 jonge stieren in de gewichtsklasse 300-450 kg geëxporteerd. Export van levende jonge kalveren en stieren naar de EG was aantrekkelijk, totdat de EG de invoer in de loop van 1991 aan banden legde en de prijzen daalden. Als gevolg van de goede exportmogelijkheden was de verkoopwaarde van kalveren relatief hoog en de produktie van kalfs- en rundvlees niet erg aantrekkelijk. Verslechterde uitvoerperspectieven in 1991 naar de EG en naar andere markten hebben de exportprijzen doen dalen (USDA, 1991, PL1034). Afzetmogelijkheden van rund- en kalfsvlees op de binnenlandse markt worden sterk bepaald door de concurrentiepositie ten opzicht van varkensvlees die ten voordele van laatstgenoemde uitvalt. Bovendien vormen sinds de prijshervormingen van 1989 de voerkosten een belemmering voor de ontwikkeling van de vleessector. De beschikbaarheid van veevoerconcentraten is ook sterk verminderd. De invoer van hoogwaardig eiwitrijk veevoer is in de eerste helft van 1990 met ongeveer de helft gereduceerd, terwijl ook de binnenlandse produktie van krachtvoer gezakt is ten opzichte van de situatie vlak voor de liberalisatie.

6.3.3 De intensieve veehouderij in Polen

6.3.3.1 Varkenshouderij

Net als de melkveehouderij wordt de varkenshouderij op kleine schaal bedreven. In 1987 werd op ongeveer 35% van de bedrijven met varkens niet meer dan 1 tot 2 varkens gehouden, liepen op 40% van de bedrijven 3 tot 10 varkens rond en werden op ongeveer 25% van de bedrijven 11 of meer varkens geteld. De privé-sector neemt het grootste deel (ongeveer 70%) van de varkensvleesproduktie voor haar rekening (Van den Broek en Kemp, 1991).

De varkensstapel in Polen bestaat voornamelijk uit rassen als de Poolse Large White en de "droopy eared". De varkens worden grotendeels binnen gehuisvest, alhoewel het houden van varkens op grasland ook nog her en der voorkomt. De technische resultaten van de vermeerdering zijn inferieur: het gemiddeld aantal grootgebrachte biggen per zeug bedraagt ongeveer 12 tegen 19 in Nederland. Mestvarkens worden geslacht op een leeftijd van 9 maanden bij een gemiddeld geslacht eindgewicht van 93 kilogram, wat hoger is dan in de meeste West-Europese landen (in Nederland 84 kg). Verband houdend met de samenstelling van het veevoeder bevat het Poolse varkensvlees meer vet dan het Westerse (Wereldbank, 1989, Annex III:6)

De snelle stijging van het aantal varkens in 1990 en 1991 is voornamelijk het gevolg geweest van de gunstige prijzen van varkensvlees en de lage prijzen van aardappelen en granen. Deze plantaardige produkten worden daarom vanaf begin 1990 op nog grotere schaal vervoerd aan varkens dan reeds gebruikelijk was (EEA, maart 1991). De groei van de varkensstapel en het slachtaanbod hebben in 1991 echter ertoe geleid dat de winstgevendheid is afgenomen waardoor verwacht wordt dat de stapel zal gaan in-

krimpen (USDA, 1992, PL2006). Vooral nog bleven de afzetmogelijkheden van varkensvlees in 1991 gunstig in verband met consumentenpreferenties en het lagere aanbod (en dus hogere prijzen) van rundvlees.

6.3.3.2 Pluimveehouderij

Op 90% van de privé-landbouwbedrijven worden kippen gehouden, waar ze voor een belangrijk deel dienen voor zelfvoorziening van de agrarische bevolking. Circa 40% van de consumptie van eieren en 30% van die van pluimveevlees wordt op de eigen bedrijfjes voortgebracht. De produktie van pluimveehouderijproducten voor de markt is voornamelijk afkomstig van gespecialiseerde gesocialiseerde en privé-bedrijven. Alleen de gespecialiseerde bedrijven in de leghennenhouderij hebben de beschikking over legbatterijen. De huisvesting van de dieren op de gespecialiseerde mesthennen- en leghennenbedrijven is vaak slecht waardoor de produktie hinder ondervindt van de lage temperaturen in de winter. Daarnaast wordt de produktie beïnvloed door de slechte krachtvoervoorziening. Met name de lage eiwitgehalten in het krachtvoer zijn er debet aan dat de technische resultaten slecht zijn (Wereldbank, 1989, Annex III:8-9).

6.3.4 De schapenhouderij

De schapenstapel is de laatste jaren snel ingekrompen. De oorzaak hiervan is gelegen in de dalende winstgevendheid van wol en vlees. De binnenlandse textielindustrie neemt door tegenvallende afzet steeds minder af en schapevlees ondervindt geduchte concurrentie van het door de consument geprefereerde varkensvlees. Wel is export van levende lammeren nog aantrekkelijk: in 1991 werden 400.000 stuks naar de EG geëxporteerd en 300.000 naar andere markten, hoofdzakelijk Arabische landen (USDA, 1992, PL2006).

6.3.5 Verwerkende bedrijfstakken

6.3.5.1 Zuivelindustrie

De zuivelindustrie in Polen bestaat uit 323 coöperatieve ondernemingen die samen de beschikking hebben over 712 fabrieken waar in totaal ongeveer 110.000 mensen werken (Task Force, 1990:307). De zuivelfabrieken krijgen hun melk aangeleverd via ongeveer 9700 verzamelpunten verspreid over het land. Op deze verzamelpunten wordt de melk geclassificeerd op basis van de zuurtegraad. Tevens worden daar monsters genomen, waarvan later in laboratoria het vetgehalte wordt bepaald. Het vetgehalte bedroeg in 1990 gemiddeld 3,64% (PZ, 1991).

Sinds 1989 heeft de zuivelindustrie met grote problemen te kampen. Zuivelprodukten behoorden in het verleden tot de meest gesubsidieerde voedingsmiddelen: in 1987 was het aandeel van sub-

sidies in de verkoopwaarde 55%. De afschaffing van de voedselsubsidies had tot gevolg dat de prijzen voor de consument sterk stegen. De zuivelondernemingen raakten in financiële moeilijkheden, doordat de afzet inzakte en de produktiekosten toenamen. In 1990 draaide 60% van de zuivelondernemingen met verlies (EEA, juli 1991).

Tegelijk met de afschaffing van de subsidies op levensmiddelen vonden er ook nog belangrijke veranderingen plaats in de organisatie van de ondernemingen. De Nationale Unie van Coöperatieve Zuivelondernemingen werd per 1 januari 1990 opgeheven. Deze unie opereerde voor de gehele zuivelindustrie zowel op nationaal als regionaal niveau en droeg onder andere zorg voor het marketingbeleid, het financiële beleid, het investeringsbeleid en de kwaliteitscontrole. Hoewel een aantal van deze diensten nu ondergebracht zijn bij aparte organisaties, rusten de meeste van deze taken nu op de schouders van de zuivelondernemingen zelf (PZ, 1991).

De reactie van de zuivelondernemingen op de hervormingen bestond uit prijsverlaging van aangekochte melk, het verminderen van de aangekochte hoeveelheden, dan wel uit het verlengen van de betalingstermijn aan de boeren (EEA, juli 1990). De coöperaties verwerkten in 1990 nog maar 9,8 miljoen liter melk tegen ongeveer 11 miljoen liter in voorgaande jaren, terwijl de totale melkproduktie in 1990 ten opzichte van 1989 ook daalde maar minder (zie ook tabel 6.7). Door de lage opbrengstprijzen voor hun melk gingen veel boeren ertoe over meer melk te vervoederen op het bedrijf, dan wel zelf te verwerken en te verkopen. Maar ondanks de verminderde leveranties aan de fabrieken is de produktie van de houdbare zuivelprodukten in 1990 niet noemenswaardig gedaald ten opzichte van 1989 (tabel 6.8). Dat is in 1991 wel duidelijk het geval geweest. In dat jaar beperkten de fabrieken hun aankopen verder tot 8 miljoen ton vanwege hun financiële problemen. De toename van de af-boerderij prijzen, de hoge interestkosten en de als maar heftiger wordende concurrentie met importen verkleinden de marge en afzetmogelijkheden. In 1991 zijn vier fabrieken failliet gegaan en gevreesd wordt dat 40 fabrieken binnen afzienbare termijn hetzelfde lot zullen ondergaan.

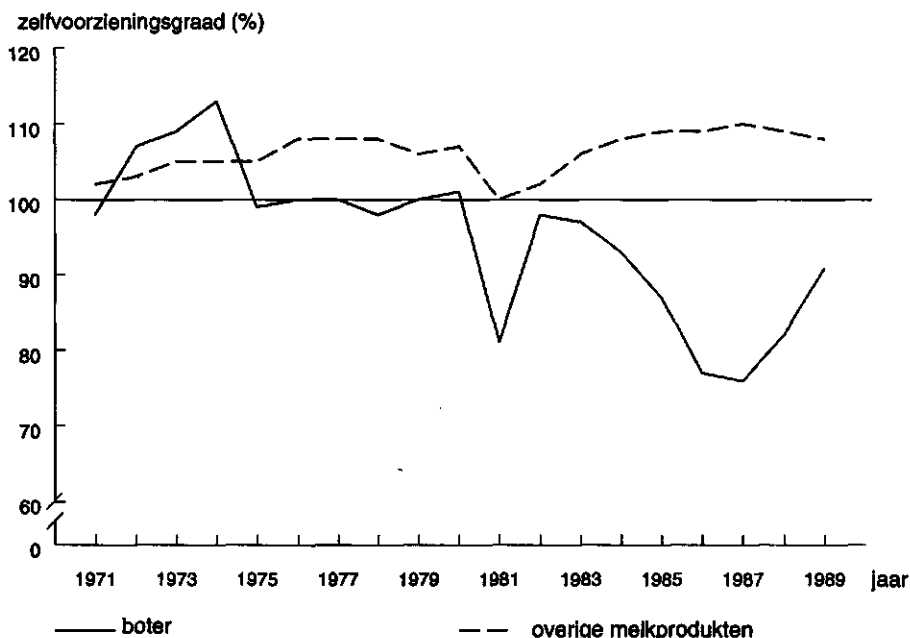
Over het algemeen hebben de in Polen geproduceerde zuivelprodukten een lage kwaliteit. De oorzaken liggen op het gebied

Tabel 6.8 De produktie van zuivelprodukten (x1000 ton) in Polen

	'70-80	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90
Volle melkpoeder	27	44	47	47	48	47	41
Magere-melkpoeder	70	131	161	156	159	174	174
Kaas	334	347	413	451	471	447	440
Boter	260	301	289	293	293	325	335

Bron: FAO Agrostat.

van zowel de kwaliteit van de door de boeren aangeleverde melk als op het gebied van de stand van de techniek in de verwerkende industrie. Vaak wordt er op de boerderij weinig aandacht aan hygiëne geschonken. De kwaliteit van de aangeleverde melk wordt bovendien nadelig beïnvloed door gebrek aan koelfaciliteiten op de landbouwbedrijven, bij de inzamelpunten en bij het transport. Verder is het gebruikelijk om melk van verschillende kwaliteitsklassen te mengen waardoor een onnodige verslechtering van de kwaliteit optreedt. Tenslotte is het uitbetalingssysteem van de melk in het verleden uitsluitend gebaseerd geweest op het vetpercentage, waardoor in de fokkerij geen aandacht is besteed aan verbetering van de eiwitgehalten. Veel fabrieken zijn oud en werken met verouderde en inefficiënte machines. Samen met de lage kwaliteit van de aangeleverde melk resulteert dit in een lage kwaliteit en een geringe houdbaarheid van de eindprodukten (Wereldbank, 1989:40-41). Slechts 5% van de Poolse zuivelfabrieken kan worden beschouwd als modern en circa 10% voldoen aan EG-produktieaantstaven. De Poolse overheid is via investeringssteun door middel van het "Office of Restructurization of the Dairy Industry" actief betrokken bij de modernisering van het leverantie- en produktiesysteem in de zuivelsector (USDA, 1992, PL2006:20-21).

Figuur 6.3 De zelfvoorzieningsgraden van zuivelprodukten in Polen

Bron: FAO Agrostat.

Polen is voor zuivelprodukten meer dan zelfvoorzienend, met uitzondering van boter waarvoor sinds het midden van de jaren zeventig de produktie achterblijft bij de binnenlandse behoefte (figuur 6.3). De produktie van boter wordt in sterke mate beïnvloed door de schommelingen in het melkaanbod tijdens het seizoen: in de zomer is er een ruim aanbod en in de wintermaanden is het aanbod veel geringer. De boterproduktie ligt met name in de tweede helft van de winter veel lager dan in de rest van het jaar.

6.3.5.2 Vleesverwerkende industrie

In Polen waren in 1990 circa 1600 slachterijen in bedrijf, die werk bieden aan ongeveer 90.000 mensen. Van deze slachterijen waren er circa 45 die als zeer groot konden worden aangemerkt, terwijl de rest bestond uit kleine, vaak op lokale schaal opererende slachterijtjes (Task Force, 1990:301).

Tabel 6.9 De vleesproduktie in Polen (x 1000 ton)

	'70-80	'81-85	'86	'87	'88	'89	'90
Rund- en kalfsvlees	625	615	752	735	689	637	702
Schaaps- lams- en geitevlees	21	20	31	30	26	22	28
Varkensvlees	1642	1398	1728	1729	1828	1854	1780
Kippevlees	256	268	315	325	347	362	332

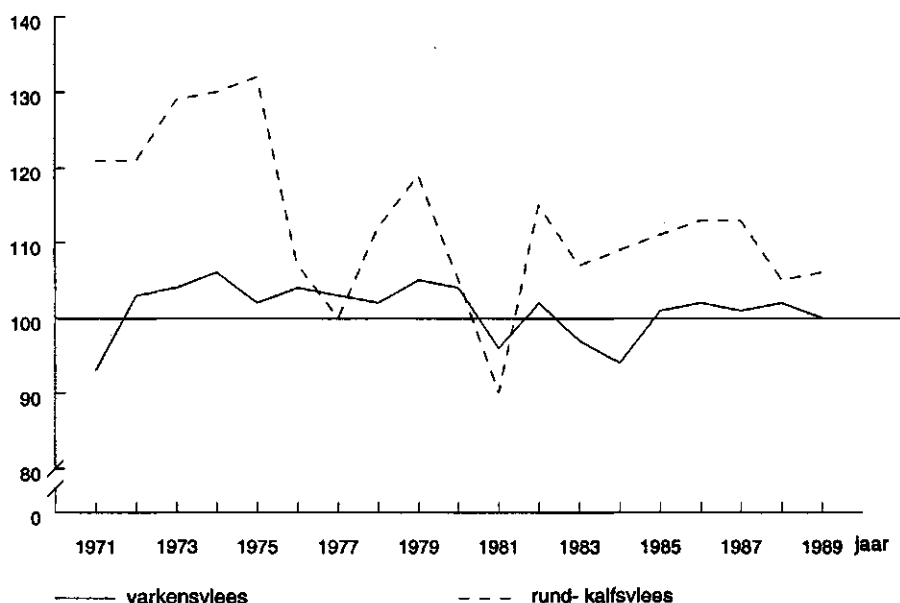
Bron: FAO Agrostat.

De cijfers uit tabel 6.9 geven de omvang van de totale produktie van vlees per diersoort in Polen. Varkensvlees is veruit de belangrijkste vleessoort in Polen, gevolgd door rund- en kalfsvlees en kippevlees. Een toenemend deel van deze vleesproduktie wordt niet door de slachterijen op de markt gebracht, maar wordt door de boeren zelf verkocht op straatmarkten. Het aandeel van de totale vleesproduktie dat op de straatmarkten wordt verkocht is toegenomen van 22,6% in 1988 tot 42,1% in 1990 (AE, maart 1991).

Wat gold voor de zuivelindustrie met betrekking tot de kwaliteit geldt evenzeer voor de vleesverwerkende industrie. Bij de aankoop van vee voor de slachterijen wordt geen onderscheid aangebracht naar kwaliteit, wel naar leeftijd en gewicht. Voor de vleesverwerkende industrie betekent dit dat deze te maken krijgt met vaak te vette dieren (Wereldbank, 1989:73). De stand van de techniek in het produktieproces in de slachterijen is daarnaast nog erg laag als gevolg van het feit, dat de machines en gebouwen verouderd zijn en in slechte staat van onderhoud verkeren. Andere factoren die de kwaliteit nadelig beïnvloeden zijn het voortdu-

rende gebrek aan verpakkingsmaterialen en opslagfaciliteiten voor vlees (Wereldbank 1989:39). Maar sinds de hervormingen zijn er flinke veranderingen in de structuur van de verwerkende bedrijven opgetreden. De privatisering voltrekt zich in geen andere (voedselverwerkende) sector zo snel als in de vleesverwerking. De nieuw opgezette bedrijven concurreren met de sterk verouderde staatsondernemingen en nemen een steeds groter deel van de ver-

zelfvoorzieningsgraad (%)

Figuur 6.4 De zelfvoorzieningsgraden van vlees in Polen
Bron: FAO Agrostat.

werking van rund- en varkensvlees voor hun rekening (USDA, 1992, PL2006:20). In 1988 was nog 92% van de verwerking tot rundvlees en 74% van die tot varkensvlees in handen van de staatsbedrijven en respectievelijk 4 en 10% in handen van particuliere bedrijven. Bij rundvlees was in 1991 de verhouding staat-particulier 50-46% en bij varkensvlees 46-40%. De toenemende concurrentie kan de efficiëntie ten goede komen.

Polen is met uitzondering van 1981 en 1983/1984 meer dan zelfvoorzienend in vlees geweest (figuur 6.4) en kon jaarlijks respectabele hoeveelheden uitvoeren. De zelfvoorzieningsgraad voor rund- en kalfsvlees vertoont grote schommelingen, terwijl die van varkensvlees - met uitzondering van sommige jaren - relatief stabiel is.

6.4 Afsluiting

Afgemeten aan de produktie-index heeft de dierlijke sector in Hongarije in de jaren tachtig een gunstiger ontwikkeling door- gemaakt dan die in Polen. Dat verschil komt tot uiting in de ont- wikkeling van zowel de vlees- als de melkproduktie. Ten opzicht van basisjaar 1979-81 is er in de periode 1981-90 nagenoeg geen groei in de Poolse melkproduktie geweest. In Hongarije deed zich evenwel in deze periode een toename in de melkproduktie voor van circa 7%. De produktie in de Hongaarse vleessektor steeg ongeveer 10% terwijl de vleesproduktie in Polen zelfs enigszins afnam. De- ze daling komt geheel voor rekening van de eerste helft van de jaren tachtig, in de periode 1986-90 vond een fors herstel plaats.

Zonder uitzondering hebben de resultaten in de dierlijke produktiekolommen van beide landen geleden onder de gevolgen van de economische hervormingen. De prijsliberalisatie en de reorga- nisatie van de produktiestructuur hebben een groot aantal onze- kerheden veroorzaakt met negatieve consequenties voor de sector. De in de dierlijke produktiekolom zo belangrijke verwerkende fase vertoont in beide landen een groot aantal tekortkomingen waardoor efficiëntie en concurrentievermogen nadelig worden beïnvloed.

Door verminderde afzet en stagnerende export kreeg de Hon- gaarse zuivelsektor te kampen met overschotten. Door middel van produktiebeheersing wordt getracht de overschotten te beperken. De rundveestapel is onder druk van de slechte afzetontwikkelingen en de gedwongen produktiebeheersing al ingekrompen, maar zet daardoor ook de rundvleesprijzen onder druk. Naast de ontmoedi- gende ontwikkelingen in de rundveehouderij hebben ook andere dierlijke sectoren veel te lijden van de economische veranderin- gen: de rentabiliteit van zowel de varkenshouderij als de pluim- veessektor is verminderd ten gevolge van de energie- en voerprij- zen die meer zijn gestegen dan de opbrengstprijzen.

Ook in Polen is de rentabiliteit in de dierlijke produktie- kolom sterk achteruit gegaan door de toename van de inputprijzen en de afgenomen afzetmogelijkheden in zowel binnen- als buiten- land. Meer dan in Hongarije zijn in Polen de resultaten nogal ab- rupt verslechterd na de economische hervormingen. De veestapels zijn, met uitzondering van die van de varkens, sinds 1989 fors gedaald. Daarnaast was de melkproduktie in 1991 ongeveer 10% la- ger dan het produktieniveau in 1989. De varkenshouderij ontwik- kelde zich de afgelopen periode nog redelijk positief in verband met de relatief gunstige prijsontwikkeling (ten opzichte van rund- en pluimveevlees), de consumentenpreferenties en de voer- prijzen (aardappelen). De overlevingskansen voor de grotendeels in staatshanden zijnde zuivelindustrie worden ernstig beperkt door het verouderde produktiesysteem, importconcurrentie en de geringe kwaliteit van het geproduceerde. Hetzelfde geldt ook voor de vleesindustrie met dien verstande dat in die sector al enige tijd een privatiseringsproces aan de gang is. Die structuurveran- dering kan een versterking van de vleessektor inhouden.

7. DE CONCURRENTIEPOSITIE VAN DE HONGAARSE EN POOLSE LANDBOUW (PRODUKTIEKOLOM): ANALYSE OP SECTOR- EN PRODUKTNIVEAU

7.1 Comparatieve voor- en nadelen volgens diverse maatstaven

Er bestaan verschillende methoden om - op basis van productie- en handelsstatistieken - de comparatieve voor- en nadelen van landbouwprodukten te berekenen. Eén manier om dat te doen is door de toegevoegde waarde van de "Domestic Resource Costs" (kosten van arbeid, kapitaal en land) te relateren aan de toegevoegde waarde in internationale prijzen. Aan de hand van die methode werd door Mészáros (1991) bepaald dat in Hongarije in 1989 bij de plantaardige produkten de grootste comparatieve voordelen gevonden werden voor tarwe, mais en zonnebloemzaden. Bij de dierlijke produkten werden de grootste comparatieve voordelen gevonden voor witte room, kaas en schapevlees (zie 7.2.2).

Domestic Resource Costs kunnen ook een indruk geven van de comparatieve voor- en nadelen van de verwerkende industrieën (Hughes en Hare, 1991). De gegevens laten zien dat in Polen de bedrijfstak graanprodukten als zeer concurrerend kan worden aangemerkt; voor deze bedrijfstak is de ratio van toegevoegde waarde tegen wereldprijzen respectievelijk binnenlandse prijzen kleiner dan 1 (zie 7.3.2). In Hongarije daarentegen komen dergelijke concurrerende bedrijfstakken uit de voedings- en genotmiddelensector niet voor (zie 7.2.2). Verwerkende industrieën met een negatieve toegevoegde waarde tegen wereldprijzen (dus bedrijfstakken met sterke comparatieve nadelen) zijn in zowel Polen als Hongarije de bedrijfstakken vlees-, vis- en zuivelprodukten, fruit- en groenteprodukten en oliën en vetten.

Een andere methode is die van de "Revealed Comparative Advantage"-indices, ook wel de Balassa-index genoemd. In 7.4 wordt deze maatstaf aan de hand van eigen berekeningen uitgewerkt, om samen met de maatstaf van de "Relatieve Exportgerichtheid" een indicatie te geven van de concurrentiepositie van de landbouwprodukten in Hongarije en Polen.

7.2 De concurrentiepositie van de Hongaarse landbouwsector

7.2.1 Inleiding

De Hongaarse landbouw wordt regelmatig omschreven als een in internationaal verband uiterst competitieve sector. Meer of minder onderbouwde uitlatingen in die richting zijn althans veelvuldig in de literatuur te vinden. Ook László Vajda, het hoofd van de directie van het Hongaarse ministerie van landbouw die zich met EG-zaken bezig houdt, toonde zich kort na het afsluiten van het associatie-akkoord tussen Hongarije en de EG (zie hoofdstuk 8) tegenover de verzamelde EG-pers zeer optimistisch over de marktkansen van Hongaarse landbouwprodukten op de EG-markt. Toch

zou de EG-landbouw en -voedingsmiddelenindustrie zich daarover volgens Vajda geen zorgen hoeven maken, want de "export drive" van de Hongaarse landbouw zou voornamelijk betrekking hebben op "novelties and Hungarian specialities", in plaats van op bulkprodukten (EEA, november 1991, 20-22).

Een zelfde geluid is te vinden in Major (1990:17):

"Success in crop production is due to a variety of reasons, some physical and others to a more flexible agricultural policy than elsewhere in the former Comecon community. The physical reasons include:

- inherently higher soil fertility, compared to most of Eastern Germany and Poland, of the alluvial soils of the Danube plain;*
- better summer weather than further north, providing essential help for high yields per ha of wheat and hybrid maize instead of lower yielding and lower value barley and rye;*
- introduction of modern technology supported by willingness to subsidise the price of fertiliser and machinery."*

Ook in het in juni 1991 gepresenteerde beleidsplan van het Hongaarse ministerie van landbouw wordt zeer expliciet uitgegaan van een sterke concurrentiepositie:

"The level of production costs (is) lower, than that of West-European countries with a developed agriculture. It can rely on historically established sets of relations in selling its good quality, biologically valuable products on the global market. In some of its sub-sectors such as various grains and oil seeds - the natural advantages and the rational maintaining of existing farm size may provide lasting advantage."

(Ministry of Agriculture and Food, The Government's agricultural policy and program, Budapest, juni 1991)

Ofschoon het vaak blijft bij dergelijke "statements" is er een aantal studies beschikbaar over de internationale concurrentiepositie van de Hongaarse landbouwproductiekolom. Opvallend is dat er nogal grote verschillen bestaan tussen deze studies voor wat betreft de gehanteerde meet-methode.

7.2.2 Domestic Resource Costs

Eén van de meer uitgebreide studies, die echter alleen betrekking heeft op de voedselverwerkende industrie, is van Hughes en Hare (1991). In deze studie, waarin ook Polen en Tsjechoslowakije worden behandeld, staat één maatstaf centraal, de zogeheten Domestic Resource Costs. Dit is de dubbele ratio van de toegevoegde waarde van een bedrijfstak en de binnenlandse waarde van de finale output van die bedrijfstak waarbij de toegevoegde waarde eerst wordt gewaardeerd tegen binnenlandse prijzen, en vervol-

Tabel 7.1 Aandeel van de toegevoegde waarde in de binnenlandse waarde van de finale output (in %) en de Domestic Resource Costs (DRC) van enkele bedrijfstakken in Hongarije, 1988

Sectoren	Aandeel toegevoegde waarde in binnenlandse waarde finale -output bij waardering toegevoegde waarde tegen		DRC
	wereldmarkt-prijzen	binnenlandse prijzen	
Vlees, vis en zuivelprodukten	- 5,6	1,4	- 0,26
vlees & vleesprodukten	- 4,1	- 3,7	(0,90)
melk & zuivelprodukten	- 7,0	16,4	- 2,33
pluimvee & eieren	- 7,7	- 7,0	(0,91)
Fruit- & groenteprodukten *)	- 7,7	4,4	- 0,57
Oliën & vetten	- 4,5	5,2	- 1,17
Graanprodukten	.	.	1,21
Suiker & zoetwaarprodukten	.	.	5,03
Andere voedingsmiddelen	.	.	.
Dranken	.	.	2,53
Kunstmest & bestrijdingsmiddelen	- 8,3	21,7	- 2,62
De "best scorende" bedrijfstakken:			
Schoeisel	49,4	26,5	0,54
Leerprodukten	41,1	27,0	0,66
Cement	44,4	33,7	0,76
Kleding	48,4	37,8	0,78

. = niet gegeven in bron.

*) "Canned food".

Bron: Hughes en Hare, 1991: 94, 95, en 107.

gens tegen wereldmarktprijzen. De ratio van het aandeel van de toegevoegde waarde tegen binnenlandse prijzen in de binnenlandse waarde van de finale output en het aandeel van de toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen in de binnenlandse waarde van de

finale output levert de DRC-waarde van de betreffende bedrijfstak op 1).

Voor de Hongaarse industrie als geheel laten de berekeningen van Hughes en Hare zien dat, althans in 1988, ruim 20% van de produktiewaarde kwam van bedrijfstakken met een negatieve toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen, en ruim 60% van bedrijfstakken met een Domestic Resource Cost (DRC) tussen 0 en 1,5. Opvallend is dat de voedselverwerkende bedrijfstakken vergelijkenderwijze slecht uit de bus kwamen: het merendeel ervan had een negatieve DRC of een negatieve toegevoegde waarde (tegen binnen- en/of wereldmarktprijzen). Ook een voor de landbouw belangrijke input-industrie, de producenten van kunstmest en bestrijdingsmiddelen, had een zeer negatieve DRC (tabel 7.1).

Bij de interpretatie en beoordeling van deze cijfers moet evenwel worden bedacht dat het hier om een momentopname gaat; alleen het jaar 1988 is doorgerekend, hetgeen bovendien veel schattingswerk vereiste 2). De enige - spaarzame - informatie over de DRC van primaire landbouwprodukten is te vinden in Mészáros (1991). Deze onderzoeker beperkt zich wat dit betreft echter tot de volgende mededelingen:

"(...) wheat had the highest comparative advantage having domestic resource costs of 28 Forints per one US dollar value added. In crop production maize and sunflowerseed (40-43 Forints per dollar), in livestock production white cream cheese, mutton and sheep meat (41, 58, 52 Forints per dollar, respectively) had favourable DRC-measures (...)"

Een citaat dat de - door de auteur onvermeld gelaten - voorkennis vereist dat de officiële wisselkoers van de Forint-USDollar in 1989 tussen de 54 en de 60 schommelde.

7.2.3 Revealed Comparative Advantage

Een enigszins verwante methode is die van de (berekening van de) zogeheten Revealed Comparative Advantage (RCA-)index, ook wel

-
- 1) De gehanteerde "wereldmarktprijzen" zijn in deze studie de voor Hongaarse exporteurs en importeurs relevante grensprijzen. Een DRC hoger dan 1 duidt erop dat de binnenlandse produktie internationaal niet competitief is. Dat is ook het geval als de netto-toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen negatief is, en dus de DRC ook negatief wordt. In dat laatste geval maakt de bedrijfstak teveel gebruik van relatief dure binnenlandse inputs. Overigens leggen Hughes en Hare, onder andere vanwege de moeizame bepaling van een "juiste" wisselkoers, de grens tussen wel en niet competitief zekerheidshalve niet op 1, maar op 1,5.
 - 2) Naar eigen schrijven werken de auteurs inmiddels aan een update van het onderzoek.

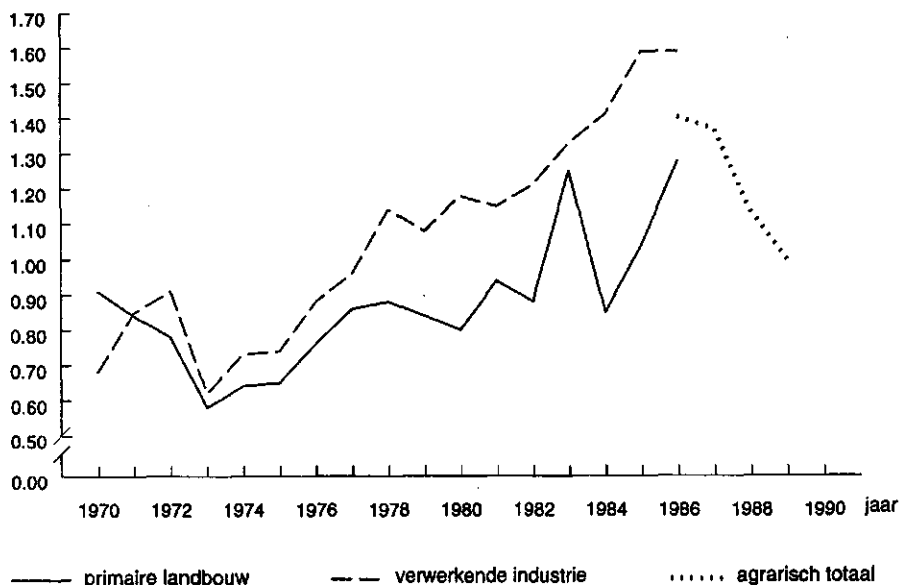
de Balassa-index genaamd (naar de "uitvinder" ervan). De RCA-index is net zo lastig te interpreteren als de DRC, omdat het om dubbele ratio's gaat. Bij deze index wordt het aandeel van het exportwaarde van een goed van land X in de werelduitvoer van dat produkt, gerelateerd aan het aandeel van de totale export (of van een grotere groep van produkten) van land X in de totale werelduitvoer (of van groep van produkten). Voor een selectie van landbouwprodukten c.q. voedingsmiddelen is deze benadering gevolgd (zie 7.4, waar ook meer uitleg over deze index is te vinden). Studies die op deze methode zijn gebaseerd, richten zich vaak op individuele produkten (of kleine produktgroepen), niet op complete sectoren.

Een voorbeeld van een studie waarin RCA-indexen voor Hongarije zijn berekend is die van Tovias (1991). Hierin is evenwel een afwijkende definitie gehanteerd: in plaats van de Hongaarse handel te relateren aan de wereldhandel, is de EG-invoer als referentie genomen. Uit de studie van Tovias komt naar voren dat voor een aantal agrarische produkten de Hongaarse RCA-index op de markt van de EG-10 in de afgelopen jaren flink is toegenomen (vlees, voedergranen, sappen, dierlijke vetten, zonnebloemzaadolie en ook oogstmachines). Voor andere, ook agrarische, produkten is de RCA juist verslechterd (rundvee, jams, peper). Daarnaast laten de RCA-indexen zien dat Hongarije veel te duchten heeft van de Spaanse landbouw (vlees, fruit, sappen, groenten en wijn).

7.2.4 Protectiemaatstaven

Een heel andere benadering voor de bepaling van de concurrentiekracht van de landbouwsector wordt gevolgd door onderzoekers van het Hongaarse LEI, het AKI. Hun methode stoelt op twee onderling nauw samenhangende maatstaven: de nominale protectiecoëfficiënt (NPC = verhouding tussen de binnenlandse prijs en de wereldmarktprijs), en de Producenten-Subsidie-Equivalent (PSE = de steun aan producenten, veelal uitgedrukt als percentage van de produktiewaarde). De meest onderscheidende uitkomsten van berekeningen van deze maatstaven zijn respectievelijk al of niet groter dan 1 (indien groter, dan "niet competitief"), en positief of negatief (indien negatief, dan worden producenten netto-belast).

Omdat een lange reeks niet kon worden verkregen voor de PSE's wordt, ter illustratie; in figuur 7.1 alleen de NPC gegeven voor de landbouw als geheel, en voor twee onderverdelingen ervan. Het algemene beeld dat hieruit naar voren komt is duidelijk: voor zover de NPC daar een goede maatstaf voor is, is de internationale concurrentiepositie van zowel de primaire als de verwerkende fase van lieverlee achteruit gegaan, en voor de verwerkende fase in de tweede helft van de jaren tachtig zelfs omgeslagen van een (lichte) voorsprong op derden in een flinke achterstand. Wat dit betreft komen de studies van Hughes en Hare (1991) en die van het AKI dus met elkaar overeen, ondanks het verschil in gehanteerde methode.

Figuur 7.1 De nominale protectiecoëfficiënt voor de primaire landbouw (8 produkten), de verwerkende sector (8 produkten) en het agrarisch totaal (16 produkten) in Hongarije, 1970-1989

Bronnen: Mészáros, etc. (1988), en Csáki en Varga (1990); de laatste bron is gebruikt voor een schatting van de NPC voor agrarisch totaal 1986-1989.

7.3 De internationale concurrentiepositie van de Poolse landbouwsector

7.3.1 Bescherming van primaire produkten

De prijzen die de boeren in Polen ontvingen, lagen voor vrijwel alle verhandelde produkten - althans tot ver in de jaren tachtig - beneden het niveau van die van hun Westerse collega's. Bovendien waren de arbeidskosten per eenheid lager, waardoor, gevoegd bij de gesubsidieerde inputs, de Poolse boer lage produktiekosten had (Wereldbank, 1989). Dit wijst op sterk door de overheidsbemoeienis bepaalde comparatieve voordelen van een groot aantal primaire produkten. De binnenlandse producentenprijzen afboerderij lagen weliswaar op een hoger niveau dan de internationale (handels-)prijzen (of de Poolse CIF-import), maar erg groot was het verschil niet. De nominale protectiecoëfficiënt lag dus boven de 1, maar was niet extreem hoog, zeker niet in vergelijking tot sommige Westerse landen (Wereldbank, 1989). Fruit (aard-

beien) en varkensvlees hadden zelfs een nominale protectiecoëfficiënt lager dan 1 (Task Force, 1990).

De nominale protectiecoëfficiënt registreert alleen het prijsverschil tussen de binnenlandse markt en de wereldmarkt voor het eindprodukt en geeft bijvoorbeeld geen inzicht in de mate waarin de producent steun ontvangt via andere wegen dan via de prijs voor zijn eindprodukt. De Producer Subsidy Equivalent (PSE) is een maatstaf voor de bescherming die daar meer inzicht in geeft doordat voor zijn berekening veel meer instrumenten van overheidsingrijpen in beschouwing worden genomen. De hoogte van de Poolse PSE's voor diverse produkten wijst erop dat de landbouwsector in het verleden (voor 1989) sterk is ondersteund (tabel 7.2). Het niveau ervan was ongeveer gelijk aan dat van de EG. De ondersteuning werd vooral gegeven via prijssteun en inputsubsidies maar ook door middel van exportsubsidies. Vóór augustus 1989 werden de prijzen van een groot deel van de landbouwprodukten voor zowel de producenten als de consumenten van overheidswege vastgesteld. Het is dan ook moeilijk vast te stellen of de steun nodig was omdat de consumentenprijzen (te) laag werden vastgesteld of dat de producentenprijzen (te) hoog waren. Feit is wel dat de producentenprijzen van produkten die door de staat werden aangekocht vaak hoger waren dan de consumentenprijzen in de staatswinkels (zie Cochrane, 1990). Deze prijsstelling bracht dan ook met zich mee dat overheidssteun aan de voedselverwerkende industrie noodzakelijk was. Bovendien ontving de producent een forse ondersteuning in de vorm van inputsubsidies. Zo bedroegen in 1989 inputsubsidies voor de produktie van granen, raapzaad en suikerbieten (met name voor kunstmestgebruik) ongeveer 10% van de prijzen af-boerderij. Voor dierlijke produkten bedroeg de subsidie (vooral voor energie/kolen en krachtvoer) ongeveer een derde

Tabel 7.2 PSE's (% van de produktiewaarde) voor enkele geselecteerde produkten in Polen

Produkten	1983	1984	1985	1986	1987	1989 a)
Rundvlees	3	26	32	45	-5	-47 b)
Varkensvlees	17	53	33	-34	-101	-22
Pluimveevlees	52	51	49	45	26	-18
Melk	-22	-10	4	-9	-93	-56
Tarwe	58	46	50	66	54	12
Mais	30	2	24	33	..	..
Gerst	66	44	62	81	72	..
Suiker	29	42	54	43	27	-81

a) Voor de periode 1983-87 zijn de PSE's berekend op basis van de officiële wisselkoers, de PSE voor 1989 is op basis van de reële wisselkoers bepaald; b) 1988.

Bron: Cochrane, 1990:13, tabel 3, voor 1983-1987; OECD, 1991, Restricted paper voor 1989.

van de staatsaankoopprijs van een gemiddeld mestvarken en zo'n 10% van de prijs voor levend vee en melk (Task Force, 1990).

Naast het gevoerde landbouwbeleid blijkt de steun aan de primaire landbouw zoals die uit het PSE-niveau spreekt, voor een belangrijk deel bepaald te zijn geweest door de wisselkoers. In de periode vóór de hervormingen van 1989 was de Zloty sterk overgewaardeerd. Dat betekent dat in het geval de koers zou worden gecorrigeerd voor een realistischere waarde, de PSE's een lagere waarde zouden krijgen dan uit berekeningen op basis van de officiële wisselkoers blijkt. In een paper van de OECD zijn voor een aantal produkten PSE's voor 1989 berekend op basis van een aangepaste wisselkoers (OECD, 1991, Restricted paper).

Zoals blijkt in tabel 7.2 zijn de PSE's in 1989 veel lager dan in voorafgaande jaren. Bovendien eindigde de bescherming in de vorm van prijssteun en subsidiëring abrupt bij de implementering van de hervormingsmaatregelen en de beperking van de overheidsuitgaven.

7.3.2 De concurrentiepositie van de verwerkende industrieën

De Poolse landbouw wordt in de literatuur over het algemeen als een sector met een gering concurrentievermogen afgeschilderd. De oorzaak van de slechte internationale concurrentiepositie is gelegen in de inefficiënte voedings- en genotmiddelenindustrie. Om dat aan te geven kunnen diverse maatstaven worden gehanteerd, waarvan een aantal kort de revue passeren.

Hughes en Hare (1991) hebben de concurrentiepositie van de Poolse voedings- en genotmiddelenindustrie gemeten aan de hand van de eerder besproken DRC (Domestic Resource Costs)-maatstaf. In die studie is vastgesteld dat de toegevoegde waarde van de sector tegen wereldmarktprijzen veelal lager is dan die tegen binnenlandse prijzen. Voor een aantal sectoren is de toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen zelfs negatief: de kosten van de inputs tegen wereldmarktprijzen zijn hoger dan de verkoopopbrengsten. Sectoren met een negatieve toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen (en met een negatieve DRC) zijn de verwerkende industrieën van een aantal dierlijke produkten (melk, vlees en vis), van fruit en groente, aardappelen, en oliën en vetten. Voor de verwerking van graanprodukten en voor pluimveevlees en eieren zou Polen een sterke internationale positie hebben. Over het algemeen behoren volgens deze studie de voedings- en genotmiddelenindustrie, samen met enkele industrieën die sterk afhankelijk zijn van energieprijzen, tot de niet-competitieve bedrijfstakken.

De algemene opinie over de voedings- en genotmiddelenindustrie is dat deze bedrijfstak inefficiënt werkt en slecht op marktsignalen reageert. Enkele aanwijzingen daarvoor levert bijvoorbeeld de Task Force in een overzicht van de produktiviteitsgroei van diverse sectoren tussen 1978 en 1985, waarbij de voedselverwerkende bedrijfstak als een van de slechtsten uit de bus komt (Task Force, 1990). De negatieve DRC's voor de voedselindustrie in 1988, en het hoge aandeel van voedselverwerkende indu-

Tabel 7.3 Aandeel van de toegevoegde waarde in de binnenlandse waarde van de finale output (in %) en de Domestic Resource Costs (DRC) van enkele bedrijfstakken in Polen, 1988

Sectoren	Aandeel toegevoegde waarde in binnenlandse waarde finale output bij waardering toegevoegde waarde tegen		DRC
	wereldmarkt-prijzen	binnenlandse prijzen	
Vlees, vis en zuivelprodukten	- 2,3	9,9	4,30
vlees & vleesprodukten	- 9,5	6,0	-0,63
pluimvee & eieren	10,8	9,0	0,84
Groente en fruitprodukten	-13,0	26,1	-2,00
Oliën en vetten	- 3,6	5,7	-1,60
Graanprodukten	47,7	10,2	0,21
Suiker en zoetwaar-produkten	.	.	1,93
Aardappelprodukten	-32,8	12,6	-0,38
Dranken	.	.	1,50
Bestrijdingsmiddelen	30,2	16,7	0,55
De "best scorende" (overige) bedrijfstakken:			
Grafische industrie	180,5	93,6	0,52
Tabaksprodukten	15,1	8,5	0,56
Instrumentenindustrie	57,4	53,3	0,93

Bron: Hughes en Hare, 1991:94,95 en 101.

strieën in de verliesgevende staatsindustrieën in het geval geen subsidies zouden worden verstrekt zijn twee aanvullende indicaties voor de slechte concurrentiepositie van de Poolse voedings- en genotmiddelenindustrie (Task Force, 1990).

De meest uitgebreide kwantitatieve studies over de concurrentiekracht van de Poolse verwerkende industrie zijn gebaseerd op data van vóór 1989, het jaar van de "shocktherapie". Het is de vraag of de sterk veranderende economische situatie een positieve uitwerking heeft gehad op het concurrentievermogen van de sector. In de voorgaande hoofdstukken is voortdurend gewezen op de efficiëntie-problemen die sinds 1989 als duidelijke knelpunten in de ontwikkeling van de sector naar voren treden. In een recente paper laat Urban zich ook in negatieve bewoordingen uit: ruim anderhalf jaar na de overgang naar een markteconomie wordt de voedings- en genotmiddelenindustrie nog steeds beschouwd als een zeer inefficiënt onderdeel van de Poolse economie (Urban, 1991). De produktie en uitvoer van de Poolse verwerkende industrie worden ook gekenmerkt door een laag verwerkingsniveau. Het overgrote

deel van de uitvoer is onverpakt, voldoet nauwelijks aan kwaliteitseisen, is dan ook laag geprijsd en wordt voornamelijk verder bewerkt in het importerende land. Het concurrentievermogen van de Poolse voedselprodukten is ten opzicht van gelijksoortige produkten in de ontwikkelde landen dan ook gering. In het algemeen kan worden gesteld dat "the higher added value the product has, the bigger distance divides Polish processing industry from its counterparts in the developed countries" (Urban, 1991:8). De Poolse voedselindustrie kan volgens Urban nog aardig mee als het gaat om graan(meel) en haver, worst, ingeblikte ham, vleesconserven, filet, pluimveevlees en bier, maar niet als het gaat om melkprodukten, kaas, culinair (kwaliteits-) vlees en andere produkten met een relatief hoog bewerkingsniveau.

7.3.3 De stand van zaken in de toeleverende industrie

Onvoldoende kwantiteit, kwaliteit en het niet op tijd beschikbaar zijn van inputs vormen een grote belemmering voor het benutten van de produktiepotentieel dat in Polen aanwezig is en voor de verbetering van de produktiviteit en efficiëntie op boerderij-niveau (Task Force, 1990). Het aanbod van kunstmest, pesticiden, veevoer, machines en dienstverlening was (en is in veel gevallen nog steeds) in handen van enkele staatsondernemingen. Bij een gebrek aan concurrentie ontbrak de prikkel zo efficiënt mogelijk te produceren. De meeste toeleverende industrieën zijn technisch zwaar verouderd, verkeren in een slechte onderhoudssituatie en leveren kwalitatief slechte produkten.

Ook werden de inputs in het recente verleden slecht verdeeld. De staats- en coöperatieve bedrijven kregen hun inputs volgens een vastgesteld plan en ontvingen een voorkeursbehandeling. Privé-boeren konden vaak alleen maar aan inputs komen wanneer zij hun produkten via de officiële kanalen aanboden (aan een opkooporganisatie van de staat en meestal op contract tegen vastgestelde prijzen). Sinds de economische hervormingen moet de toeleverende industrie de steun van de overheid grotendeels ontberen en krijgt het meer dan in het verleden te maken met concurrerende aanbieders, onder andere uit het buitenland. Deze ontwikkeling zou het aanbod van kwalitatief goede en goedkope inputs moeten verbeteren. Maar gezien de technische en financiële stand van zaken in de toeleverende bedrijven mag niet worden verwacht dat de modernisering van de toeleverende industrie al op korte termijn veel resultaten zal hebben. Bovendien kampt de industrie met dalende afzetmogelijkheden. Met het verdwijnen van de subsidies zijn prijzen voor allerlei inputs flink gestegen en is het gebruik ervan verminderd.

7.3.4 Samenvatting

De primaire produktie werd voor 1989 sterk ondersteund door de overheid. Veelal overtroffen de binnenlandse prijzen het internationale niveau. Voor slechts een enkel produkt (aardbeien en

varkensvlees) kon Polen prijsconcurrerend op de wereldmarkt afzetten. Het hoge protectieniveau geeft aanwijzingen voor een relatief zwak concurrerend vermogen van de primaire produktie. Sinds augustus 1989 is van ondersteuning vrijwel geen sprake meer, waardoor verwacht mag worden dat de huidige concurrentiepositie van de primaire landbouw nog minder gunstig zal zijn.

De concurrentiekracht van de Poolse landbouwsector is sterk afhankelijk van de "cost efficiency" en het concurrerende gedrag van de "up- and downstream" sectoren. De voedings- en genotmiddelenindustrie komt in de studies naar voren als een zeer inefficiënte sector met een slechte internationale concurrentiepositie. Haar positie is nog het beste bij produkten met een lage bewerkingsgraad. In het algemeen wordt de verwerkende industrie als de zwakke schakel van de Poolse agrarische sector beschouwd. Maar ook de toeleverende industrieën kampen met grote problemen, deels door de economische crisis en deels door eigen zwakheden.

7.4 De comparatieve voor- en nadelen op produktniveau

De concurrentiepositie van de landbouwsector in Polen ziet er niet al te rooskleurig uit. Het beeld van het feitelijke dan wel potentiële concurrentievermogen van de Hongaarse landbouwsector is ook niet erg positief. Toch zijn er in beide landen ook aanwijzingen die duiden op een redelijke tot goede internationale positie voor sommige produkten. Om een nauwkeuriger beeld te schetsen van de concurrentiepositie van individuele produkten wordt op basis van meerdere indicatoren een overzicht gegeven van de potenties op de internationale markten. In deze paragraaf beperken we ons hoofdzakelijk tot enkele kwantitatieve indicatoren welke worden aangevuld met kwalitatieve informatie over agro-economische en marktkundige zaken. Een uitgebreidere analyse op produktniveau is te vinden in Interne Nota 400 (Rutten en Van Berkum, 1992).

Er zijn een aantal kwantitatieve indicatoren waarmee een idee van 's lands concurrerende vermogen van een produkt kan worden gevormd. In de Balassa-index wordt de concurrentiekracht afgemeten aan het relatieve aandeel van de exportwaarde van het produkt. In de index wordt het aandeel van de exportwaarde van het produkt in de totale exportwaarde van een land gerelateerd aan het aandeel van het produkt in de totale wereldexportwaarde (zie kader op pagina 127). In tabel 7.4 is voor een groot aantal produkten de waarde van de index bepaald voor beide Oosteuropese landen, Nederland en de EG.

Op basis van deze indicator kan worden geconcludeerd dat voor een aantal produkten Hongarije en Polen *klaarblijkelijk* een sterke concurrentiepositie bezitten. Voor Hongarije geldt dat dit land zeer concurrerend is voor wat betreft de vleesprodukten (totaal, varkens- en pluimveevlees, maar uitdrukkelijk niet voor bacon), appels en tarwe. Hongarije heeft ook een goede concurrentiepositie bij wijn maar de EG heeft een betere. Volgens deze

Tabel 7.4 Balassa-indexen voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en de best scorende EG-lidstaat (gemiddeld 1986-1990)

Produkt	Hongarije	Polen	Nederland	EG (-9) a)	"beste EG-lidstaat"	
					score b)	naam
Aardappelen	53	700	401	215	293	Italië
Appelen	519	183	109	71	366	Italië
Boter	19	39	274	158	775	Ierland
Gerst	31	8	34	220	371	Denmrk.
Graan(-prod.) totaal	98	5	16	94	177	Frankr.
Kaas (en wrongel)	48	23	290	189	393	Denmrk.
Oliezaden	61	230	16	17	131	Frankr.
Pluimveevlees	961	371	213	155	233	Frankr.
Rundvlees	59	111	139	147	474	Ierland
Suiker	15	179	57	133	113	Frankr.
Tarwe	150	0	13	122	200	Frankr.
Tomaten	3	11	497	50	235	Bel/Lux
Varkensvlees (vers)	376	39	328	158	993	Denmrk.
Varkensvlees (bacon)	0	54	369	33	1514	Denmrk.
Vlees(-prod.) totaal	311	229	186	138	463	Denmrk.
Voedergranen	65	106	13	21	96	Denmrk.
Wijn	249	-	-	273	560	Italië

a) Exclusief intra-EG-handel; b) Indien Nederland de hoogste EG-score haalt, wordt hier de second-best scorende lidstaat opgenomen.

Bron: FAO, Production Yearbook, Trade Yearbook.

indicator is Polen sterk op het gebied van de aardappelen, olie-zaden, suiker en voedergranen. Weliswaar heeft het land voor appelen, vlees totaal en pluimveevlees ook een comparatief voordeel (index is hoger dan 100), maar de Hongaarse concurrentiepositie is voor die produkten beter.

Naast de Balassa-index kan de relatieve exportoriëntatie, ofwel de mate waarin het produkt gericht is op export, als indicatie worden gebruikt voor het concurrerende vermogen van een produkt. Volgens deze indicator heeft Hongarije een beter dan gemiddelde concurrentiepositie voor appelen, fruit, tarwe, rund-, pluim- en varkensvlees, en wijn (tabel 7.5). De concurrentiepositie van vleesprodukten uit Nederland is overigens beter dan die uit Hongarije. Polen scoort slechts bij twee produkten beter dan gemiddeld: olie-zaden en fruit, waarbij het concurrerende vermogen van fruit volgens deze indicator achterblijft bij die van het Hongaarse fruit. Uitgesproken slecht is de concurrentiepositie van Polen voor tarwe, dat het ook in behoorlijke mate moet importeren. Voor Hongarije geldt dat op basis van deze indicator de

DE BALASSA-INDEX

De Balassa-index geeft een indicatie van de concurrentiepositie van een produkt. De concurrentiekracht wordt afgemeten aan het relatieve aandeel van de exportwaarde van het produkt. In de index wordt het aandeel van de exportwaarde van het produkt in de totale exportwaarde van een land geresla-teerd aan het aandeel van het produkt in de totale wereldexportwaarde.

In formulevorm:

$$RCA_{ji} = \frac{\left(\frac{x_{ji}}{x_{ti}} \right)}{\left(\frac{x_{jw}}{x_{tw}} \right)} * 100$$

waarbij: x_{ji} = de exportwaarde van produkt j van land i;
 x_{ti} = de totale exportwaarde van land i;
 x_{jw} = de wereldexportwaarde van produkt j;
 x_{tw} = de totale wereldexportwaarde.

Onder "totaal" wordt hier verstaan: landbouw- en voedingsmiddelenprodukten.

Is de index groter dan 100 (het aandeel van het produkt in 's lands export is groter dan het aandeel in de wereldhandel), dan wordt gesproken van een comparatief voordeel. Een indexwaarde lager dan 100 betekent daarentegen dat een land een comparatief nadeel heeft in de handel van het betreffende produkt. De Balassa-index wordt ook wel de *Revealed Comparative Advantage Index* (RCA) genoemd, genoemd omdat het alleen informatie geeft of de klaarblijkelijke concurrentiepositie en niet over de achtergronden ervan.

Hoewel de Balassa-index over het algemeen als een acceptabele indicator van concurrerend vermogen wordt beschouwd, gelden er nog wel een aantal theoretisch bedenkingen ten aanzien van de indicator (zie Yeats, 1985). Alleen al om deze reden zijn enkele opmerkingen over de wijze van interpreteren van de index zinvol.

De index wordt per land voor een produkt opgesteld. Vervolgens wordt de index-waarde vergeleken tussen landen. Het land met de hoogste indexwaarde voor dat produkt heeft de beste concurrentiepositie in de handel van het betreffende produkt. De positie van de landen ten opzichte van elkaar kan alleen met een ordinale schaal worden aangegeven (beter/slechter): de verschillen in absolute waarde van de index zeggen niets over de mate waarin landen qua concurrentievermogen van elkaar verschillen (een indexwaarde van 400 is niet tweemaal zo "goed" als een waarde van 200). Ook kan de index niet dienen om een uitspraak te doen over de vraag voor welk produkt een land de beste concurrentiepositie bezit. Wanneer voor tarwe een indexwaarde van 200 geldt en voor aardappelen 400, betekent dit niet dat aardappelen een groter comparatief voordeel hebben dan tarwe. Dat hangt namelijk af van de indexwaarde van het betreffende produkt in een concurrerend land. De index kan alleen worden gebruikt voor een vergelijking van de concurrentiepositie per produkt tussen landen.

De Balassa-index heeft ook een variant waarbij de importwaarde de basis voor de berekening vormt. De index geeft dan een indicatie voor de mate van comparatief nadeel van een produkt. Hoe hoger het verhoudingsgetal, des te groter het comparatieve nadeel. Vaak importeert én exporteert een land (nagenoeg) hetzelfde produkt en kan de Balassa-index zowel op import- als op exportbasis worden berekend. Aangenomen mag worden dat wanneer een land voor een bepaald produkt een hoge RCA op exportbasis heeft, de RCA op importbasis erg klein is. Is de laatste evenwel ook hoog (in vergelijking met die van andere landen met een ongeveer gelijke RCA op exportbasis) dan is de concurrentiepositie niet zo goed als de RCA op exportbasis doet vermoeden.

Tabel 7.5 Relatieve exportoriëntatie voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (1986-1990)

Produkt	Hongarije	Polen	Nederland	EG (-9) a)	"beste EG-lidstaat"	
					score b)	naam
Aardappelen	69	68	696	87	406	Bel/Lux
Appelen	378	84	-150	-63	275	Frankr.
Boter	26	-35	403	94	425	Ierland
Fruit c)	666	308	-848	.	351	Italië
Gerst	-102	-59	-1442	87	308	Frankr.
Graan(-prod.) totaal	87	-82	-2326	122	2119	Italië
Kaas (en wrongel)	97	-3	455	60	573	Ierland
Oliezaden	27	266	-	-806	256	Frankr.
Pluimveevlees	766	89	845	128	813	Denmrk.
Rundvlees	269	36	569	114	527	Denmrk.
Suiker	22	23	-83	5	132	Frankr.
Tarwe	125	-128	-598	-79	267	Frankr.
Varkensvlees (vers)	338	-11	1148	70	919	Denmrk.
Vlees(-prod.) totaal	365	44	745	55	841	Denmrk.
Voedergranen	1	-6	-	-32	392	Denmrk.
Wijn		252	-	-	9	125Ita- lië

a) Exclusief intra-EG-handel; b) Indien Nederland de hoogste EG-score haalt, wordt hier de second-best scorende lidstaat opgenomen; c) Gemiddelde over 1986-89; Exclusief appelen en citrus- en (overig) tropisch fruit.

Bron: FAO, Production Yearbook, Trade Yearbook.

concurrentiepositie van gerst, voedergranen, suiker, oliezaden en boter nogal zwak is.

Wanneer beide bovenstaande indicatoren voor het concurreren-de vermogen naast elkaar worden gezet laten ze voor een aantal produkten een gelijklopende uitkomst zien. Hongarije heeft een sterke concurrentiepositie op het gebied van tarwe en appelen, Polen op het gebied van oliezaden. De vleessector in Hongarije (pluimvee- en varkensvlees met name) en wijn scoren op beide indicatoren ook goed, maar iets minder duidelijk dan voor tarwe en appelen het geval is. Aan de andere kant van het spectrum staan gerst, suiker, tomaten en zuivelprodukten (boter), waarin Hongarije een zwakke positie inneemt. Voor Polen wijzen beide indicatoren op een zwakke concurrentiepositie van tarwe en in iets mindere mate ook van gerst.

Naast bovenstaande, op handelsstromen gebaseerde kwantitatieve indicatoren geeft ook de hoogte van de partiële produktiviteiten inzicht in de sterkte van de onderscheiden produkten (ta-

----- DE RELATIEVE EXPORTGERICHTHEID

De Relatieve Exportgerichtheid (RE) geeft, per produkt, de verhouding weer van het exportaandeel in de produktie binnen een land met het exportaandeel in de wereldproduktie.

In formule:

$$RE = \frac{\left(\frac{x_{ji}}{Q_{ji}} \right)}{\left(\frac{x_{jw}}{Q_{jw}} \right)} * 100$$

waarbij (alles in volumina): x_{ji} = export door land i van produkt j
 Q_{ji} = produktie van land i van produkt j
 x_{jw} = wereldexport van produkt j
 Q_{jw} = wereldproduktie van produkt j

Wanneer de waarde groter is dan 100, is de produktie van het land meer dan gemiddeld op de export gericht. Daaruit zou afgeleid kunnen worden dat het produkt een beter dan gemiddeld concurrerend vermogen in de internationale handel bezit. Bij een waarde lager dan 100 heeft het produkt - per definitie - een slechtere concurrentiepositie. De RE is negatief als de export van het betreffende produkt kleiner is dan de import. Bij de interpretatie van de cijfers gelden dezelfde opmerkingen als beschreven bij de Balassa-index: vergelijking is alleen zinvol per produkt tussen landen en op een ordinale schaal.

Tabel 7.6 *Partiële produktiviteiten a) voor geselecteerde produkten, Hongarije, Polen, Nederland, de EG en best scorende EG-lidstaat (1986-1989)*

Produkt	Hongarije	Polen	Nederland	EG (-9)	"beste EG-lidstaat"	
					score b)	naam
Aardappelen	17486	19020	42250	29025	37300	c) BRD
Gerst	4270	3330	5323	3920	6240	3) Bel/Lux
Graan(-prod.)						
totaal	4904	3871	5825	3) 4560	4) 6270	3) Ierland
Kool-/raapzaad	1915	2568	3630	3) 2905	4) 3270	3) BRD
Melk	4793	3157	5625	4555	6189	3) Denmrk.
Rogge	2350	2570	4360	3) 3160	4) 4610	3) Denmrk.
Suiker(-bieten)	38325	34568	59398	53229	61723	Frankr.
Tarwe	4910	3745	7445	5175	7915	3) Ierland
Tomaten	30933	15786	292300	48942	203000	3) Bel/Lux
Wijn(hl)	29	-	-	54	119	3) Lux.

a) Produktie per hectare (kg) c.q. (melk-)produktie per koe (kg);
b) Indien Nederland hoogst EG-score haalt, wordt hier de second-best scorende lidstaat opgenomen; c) Gemiddelde van 1988-89;
d) Gemiddelde van 1988-89 voor EG-12.

bel 7.6). De opbrengsten per hectare van de geselecteerde produkten zijn voor de EG-9 hoger dan in Polen; voor sommige produkten (melk, tarwe, tomaten) is het verschil erg groot. In Hongarije zijn evenwel de opbrengsten (per eenheid) van gerst, graan totaal en melk hoger dan het EG-gemiddelde. Nederland scoort echter bij alle produkten beter dan beide Oosteuropese landen.

Tabel 7.6 laat ook het verschil tussen Hongarije en Polen zien: slechts voor aardappelen, koolzaad en (maar in geringere mate) voor rogge zijn de opbrengsten per hectare in Polen hoger dan in Hongarije. Dit geeft een aanwijzing dat de produktie-omstandigheden voor de Hongaarse landbouwsector gunstiger zijn dan de Poolse.

Voor een vollediger beeld ten aanzien van de concurrentieposities zullen bovenstaande kwantitatieve indicaties moeten worden aangevuld met kwalitatieve informatie over de landbouw en voedingsmiddelenindustrie. De voorgaande hoofdstukken geven een groot aantal aanknopingspunten voor een oordeel over sterke en zwakke kanten van de landbouwsector in beide Oosteuropese landen. Hier wordt volstaan met een aantal korte, samenvattende opmerkingen, eerst voor Hongarije en vervolgens voor Polen.

Appels en tarwe zijn volgens bovenstaande kwantitatieve indicatoren sterke produkten van de Hongaarse landbouwsector. De appelteelt is een van de belangrijkste onderdelen van de Hongaarse fruitsector, onder andere door goede agronomische omstandigheden (bodemkwaliteit en klimaat). Economische en politieke hervormingen hebben echter structurele aanpassingen binnen de nog goeddeels grootschalige produktie-eenheden in gang gezet. Dat aanpassingsproces verloopt nogal moeizaam. Bovendien is de export recentelijk sterk gedaald door het wegvallen van de vraag in het voormalige Sowjet-Unie. Deze problemen roepen de vraag op of de in potentie gunstige produktie-omstandigheden ook in de nabije toekomst kunnen worden uitgebuit.

De graansector kan worden aangemerkt als een van de sterkere onderdelen van de landbouwproduktiekolom van Hongarije (zie ook paragraaf 7.2.2). De kracht lijkt vooral te liggen in primaire fase waar als gevolg van grootschalige produktie-eenheden, de relatief goede organisatie daarvan, en de intensieve ontwikkeling en toepassing van nieuwe produktietechnieken hoge fysieke produktiviteitscijfers worden gehaald. Tarwe is verreweg de belangrijkste graansoort in Hongarije, waarvoor het ruim zelfvoorzienend is, een in internationaal opzicht hoge produktiviteit heeft, en een hoge score op de berekende handelsindexen.

De suikerproduktie in Hongarije moet aan de hand van de bovenstaande kwantitatieve indicatoren als zwak worden afgeschilderd. Een relatief hoog protectieniveau (Mészáros, 1991) bevestigt die indruk. Hughes en Hare (1991) concluderen evenwel op basis van de berekening van DRC's dat de suikerverwerkende industrie sterk competitief is omdat het als een van de weinige onderdelen van de voedselverwerkende sector een positieve toegevoegde waarde tegen wereldmarktprijzen realiseert. De belangstelling van buitenlandse investeerders voor de overname van fabrieken wijst

ook in de richting van een positievere inschatting van de concurrentiepositie van de sector dan uit bovenstaande kwantitatieve analyse naar voren komt.

Hongarije is ruim zelfvoorzienend in vlees en is ook in staat een belangrijk deel van de produktie te exporteren. De kwantitatieve analyse op basis van produktie- en handelsstatistieken wijzen op een redelijk tot goede concurrentiepositie voor pluimvee- en varkensvlees, en in iets mindere mate ook voor rundvlees. Daarbij speelden en spelen evenwel nog steeds exportsubsidies een belangrijke rol. Bovendien is het lage investeringsniveau in nieuwe produktiemethoden plus het gebrek aan grondstoffen van voldoende kwaliteit een belangrijk knelpunt in de verwerkende sector (onder andere Borszékí et al., 1988). De positieve aanwijzingen uit de kwantitatieve analyse over de concurrentiekracht van de Hongaarse vleessector worden tegengesproken door een hoofdzakelijk negatieve inschatting van het concurrerende vermogen uit meer kwalitatieve informatie bronnen (zie hoofdstuk 6). Voor de zuivelprodukten wordt gesteld dat de kwaliteit van de melk en de behandeling tijdens het verwerkingsproces de concurrentiepositie van de produkten nadelig beïnvloedt. Deze indrukken worden door de kwantitatieve indicatoren onderschreven.

In bovenstaande kwantitatieve analyse zijn de tuinbouwprodukten weinig aan bod gekomen. Het concurrerende vermogen van de Poolse tuinbouwsector kan evenwel hoog worden ingeschat. Polen is bijvoorbeeld een belangrijke appelexporteur en de Balassa-index wijst ook op een redelijk goede concurrentiepositie. Naast appels zijn champignons en diverse soorten zacht fruit (potentieel) sterke produkten. Momenteel ondervindt de Poolse tuinbouw echter veel concurrentie uit het Westen, terwijl belangrijke afzetmarkten in het Oosten zijn ingekrompen.

Voor een aantal akkerbouwprodukten bezit Polen een redelijk goede concurrentiepositie: de Balassa-index voor aardappelen, oliezaden, suiker en voedergranen steekt gunstig af tegen die van Hongarije, Nederland en de EG. De export van aardappelen en oliezaden is echter grotendeels in onverwerkte vorm: in beide sectoren, evenals in de suiker- en graansector, kampt de verwerkende fase met grote problemen, zoals verouderde machines en inefficiënte produktiemethodes. Bovendien is er ook een gebrek aan voldoende verwerkingscapaciteit. Het uitbouwen en moderniseren van de verwerkingscapaciteit wordt echter belemmerd door grote financiële problemen waar de meeste fabrieken mee te kampen hebben.

In de dierlijke sector geldt grotendeels hetzelfde als in de akkerbouw: de slechte staat waarin de zuivel- en de vleesverwerkende fabrieken verkeren, beïnvloedt in grote mate de concurrentiepositie van de sector. Modernisering van het produktieproces is noodzakelijk, maar de benodigde financiën ontbreken. Ook in de primaire fase van de produktie is veel behoefte aan verbetering van de produktie-omstandigheden, zodat de kwaliteit van het aan de verwerkende fase afgeleverde produkt kan worden verhoogd.

7.5 Afsluiting

De landbouwsector staat er in beide landen niet erg rooskleurig voor. Het internationaal concurrerend vermogen is over het algemeen vrij gering. In beide landen zijn er voor een aantal produkten aanwijzingen voor een redelijk tot goede concurrentiepositie maar het is de vraag in hoeverre die posities sinds de hervormingen zijn behouden. De agrarische sector bevindt zich in beide landen in een overgangssituatie waarbij aanpassingen plaatsvinden in zowel de primaire landbouw als in de toelevering en de verwerking. Belangrijke afzetmarkten in het Oosten zijn sinds de economische en politieke hervormingen aldaar geheel of deels weggevallen. In de poging de economische situatie te verbeteren en de agrarische ontwikkeling te versnellen wordt in belangrijke mate gehoopt en gerekend op steun van de EG. De economische en handelsrelaties van de EG met Oosteuropese landen zijn sinds 1989 sterk in beweging. De wijze waarop de handelsrelaties op het gebied van de landbouw in het recente verleden en in de nabije toekomst zijn geregeld is het onderwerp van het volgende hoofdstuk. Daarin wordt ingegaan op de inhoud van het eind 1991 gesloten associatie-akkoord van de EG met Hongarije en Polen en de betekenis van dit akkoord voor de agrarische handelsmogelijkheden van beide landen met de Gemeenschap.

8. DE ASSOCIATIE-VERDRAGEN MET DE EG: INHOUD EN BETEKENIS VOOR DE HONGAARSE EN POOLSE LANDBOUW

8.1 Algemene contouren

Ten behoeve van het welslagen van de politieke en economische hervormingen oriënteren de meeste Oosteuropese landen zich sterk op de Europese Gemeenschap. Om verschillende redenen heeft de EG, voor wat betreft (toekomstige) samenwerking en assistentie, de voorkeur boven andere Europese landengroepen en de VS: de EG is dichtbij, is een omvangrijke en koopkrachtige markt, en heeft de nodige ervaring in internationale samenwerkingsverbanden. Oriëntatie op de EG ligt daarom weliswaar voor de hand, maar voor een van beide kanten bevredigende samenwerking is nog een lange weg te gaan. De onderlinge toenadering werd het meest tastbaar gemaakt in de in 1991 met succes afgesloten onderhandelingen van de Gemeenschap met Polen, Hongarije en Tsjecho-Slowakije over associatie-verdragen, de zogeheten "Europese Akkoorden". In dit hoofdstuk wordt de inhoud daarvan en de betekenis ervan voor de landbouw in de drie Oosteuropese landen nader bekeken.

Voor wat betreft de land- en tuinbouw spitsen de verdragen zich toe op twee onderdelen: samenwerking ten aanzien van de ontwikkeling van de landbouw en agrarische industrie en vergroting van de toegang tot de EG-markt. De samenwerking betreft globaal de inzet van deskundigheid uit en financiële middelen van de EG bij de modernisering van de landbouw in de betrokken landen. Hiervoor was al eerder een aanzet gegeven via het zogenaamde PHARE-programma (Poland/Hungary: Assistance to the Restructuring of the Economies), waarbij de activiteiten overigens niet meer beperkt zijn tot Polen en Hongarije (Europa van Morgen, januari 1991). Al vroegtijdig in de verdragsonderhandelingen werd door de drie Oosteuropese landen de wens uitgesproken dat de Akkoorden op termijn - genoemd werd 1995 - zouden moeten leiden tot een volwaardig EG-lidmaatschap voor de betrokken landen. Van de kant van de EG-lidstaten werd evenwel nogal terughoudend gereageerd op deze wens. De Britse premier Major verklaarde dat, wat hem betreft, pas in 1995 kan worden begonnen met officiële gesprekken over toetreding, en dat feitelijke toetreding op zijn vroegst in 1997 of 1998 kan plaatsvinden (MTI). Zowel van de kant van het Europees Parlement (Penders), als van de Europese Commissie (Andriessen) is gesuggereerd een soort B-lidmaatschap in het leven te roepen voor de drie landen; een "affiliatie" die dient ter voorbereiding op een volwaardig lidmaatschap. Overigens zouden landbouwprodukten volgens Andriessen buiten zo'n constructie gehouden moeten worden.

De vergroting van de markttoegang voor Oosteuropese produkten was het kernpunt van de onderhandelingen tussen de EG en de drie landen. Op het terrein van de land- en tuinbouwprodukten had de EG al eerder concessies verleend door het Algemeen Preferen-

tieel Stelsel (APS, of GSP van Generalised System of Preferences) ook op Hongarije en Polen van toepassing te verklaren. Hierdoor waren de EG-invoertarieven en heffingen voor een beperkt aantal landbouwprodukten net voor de aanvang van de besprekingen over associatie-verdragen verlaagd (zie ook 4.2.2 en 4.2.3).

8.2 Eerder gemaakte handels- en samenwerkingsafspraken van Hongarije en Polen met de EG

8.2.1 Afspraken tussen Hongarije en de EG

Hongarije sloot met de EG op 26 september 1988 een handels-, commercieel en economisch samenwerkingsakkoord af met een looptijd van tien jaar. Het werd op 1 december 1988 van kracht. Het verdrag van 1988 voorzag in maatregelen voor economische samenwerking met het doel te komen tot joint ventures en andere vormen van industriële samenwerking op een groot aantal terreinen, zoals industrie, mijnbouw, landbouw, energiesector, vervoer, toerisme en milieubescherming. De handelsparagraaf van het verdrag omvatte vrijwel alle industriële en agrarische produkten (Europa van Morgen, januari 1991). De Raad besloot in het kader van het PHARE-programma op 6 november 1989 alle specifieke kwantitatieve restricties op agrarische importen uit Hongarije per 1 januari 1990 op te heffen. Vanaf dezelfde datum werden voor één jaar ook de niet-specifieke kwantitatieve belemmeringen (dus beperkingen die niet alleen Hongarije, maar ook andere landen aangaan) opgeheven. Tegelijkertijd werd het Algemeen Preferentieel Stelsel tijdelijk (voor 5 jaar) van toepassing verklaard op Hongarije. Tegenover deze concessies van de EG stond een "vrijwillige" regeling voor de handel in schapevlees om de Hongaarse export naar de EG te beperken.

De politieke en economische veranderingen in 1989 en 1990 gaven aanleiding tot een herbezinning op de net afgesloten verdragen. Bovendien wensten de Hongaren de banden met de EG verder te versterken. Op 17 juli 1990 overhandigde de Hongaarse premier Antall aan de voorzitter van de EC een memorandum waarin de opvattingen van de Hongaarse regering over een associatieverdrag werden uiteengezet. Premier Antall sprak bij die gelegenheid de hoop uit dat Hongarije in 1995 lid van de EG zou kunnen worden.

8.2.2 Afspraken tussen Polen en de EG

Tussen de EG en Polen werd op 19 september 1989 een handels- en samenwerkingsakkoord met een looptijd van vijf jaar afgesloten (Europa van Morgen, januari 1991). Nog voordat het verdrag van kracht werd, herzag de Raad in het kader van het PHARE-programma de bepalingen voor toegang van Poolse produkten tot de EG-markt. Daarbij werden alle specifieke kwantitatieve restricties per 1 januari 1990 geschrapt en bovendien verklaarde de Raad het Algemeen Preferentieel Stelsel van de EG tijdelijk (voor 5 jaar)

van toepassing op Polen. Beide besluiten werden opgenomen in het 1989-verdrag. Het doel van het verdrag is de uitbreiding en diversificatie van de wederzijdse handel. De economische samenwerking is gericht op het scheppen van gunstige voorwaarden voor economische en industriële samenwerking in industrie, landbouw en mijnbouw, gezondheid en dienstverlening, inclusief het bank- en verzekeringswezen. Beide partijen kwamen overeen directe investeringen en andere vormen van samenwerking tussen ondernemingen uit de EG en Polen te bevorderen. In het kader van het voedselhulp-programma (ter waarde van 110 miljoen Ecu, en bestaand uit onder andere 2 miljoen ton graan, 200.000 ton suiker en 200.000 ton boter) waartoe de Raad in juli 1989 besloot, werden door de Gemeenschap ter beschikking gestelde voedingswaren op de Poolse markt tegen Zloty's verkocht. Daarmee werden counterpart-fondsen opgebouwd voor de hervorming van de Poolse agrarische economie. Deze beliepen eind juni 1990 800 miljard Zloty (ongeveer 8 miljoen ECU).

8.3 Agrarische handelsregelingen in het kader van besprekingen over een associatie-verdrag

8.3.1 Loop van de besprekingen

In de loop van 1991 vingen besprekingen aan over associatie-verdragen tussen Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije met de EG. De onderhandelingen die werden gevoerd op basis van wensen van de betrokken Oosteuropese landen verliepen niet altijd even soepel, ondermeer doordat de EG-lidstaten moeite hadden om op één lijn te komen.

In september 1991 was in algemene termen overeengekomen dat de EG-invoerheffingen voor veehouderijprodukten uit Polen, Tsjechoslowakije en Hongarije met 20% zouden worden verlaagd gedurende drie jaar, en dat invoerquota van produkten waar deze concessies betrekking op hebben elk jaar met 10% zouden worden verhoogd gedurende vijf jaar. Dat stuitte op verzet van Frankrijk die met name de toename van de markttoegang voor rund- en schapevlees veel te ver vond gaan en het voorstel als een bedreiging voor de eigen landbouw beschouwde (AE, 13-09-91). Om de patstelling te doorbreken werd de volgende constructie bedacht: de EG zegde toe de export van vlees uit de drie Oosteuropese landen naar de (voormalige) Sovjet-Unie te stimuleren met behulp van een deel van de 500 miljoen ecu aan kredietgaranties die de Europese staats- en regeringsleiders op hun bijeenkomst in 1990 in Rome beschikbaar stelden voor de toenmalige Sovjet-Unie. De hoeveelheden rund- en schapevlees en levende dieren die de drie Oosteuropese landen met EG-steun naar de Sovjet-Unie exporteren worden afgetrokken van de quota die gelden voor export naar de EG (EEA, oktober 1991). Via deze driehoekshandel hoopt de EG te bereiken dat het overgrote deel van de toename van de importquota van vee

en vlees niet in de Gemeenschap maar in de Sovjet-Unie terecht komt.

8.3.2 De inhoud van de Akkoorden

In december 1991 sloot de EG associatie-verdragen met Polen, Hongarije en Tsjecho-Slowakije. Het handelsonderdeel van de verdragen werd op 1 maart 1992 actief met een looptijd tot en met 1996. Hiermee kwamen de lopende handels- en samenwerkingsovereenkomsten te vervallen.

De verdragen hebben een assymetrische karakter hetgeen wil zeggen dat de EG eerder en meer concessies geeft dan omgekeerd. In de verdragen is opgenomen dat de APS-regeling van kracht blijft: produkten die vallen onder het APS blijven de voordelen bezitten die hen zijn toebedeeld. De belangrijkste concessies van de kant van de EG zijn in drie lijsten met produkten (voornamelijk levende dieren/dierlijke produkten) vastgelegd. De eerste lijst vermeldt produkten waarvoor een bepaald volume tegen 50% van de variabele invoerheffing mag worden ingevoerd. Bij meer invoer dan het toegestane quotum blijft de heffing op 100% gehandhaafd. Een tweede lijst refereert aan produkten waarvoor een reductie van de douanetarieven wordt voorgesteld. De derde lijst betreft produkten waarvan de variabele importheffing in stappen wordt verlaagd en de importquota uitgebreid. De heffing wordt drie jaar achtereen met 20% gereduceerd en de quota vijf jaar achtereen steeds met 10% per jaar vergroot. Voor beide landen is een aparte lijst met produkten opgesteld die onder deze laatste regeling valt. Voor Hongarije betreft het hier onder meer rundvlees, schapen en geiten (en het vlees daarvan) varkensvlees, kippevlees, kaas, en tarwe. Bij het invoer uit Polen gaat het onder andere om rundvlees, varkens en varkensvlees, schapen en geiten en het vlees daarvan, kippen en kipdelen, melkpoeder, boter, en kaas. Ten opzichte van het basisjaar kan in 1996 150% van de oorspronkelijke exporthoeveelheid tegen een variabele importheffing van 40% worden geëxporteerd. De invoer van levende runderen uit Hongarije en Polen was voorheen geregeld in de balansregeling van de GATT, waarbij jaarlijks een invoercontingent werd afgesproken die werd gebaseerd op de marktsituatie in de EG. De mogelijkheden voor beide landen om dat invoercontingent te zien groeien zijn in het akkoord enigszins beperkt. Wel is een regeling opgenomen waarbij een bepaalde hoeveelheid dieren met een levend gewicht van minder dan 300 kg tegen een gereduceerde heffing van 25% kan worden geïmporteerd. Aan het totaal aantal levende runderen naar de EG is een maximum gesteld van 425.000 stuks per jaar uit de drie landen gezamenlijk. De limiet geldt evenwel niet voor kalveren met een maximaal levend gewicht van 80 kg. De in het APS gangbare vrijwaringsclausule zal van kracht worden om de import te verminderen indien de producenten in de Gemeenschap last ondervinden van de toevloed van produkten uit de Oosteuropese landen.

De Hongaarse en Poolse concessies bestaan uit het verlagen van importheffingen en het wegnemen van kwantitatieve restricties bij de invoer van landbouwprodukten. Deze concessies zullen pas in het tweede deel van de looptijd van de verdragen (dus na 1996) van kracht worden. Er zijn geen algemene maar landenspecifieke afspraken gemaakt. Zo heeft Polen toegezegd de importtarieven met 10% te verlagen voor produkten die niet in Polen maar wel in de EG worden voortgebracht. Polen schaft bovendien kwantitatieve invoerbeperkingen geleidelijk af. De produkten die in dit kader met name genoemd worden zijn citrus, tropische fruitsoorten, fruit-sappen, harde tarwe, rijst, oliezaden, yoghurt, exotische kazen en "breeding stocks" (USDA, 1992, PL2006). De Poolse concessies aan de EG kunnen tot gevolg hebben dat Poolse produkten die nage-nog identiek of gemakkelijk uitwisselbaar zijn met de produkten waarvoor de concessies gelden door de EG-exporten deels worden verdrongen van de binnenlandse markt. De concessies hebben even-wel vooral (met uitzondering van oliezaden) betrekking op produkten die een aanvulling geven op het produktiepakket van de Poolse landbouw. Hongarije hanteert gedurende de eerste jaren waarin de concessies aan de EG van kracht worden nog wel een lijst met produkten uit de EG waarvoor kwantitatieve beperkingen en importver-gunningen blijven bestaan. Bovendien is Hongarije trager in zijn tariefafbraak dan Polen (MLNV, 1992), waardoor het gevaar voor toenemende concurrentie van EG-produkten met de Hongaarse op de Hongaarse markt waarschijnlijk geringer zal zijn.

8.4 Betekenis van de verdragen voor de Hongaarse en Poolse land-bouw

De produkten waar in de onderhandelingen het meest over te doen is geweest, waren vlees en levende dieren. Voor de drie Oosteuropese landen zijn dit belangrijke exportprodukten (zie hoofdstuk 4). Hun uitvoer van vleesprodukten was voorheen sterk gericht op de niet-EG markten, zoals de COMECON-landen. Wel was de EG al een belangrijke markt voor de uitvoer van levende die-ren. De betekenis van de toename van de markttoegang tot de EG voor de exportmogelijkheden van die produkten uit Hongarije en Polen kan worden geïllustreerd door de extra uitvoermogelijkheden te relateren aan de totale uitvoer van Hongarije en Polen van de betreffende produkten.

Gemiddeld exporteerden Polen, Hongarije en Tsjechoslowakije samen in 1989 en 1990 jaarlijks ongeveer 8.500 ton rundvlees (bijna 4,5% van de totale EG-invoer, zie Eurostat), waarvan 1.700 ton uit Polen en 610 ton uit Hongarije. Als basisquotum mag in 1992 door Hongarije 5000 ton en door Polen 4000 ton naar de EG worden geëxporteerd. Jaarlijks mag dat volume uit beide landen

met 400 ton toenemen 1). Hongarije exporteerde in 1989 en 1990 in totaal ruim 80.000 ton rundvlees gemiddeld per jaar. Polen voerde gemiddeld in beide jaren 175.000 ton rundvlees uit. Voor beide landen is de verruiming van de markttoegang tot de EG minder dan 0,5% van hun gemiddelde totale export van rundvlees in 1989 en 1990.

De drie landen exporteerden in beide jaren gemiddeld 1.800 ton schapevlees per jaar naar de EG en dat was nog geen 1% van de totale EG-invoer van schapevlees uit derde landen. Hongarije nam ongeveer 1.200 ton voor zijn rekening, Polen exporteerde geen schapevlees naar de EG. Het associatieverdrag levert Hongarije extra uitvoermogelijkheden op ter grootte van 120 ton schapevlees. In 1989 en 1990 exporteerde Hongarije circa 14.000 ton gemiddeld per jaar.

De ingewikkelde regeling met betrekking tot de invoer van levende runderen maakt het moeilijk de gevolgen van de nu afgesloten regeling in te schatten. Levende runderen en schapen voor de slacht werden in grote getale naar de EG uitgevoerd, vooral door Polen. In 1989 werden vanuit Polen ruim 480.000 levende runderen en bijna 690.000 schapen geëxporteerd naar de EG en in 1990 respectievelijk 850.000 en 880.000. Daarmee had Polen een groot aandeel in de totale invoer van levende runderen en schapen in de EG: voor runderen 60-70% en voor schapen 30%. Voor Polen is de EG ook veruit de belangrijkste afzetmarkt voor slachtvee en -schapen: 8 van de 10 runderen en 9 van de 10 schapen die levend vanuit Polen werden geëxporteerd gingen naar de EG. Hongarije exporteerde gemiddeld circa 40.000 runderen naar de EG in 1989 en 1990, iets minder dan een kwart van de totale uitvoer van levende runderen. In zowel 1989 als in 1990 exporteerde Hongarije ruim 1 miljoen schapen die bijna allemaal hun weg vonden naar de EG. Deze export van levende schapen was onderwerp van een vrijwillige exportbeperking die tussen Hongarije en de EG overeen was gekomen. In het akkoord is die afspraak in vrijwel ongewijzigde vorm in stand gehouden. De limiet van 425.000 levende runderen die de EG stelt aan de invoer vanuit de drie Oosteuropese landen, biedt die landen weinig mogelijkheden tot het uitbreiden van de uitvoer. De kans is zelfs groot dat de Poolse export van levende runderen moet gaan inkrimpen.

De invoer van vlees en levende dieren door de EG uit Hongarije en Polen wordt niet of nauwelijks gestimuleerd. Ook andere aspecten van de akkoorden bieden een somber beeld voor de uitvoermogelijkheden van de Oosteuropese landen, zodat het verdrag in termen van uitbreiding van de markttoegang tot de EG van geringe betekenis moet worden beschouwd. Het consolideren van de APS-afspraken biedt geen (verdere) verruiming van de exportmogelijkheden. De uitbreiding van de mogelijkheden bij niet-APS-producten is een afgeleide van het bestaande invoerniveau dat over

1) De facto betekent dat voor Hongarije de toename van het quantum minder dan 10% is.

het algemeen nogal laag is. Bovendien blijven ten aanzien van een aantal voor de EG gevoelige produkten flinke handelsbeperkingen gelden. Ofschoon de EG concessies heeft gedaan door haar grenzen meer open te stellen voor groente, fruit, pluimvee- en varkensvlees, zal geen sprake zijn van een vrije marktsituatie voor die produkten. Deze produkten die bijvoorbeeld voor Polen belangrijke exportprodukten (ook in de handel met de EG) zijn, krijgen in het verdrag niet veel extra ruimte, zoals ten aanzien van vlees is geïllustreerd. Verder stelt de EG bij de invoer van groente en fruit ook nog een aantal eisen met betrekking tot de prijzen. In het geval van zacht fruit (frambozen, bessen en aardbeien) is het buitenlandse aanbod gebonden aan minimumprijzen waartegen het tenminste moet worden aangeboden aan de EG-grenzen. Hierdoor wordt bijvoorbeeld (een deel van) het comparatieve voordeel van de Poolse fruitprodukten teniet gedaan (USDA, 1992, PL2006).

Ondanks de geringe handelspolitieke betekenis van het associatie-verdrag was men in Hongarije kort na het afsluiten van het akkoord opgetogen over de handelsmogelijkheden die het verdrag biedt. Die opgetogenheid was gebaseerd op optimisme ten aanzien van de concurrentiekracht van de Hongaarse landbouw op de EG-markt, waarvan de groei van de export naar de EG sinds 1985 getuigd (van USD 500 miljoen naar USD 900 miljoen in 1990, hetgeen ongeveer 40% van de totale Hongaarse landbouwexport is). Volgens Vajda, hoofd van het departement voor EG-relaties van het Hongaarse Ministerie van Landbouw, hoefden de Europese boeren niet ongerust te zijn, want het aandeel van Hongarije in de EG-import was slechts 1,1% en de kracht van de Hongaarse export ligt meer in de specialiteiten en niet in de bulkprodukten (EEA, november 1991). De Hongaarse staatssecretaris van landbouw, Rasko, was evenwel van mening dat Hongarije ook in staat is 150.000 ton tarwe 1) en 20.000 ton verse groenten EXTRA te exporteren naar de EG (boven de huidige exportvolumes). De export van varkensvlees zou volgens hem met 50% toe kunnen nemen en die van salami en ganzenvlees met 100% als gevolg van de concessies die overeengekomen zijn met de EG. Aan Poolse kant is voorspeld dat het associatie-verdrag de agrarische uitvoer van Polen naar de EG USD 150 miljoen per jaar zou kunnen doen toenemen (EEA, januari 1992). Gerelateerd aan de totale agrarische uitvoer van Polen in 1990 zou dat een toename van 8% betekenen; de uitvoer naar de EG zou 11% in waarde groeien. Deze schattingen van de toename van de ex-

-
- 1) Het is onduidelijk of hij ook in zijn prognose de in het kader van het verdrag expliciet gemaakte afspraak over de tarwe-uitvoer van Hongarije naar de EG betreft. In de regeling waarbij de EG invoer toestaat van landbouwprodukten waarvan de heffingen met 20% in het eerste jaar, 40% in het tweede en 60% in het derde jaar worden gereduceerd, mag Hongarije 170.000 ton oplopend tot 232.000 ton in het vijfde jaar naar de EG exporteren. Deze concessie is een gevolg van het verlies van de afzet naar de voormalige DDR (MLNV, 1992).

portwaarde worden echter niet nader toegelicht waardoor het realiteitsgehalte van het genoemde bedrag niet kan worden beoordeeld.

Vooralsnog zijn er geen uitgewerkte berekeningen bekend omtrent de effecten van het akkoord voor de handel van beide Oost-europese landen. De inschattingen van de extra uitvoermogelijkheden voor Hongarije en Polen naar de EG lopen nogal uiteen, maar de prognoses zijn over het algemeen wel bescheiden. Ook ten aanzien van de gevolgen van de uitbreiding van de markttoegang voor EG-produkten in beide landen waarin het Akkoord in verloop van tijd voorziet, bestaat nog weinig klaarheid. Veel hangt af van de wijze waarop de landbouwsector (en de toeleverende en verwerkende segmenten van de produktiekolom) zich in de nabije toekomst gaat ontwikkelen. Wanneer de sector in staat is zijn concurrentiepositie te verbeteren, kunnen exportkansen naar de EG beter benut worden en zal de sector zich beter teweer kunnen stellen tegen de invoer van landbouwprodukten vanuit de EG. De economische hervormingen zijn gericht op versterking van het concurrerende vermogen van de sector. Dat proces is echter nog in volle gang en gezien de problemen waar men zich in Hongarije en Polen voor gesteld ziet mag er niet worden uitgegaan dat de concurrentiepositie van de landbouw in die landen op korte termijn verbeterd. Vanuit dat gezichtspunt zullen Hongarije en Polen elke mogelijkheid die de EG biedt tot verruiming van de toegang tot haar eigen markt aangrijpen om handel met de EG uit te breiden. Of de landbouwontwikkelingen in beide Oosteuropese landen een impuls krijgt van het Associatie-akkoord valt door de beperkte EG-concessies echter te betwijfelen.

9. CONCLUSIES EN SLOTBESCHOUWINGEN

Ondanks een aantal gelijkgestemde landbouwpolitieke uitgangspunten is de ontwikkeling van de landbouwsector in Hongarije en Polen volgens verschillende lijnen verlopen. Van belang daarbij zijn de evolutie van het landbouwpolitieke systeem en de karakteristieken van de landbouwproductiekolom geweest. Deze factoren spelen ook een belangrijke rol bij de consequenties van de politieke en economische omwenteling voor de sector in beide landen.

De structuur van de landbouw in Hongarije verschilt nogal van die in Polen. De dominante bedrijfsvorm bij de primaire productie is het grootschalige loonarbeidsbedrijf. Bovendien gaan de drie segmenten in de productiekolom - primaire productie, toelevering en verwerking - in Hongarije veelal samen in één complex. In Polen overheersen de arbeidsintensieve (en kapitaalintensieve), kleinschalige privé-bedrijfjes in de primaire productie. In de toelevering en verwerking domineren de staats- en coöperatieve bedrijfsvorm. De scheiding tussen de segmenten in de productiekolom is sterk.

In beide landen is de landbouwcollectivisatie volgens Sovjet-model geen doorslaand succes geweest. In Hongarije werd al in de loop van de jaren zestig pragmatisme verheven boven het socialistische collectivisatie-principe. De particuliere bedrijfsvorm werd geaccepteerd naast die van de staats- en coöperatieve. Voortdurend werd gepoogd marktelementen in te voeren om de bedrijfsvoering efficiënter te maken. Dit beleid was in het beginstadium redelijk succesvol (de produktiviteit verbeterde in de jaren zestig sterk), maar het systeem bleek slecht opgewassen tegen de internationale recessie van de jaren zeventig. De stagnatie die volgde, bracht het nog overwegend centralistische landbouwmodel verder in diskrediet. Diepgaande economische hervormingen werden echter pas geïmplementeerd nadat politieke veranderingen in 1988 en 1989 in gang konden worden gezet.

De intolerantie van het Poolse landbouwsysteem jegens de privé-bedrijfjes duurde tot aan het begin van de jaren tachtig. Deze kleinschalige bedrijven besloegen weliswaar gezamenlijk circa driekwart van het Poolse landbouwareaal en brachten de hoofdmoot van de productie voort maar werden als inferieure bedrijfsstructuur beschouwd. Het administratieve prijssysteem (vastgestelde, lage prijzen voor consument en primaire producent, welke werd "gecorrigeerd" door middel van een ingewikkeld stelsel van subsidies en belastingen) en de monopolistische structuur in de toelevering en verwerking ontnamen de sector prikkels om de efficiëntie te verbeteren.

Ofschoon ontwikkelingen en karakteristieken verschilden, verslechterde in de jaren tachtig de economische positie van de landbouwsector in beide landen ten gevolge van sectorale ruil-

voetverslechtering en een geringe produktiviteitsgroei. Hier stond een forse ondersteuning van de sector door de overheid tegenover, die in Polen groter was dan in Hongarije. Sinds de omwenteling in 1989 behoort die (mate van) subsidiëring echter tot het verleden.

De gevolgen van de economische hervormingen in beide landen voor de produktie- en produktiviteitsontwikkelingen zijn in Polen ingrijpender dan die in Hongarije. Niet alleen werd in Polen een radicale systeemverandering doorgevoerd waar Hongarije koos voor een geleidelijke prijsaanpassing, maar doordat de Poolse landbouwsector in al zijn geledingen sterk afhankelijk was van de steun van de overheid had het terugtrekken van de overheid vergaande consequenties. Terwijl de Hongaren door de systeemaanpassingen in het verleden nog enige ervaring met de "markt" hadden opgebouwd, werd de Poolse landbouwproduktiekolom na 1989 nagenoeg onvoorbereid met de werking van de markt geconfronteerd. Bovendien veroorzaakten de monopolieposities van toeleverende en verwerkende industrieën voor verslechtering van de ruilvoet van agrarische produkten. De omwenteling vond ook nog eens plaats op een moment dat Polen zich in een algemene economische recessie bevond. De aanloop naar, het moment van, en de wijze van het liberalisatieproces hebben bijgedragen aan het weinig rooskleurige beeld van de huidige stand van zaken in de Poolse landbouwproduktiekolom. Voor de primaire producenten is vooral de sectorale ruilvoetverslechtering de oorzaak van verminderde produktie en verslechterde produktiviteitsontwikkeling. Daarnaast ontstonden binnenlandse afzetproblemen. De consumenten werden geconfronteerd met stijgende voedselprijzen in de winkel waardoor in verband met een dalende koopkracht de vraag naar een groot aantal produkten afnam. De toeleverende en verwerkende industrieën zijn door het wegvallen van de steun van de overheid in grote financiële problemen gekomen. Deze segmenten van de produktiekolom bleken zeer slecht voorbereid te zijn om in een markteconomie overleefd te blijven. Bovenstaande problemen deden zich ook in Hongarije voor maar in minder ernstige mate dan in Polen.

De politieke en economische ontwikkelingen in de Centraal en Oosteuropese landen hebben hun agrarische handelsrelatie met de rest van de wereld sterk veranderd. De omschakeling naar een markteconomie heeft de handelsstromen verlegd. Door de opheffing van de COMECON zijn de vaste handelspatronen tussen de voormalig socialistische landen verdwenen. Onderlinge handel vindt nog wel plaats maar in veel minder mate en onder andere voorwaarden (bijvoorbeeld tegen harde valuta) dan voorheen. De slechte economische situatie in vrijwel alle landen van het voormalige Oostblok biedt weinig perspectief voor herstel van de handelsstromen op korte termijn. Mede daarom is de handelsoriëntatie op het Westen van de Oosteuropese landen sinds de daar in 1989 in gang gezette economische veranderingen toegenomen.

Voor Hongarije en Polen was de EG al een belangrijke afzetmarkt voor agrarische produkten vóór de omwenteling. Sinds de omwenteling is de EG voor beide landen echter nog belangrijker (ab-

soluut en relatief) geworden als afzetmarkt. Of de verbeterde toegang tot de EG - verband houden met de GSP-status van beide landen - daar een bijdrage aan heeft geleverd is voorslagnog moeilijk meetbaar door de nog maar korte looptijd van de regelingen en de turbulente situatie waarin de landbouwsector zich in beide Oosteuropese landen bevindt. Bij de uitvoer naar de EG is het verschil in handelsgroecijfers tussen beide landen opvallend. De Hongaarse export naar de EG groeide in 1990 ten opzichte van 1989 8,7% tegen 6,3% groei van de totale agrarische uitvoer. Polen realiseerde echter een groei van de totale agrarische uitvoer van 30% en de export naar de EG steeg met maar liefst 42%. De sterke groei van de Poolse uitvoer sinds de hervormingen (in 1989 nam de totale uitvoer met 17% en die naar de EG met 23% toe ten opzichte van 1988) kan echter niet zonder meer toegeschreven worden aan (toegenomen) concurrentiekracht. De stijging was hoofdzakelijk het gevolg van een spaak lopend voorraadbeheer: de voorraden groeiden aan door terugvallende binnenlandse consumptie en werden steeds duurder in verband met hoge rentekosten. Uitvoer was dan ook de minst onaantrekkelijke optie.

De verbeterde handelspositie van beide Oosteuropese landen met de EG is dan ook meer veroorzaakt door de economische malaise in eigen land en regio dan door een versterking van de concurrentiepositie. Gezien het geringe concurrerend vermogen van de landbouwproductiekolom in beide landen is het zeer onwaarschijnlijk dat de exportgroei de komende jaren gelijk of meer dan dat in 1990 zal halen. Uit de analyse van de concurrentiepositie van de Hongaarse en Poolse landbouwproductiekolom blijkt dat, met uitzondering van een klein aantal produkten, het internationale concurrerend vermogen vóór de omwenteling gering was. Dat vermogen wordt sinds 1989 voorslagnog sterk nadelig beïnvloed door het aanpassingsproces waarin zowel de primaire als de toeleverende en verwerkende fase van de produktiekolom in verwickeld is.

De recente economische veranderingen in Hongarije en Polen zijn tot nu toe grotendeels geconcentreerd geweest op veranderingen in de prijsstelling waarbij de terugtrekking van de overheidssubsidies als vliegwiel heeft gefungeerd. De grotere rol van het prijsmechanisme dient echter ook samen te gaan met structurele en institutionele veranderingen. Het moet mogelijk zijn arbeid te huren, grond te kopen, geld te lenen, vrije markttoegang te verkrijgen, etc.. Dergelijke mogelijkheden bestaan nog niet of nauwelijks. Nog steeds bestaan belangrijke monopolieposities in de toeleverende en verwerkende segmenten van de produktiekolom en zijn er nog maar zeer beperkte mogelijkheden om grond en kapitaal in particulier eigendom te verkrijgen. Structurele en institutionele veranderingen worden vooral geïnitieerd door de overheid in de vorm van wetgeving en regulering, maar kunnen zich vervolgens autonoom ontwikkelen als uitkomst van het liberaliseringsproces. Voorslagnog blijkt dat in beide Oosteuropese landen het tempo van institutionele veranderingen achterblijft bij de eisen van een markteconomie. De oude structuren gaan niet samen met de nieuwe

prijsverhoudingen. Dat belemmert weer de ontplooiing van nieuwe activiteiten. Zo blijft de situatie van stagnatie in stand.

Voor de nabije toekomst lijkt het daarom van allergrootste belang meer samenhang te brengen tussen de institutionele hervormingen en de structurele veranderingen binnen de landbouwproductiekolom aan de ene kant en de aanpassingen in prijzen en subsidies (of andersoortige steun) aan de andere kant. Beide landen hebben een erfenis uit het verleden van een veelal inefficiënte produktiestructuur met zich mee te dragen, waardoor de verminderde prijssteun al snel de sector in grote economische problemen bracht. In de Poolse situatie ging bovendien aan de vergaande hervormingen al een geruime tijd een stagnerende economische ontwikkeling vooraf. Een juiste mix van overheidsbemoeienis (in de vorm van ondersteuning van de markt voor landbouwprodukten en/of structuurmaatregelen) en impulsen van de markt lijkt noodzakelijk om de economische groei van de sector te herstellen.

De rol van de EG bij het welslagen van de pogingen in Hongarije en Polen de overgang naar een markteconomie zo soepel mogelijk te laten verlopen ligt op het vlak van de hulp en de handel. Op het terrein van de handel zijn enkele regelingen getroffen (GSP-status, associatie-akkoorden) die echter voor de voor beide Oosteuropese landen zo belangrijke agrarische produkten niet veel extra exportperspectieven beloven. Bovendien komt het exportpakket van beide landen grotendeels overeen met wat de EG zelf al in overvloed produceert. Financiële en technische hulp bij de overgang naar een markt-georiënteerde economie komt tot nu toe nog maar traag op gang. Leningen van onder andere Wereldbank, de pas opgerichte Oost-Europa-bank en van de EG zijn hard nodig voor investeringen in grond, gebouwen, machines, inputs etc. De aarzelingen bij de kredietverlenende instanties zijn voor een belangrijk deel ingegeven door de vele onduidelijkheden die nog bestaan rond de wijze en het tempo van herstructurering en privatisering in de landbouwproductiekolom. Steun vanuit het Westen, in welke vorm van dan ook, lijkt echter onontbeerlijk om de negatieve economische en sociale gevolgen van de ingrijpende veranderingen in Oost-Europa zo beperkt mogelijk te houden.

LITERATUUR

Er is gebruik gemaakt van een groot aantal berichten uit Agra Europe, zowel uit de weekeditie (in de tekst aangegeven met "AE") als de maandeditie over Oost-Europa (in de tekst "EEA"). Voorts zijn ook zogenoemde "Restricted papers" van het Committee for Agriculture van de OECD gebruikt.

Alton, T.P. et al.

Agricultural output, expenses and depreciation, gross product, and net product in Eastern Europe, 1975-1988
New York, International Finance Research, 1989, Occasional Papers of the Research Project on National Income in East Central Europe, No. OP-106

Asscheman, E.

"Roos voor Polen belangrijk exportartikel; boomkwekerij op ruim 7.000 ha"
De Boomkwekerij, 18(1990), 7-5-90, 13

Benet, I.

Hungarian agriculture policy in an international perspective
In: K.E-G. Wädekin (ed.), Communist agriculture, farming in the Soviet Union and Eastern Europe, London, Routledge, 1990
(vol. 1), 307-320

Belier, I.

"La Filière de la Pomme de Terre en Europe de l'Est"
La Pomme de Terre Française, (1990)461, november-december

Berend, I.T.

The Hungarian economic reforms, 1953-1988
Cambridge, Cambridge University Press, 1990, Soviet and East European Studies 70

Bibro, B.

"Changes in the production of champignons in Poland after the second World War"
Acta Horticulturae (1988)223, 65-69

Bilewicz, M.

Notes et études, Pays de L'Est; La filière de la pomme de terre en Pologne
Marché Internationale de la Pomme de Terre, (1991)3

Bisztray, A. (ed.)

Tendencies in the reform of the Hungarian agricultural sector
Budapest, Research Institute for Agricultural Economics, 1989,
Bulletin-Agrárgazdasági Kutató Intézet No. 72

Borgstein, M.H. en J.J. Verduyn

Nederland als importeur van levend vee; nu en in de toekomst
Den Haag, LEI-DLO, oktober 1991, Interne Nota 394

Borszéki, E., L. Harza, S. Mészáros, en G. Varga

Prices, taxes and subsidies in the food producing sector
Budapest, Research Institute for Agricultural Economics (AKI),
1988

Borszéki, E., S. Mészáros en G. Varga

Agricultural price and foreign trade study (Hungary)
Budapest, Research Institute for Agricultural Economics (AKI),
1985

Botos, E.

The viticulture in Eastern Europe: Perspectives of production and
consumption of wine
International Conference; New Horizons for Agriculture in Euro-
pean Countries, University of Padova, 2-4 mei 1991

Broek, A. van den, en C. Kemp

De dierlijke bedrijfskolom in Polen
Wageningen, Vakgroep Algemene Agrarische Economie/LUW, september
1991, scriptie

Burrill, G.S. en M.D. Dibner

"Commercial biotechnology in Hungary: beyond small potatoes"
Trends in Biotechnology, 6(1988)8, 180-184

Cecot, A.

"Hopen op betere tijden: Poolse telers worstelen met economische
veranderingen"
Vakblad voor de Bloemisterij 46(1991)14, 42-43

Cochrane, N.J.

Trade liberalization in Yugoslavia and Poland
Washington, USDA/ERS, 1990, Staff Report No. AGES 9058

Csáki, C.

"Agriculture and industry in Hungarian economic development: Hun-
garian agricultural policy in the 1980s"
In: J.W. Longworth (ed.), China's rural development miracle
- with international comparisons, Victoria, University of Queens-
land Press, 1989

Csáki, C.

Hungarian agriculture in the process of transition

Paper for presentation on the International Conference "New Horizons for Agriculture in European Countries", Padova, Italy, 2-4 mei 1991

Csáki, C. et al.

Hungarian agriculture: development potential and environment

Dordrecht, Kluwer Academic Publishers Group, 1988; International Institute for Applied Systems Analyses; Sustainable Development in Agriculture, 253-295

Csáki, Cs. en G. Varga

Problems and reforms in Hungarian agriculture

Onbekend, waarschijnlijk 1990

Darwinkel, A. (red.)

"Teelt van triticale"

Informatie en Kenniscentrum voor de Akkerbouw en de Groenteteelt in de Vollegrond, Proefstation voor de Akkerbouw en de Groenteteelt in de Vollegrond, Lelystad (PAGV), 1991 (Teelthandleiding; nr. 35)

Dénes, K.

"Changes in the fruit and vegetable product channels"

Warsaw, september 16-20, 1991, (unpublished) lecture presented at the annual Finnish-Hungarian-Polish seminar

Economist Intelligence Unit (EIU)

Economic Development - Country Profile 1989/90: Hungary

London, EIU, 1990

Economist Intelligence Unit (EIU)

Country Profile 1990-1991 Hungary - Agriculture

London, EIU, 1991

(Europa van Morgen)

"Relaties EG met Centraal- en Oost-Europa"

Europa van Morgen, januari 1991, doc 1-8

Göndör, J. en L. Kovács

"Organization of food production in Hungary"

Budapest, 1991; OESO-bijeenkomst 24/6/91; Presentatie over Hongarije

Heyman, W.J.M. et al. (red.)

De landbouw in Polen

Wageningen, Werkgroep Landbouwpolitiek Landbouwuniversiteit Wageningen, 1992

Hughes, G. en P. Hare
"Competitiveness and industrial restructuring in Czechoslovakia,
Hungary and Poland"
European Economy, 1991, Special edition No 2 (Commission of the
European Communities), 83-110

IWC
Poland: Grain economy and aid requirements
IWC Market Report, september 1989

Kallay, E.
"Grundzüge des ungarischen Marktoobstbaus - Lage und Trend"
Erwerbsobstbau, 32(1990)1, 14-18

Köhler, C.W.
"Polnischer Gartenbau auf dem Weg zur Marktwirtschaft"
Deutscher Gartenbau 27(1989), 1680-1682

Korbonski, A.
"Soldiers and peasants: Polish agriculture after martial law"
In: K.E-G. Wädekin (ed.), Communist agriculture, farming in the
Soviet Union and Eastern Europe, London, Routledge, 1990
(vol. 1), 263-278

Kreeke, J.M. van de, en R.P. Lapperre
Structuur van de Poolse landbouw; de huidige situatie in perspec-
tief
Wageningen, Vakgroep Algemene Agrarische Economie/LUW, september
1991, scriptie

Krzyzanowski, J.T.
Agricultural price ratios in Poland while joining the market eco-
nomies against the European background
Onbekend, 1991

Laczo, F.
Some problems of adjusting Hungarian agriculture to market econo-
my conditions
International Conference "New Horizons for Agriculture in Europe-
an Countries", University of Padova, 2-4 mei 1991

Laer, H.J. van
Strategy for the Hungarian meat industry
Velp, Coveconsult, 1991

Landbouw-Economisch Instituut (LEI-DLO) en Centraal Bureau voor
de Statistiek (CBS)
Landbouwcijfers 1992
Den Haag, LEI/CBS, 1992

Lazarcik, G.

"Comparative performance of agricultural output, inputs, and productivity in Eastern Europe, 1965-1983"

In: J.C. Brada en K-E. Wädekin (eds.), Socialist agriculture in transition; organizational response to failing performance, Boulder/London, Westview Press, 1988

Lazarcik, G.

"Comparative output and productivity in East European agriculture 1975-1989"

In: L. Kazmierska, The food economy in Eastern Europe: production, reforms, international trade, Conference report of the ninth international conference on USSR and East European agriculture, Ciechocinek, Polen 11-14 september 1990

Leeuw, J.M. de

De markt voor landbouwwerktuigen en uitrusting in Hongarije
EVD, Den Haag, 1991, Stichting economische publikaties, (Markt-rapport)

Major, R.

"Drought devastates Hungary's crop exports"

Milling, december 1990, 17-20

Mantinger, H.

"Polen, ein aufstrebendes Obsterzeugerland"
Erwerbsobstbau, 30(1988)4, 104-109

Mészáros, S.

"Price policy in the context of the changing Hungarian agriculture"

Lecture at the Catholic University of Leuven (Belgium), 5 juni 1991

Ministry of Agriculture and Food

The Government's agricultural policy and program

Budapest, Hongarije, Ministerie van Landbouw, juni 1991

MLNV, Directie Internationale Aangelegenheden en Marktordenings-vraagstukken

De associatie-overeenkomsten met Polen, Tsjecho-Slowakije (CSFR) en Hongarije

Den Haag, MLNV/DIA, 1992, Informatiebulletin nr. 2 (IA/9268)

MTI

"Hungary-EC joint committee talks promising"

MTI-ECONews, 28-11-1990

Mynett, K.

"Von der Gemusezwiebel bis zur Edelnelke"

GbGw 90(1990)44, 2148-2150

Nemeth, S.B.

Opportunities in vegetable oilseed industry in East-Central Europe
1991 (herkomst onbekend)

NN

"Polen: Obsternte noch weit unter fruherem Umfang"
ZMP 20-10-1989, 579-584

NN

"Hongrie: le marché des surgeles"
MOCI, 1 april 1991, p. 21

Oude Lansink, A. en I. Pak

De plantaardige produktie in Polen

Wageningen, Vakgroep Algemene Agrarische Economie/LUW, september
1991, scriptie

Produktschap voor Groente en Fruit (PGF)

"Marktoverzicht Oost-Europa (Polen)"
Markt-info PGF 142 (1991), B/1-B/17

Produktschap voor zuivel (PZ)

"Dairystrojka: de zuivel in Polen"

Marktbericht melkveehouderij en zuivelindustrie in het buitenland,
(1991)3056 deel 4

Rembisz, W. en D.K. Rosati

Poland: dilemmas and strategies of agricultural reform

In: Papers of World Bank/National Bank of Hungary Conference on
"Agricultural reform in Eastern Europe and the USSR - Dilemmas
and strategies", Budapest, 1990

Rutten, J.H. en S. van Berkum

De concurrentiepositie van landbouwprodukten en voedingsmiddelen
in Hongarije en Polen

Den Haag, LEI-DLO, 1992, Interne Nota 400

Sonneveld, H.

"Hongaarse tuinbouw moet orde op zaken stellen met het oog op de
toekomst"

Groente en Fruit, 43(1987)25, 90-93

Task Force

An agricultural strategy for Poland; Report of the Polish - Euro-
pean Community - World Bank Task Force
Washington, Wereldbank, 1990

Tomczak, F.

"Farming and socialism in Poland: towards a new understanding of the peasant question"

In: K.E-G. Wädekin (ed.), Communist agriculture, farming in the Soviet Union and Eastern Europe, London, Routledge, 1990 (vol. 1), 279-289

Tomczak, F.

"Food and agriculture policy in Poland, from peasant agriculture to market economy"

Food Policy 16(1991)3, 207-213

Tovias, A.

"EC-Eastern Europe: a case study of Hungary"

Journal of Common Market Studies, 29(1991)3, 291-315

Urban, R.

"Present state of the food processing industry in Poland"

Warsaw, september 16-20, 1991, (unpublished) lecture presented at the annual Finnish-Hungarian-Polish seminar

USDA

Agricultural situation; Annual Report 1991 (Poland)

Washington, USDA/FAS, 03/03/91, PL1010

USDA

Grain and feed Annual Report (Poland)

Washington, USDA/FAS, 30/04/91, PL1022

USDA

Agricultural situation; Annual Report 1992 (Poland)

Washington, USDA/FAS, 23/03/92, PL2006

USDA

Poultry annual (Hungary)

Washington, USDA/FAS, 13/06/90, HU0020+0019

USDA

Livestock annual (Hungary)

Washington, USDA/FAS, 16/07/90, HU0024

USDA

Dairy annual (Hungary)

Washington, USDA/FAS, 29/10/90, HU0034 en HU0035

USDA

Grain and feed annual (Hungary)

Washington, USDA/FAS, 17/06/91, HU1020+1021

USDA

Poultry annual (Hungary)

Washington, USDA/FAS, 24/06/91; HU1023+1022

USDA

Agricultural situation; Annual Report 1991 (Hungary)

Washington, USDA, 15/07/91, HU1025

USDA

Livestock annual (Hungary)

Washington, USDA/FAS, 31/07/91, HU1027+1028

USDA

Dairy annual (Hungary)

Washington, USDA/FAS, 21/10/91; HU1037 and HU1038

Werkgroep Oosteuropese Landbouw (WOL)

"De landbouwproblematiek in Polen; En de Poolse boer, hij ploeterde voort.."

OostEuropa Verkenningen, 114(1991), 36-42

Wereldbank

Poland agriculture sector study

Washington, Wereldbank, 1989, Confidential Report No. 7799-POL

Yeats, A.J.

"On the appropriate interpretation of the Revealed Comparative Advantage index: implications of a methodology based on industry sector analysis"

Welwirtschaftliches Archiv, 121(1985)1, 61-73

BIJLAGE

Bijlage 1 De balans 1) van de handel van Hongarije en Polen met EG(-9) en Nederland voor een aantal produkten, in miljoenen guldens (gemiddelde van 1986-1990, 1990 en 1991 (raming))

Produkt (exniscode)	Hongarije			Polen		
	1986-90	1990	1991(r)	1986-90	1990	1991(r)
Aardappelen (0541)						
met EG-9	-6,7	-4,9	.	0,5	0,6	.
met Nederland	-6,7	-4,6	-4,9	0,0	0,0	-0,9
Appels (0574)						
met EG-9	4,0	1,5	.	0,3	0,4	.
met Nederland	0,1	0,3	3,8	0,0	0,0	-0,3
Boter (023)						
met EG-9	0,0	1,1	.	-28,3	7,4	.
met Nederland	-0,1	-	-	-14,9	4,6	-0,2
Fruit b)						
met EG-9	26,7	28,7	.	126	173	.
met Nederland	1,5	1,8	3,6	9,4	15,3	15,5
Gerst (043)						
met EG-9	-8,1	-3,1	.	-128	-26,9	.
met Nederland	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Granen (041 t/m 045)						
met EG-9	36,2	22,4	.	-323	-401	.
met Nederland	2,8	2,6	2,3	-6,7	0,1	0,1
Groenten c)						
met EG-9	95,0	100,6	.	179	326	.
met Nederland	1,6	4,8	5,6	38,2	81,3	-20,6
Kaas (024)						
met EG-9	1,9	1,3	.	-11,7	4,0	.
met Nederland	0,3	0,9	0,3	-4,6	8,7	-8,8
Melkpoeder (02221, 02222)						
met EG-9	1,0	1,0	.	11,1	19,2	.
met Nederland	0,2	0,9	0,0	11,6	15,4	3,2
Oliezaden (22)						
met EG-9	57,3	51,0	.	152,0	170,0	.
met Nederland	5,0	3,0	4,1	48,0	47,0	6,4
Pluimveevlees (0123)						
met EG-9	257	312	.	110	118	.
met Nederland	4,3	4,6	2,2	0,0	0,1	-4,2
Rundvlees d)						
met EG-9	13,2	37,2	.	-30,9	23,4	.
met Nederland	0,0	1,1	-0,1	-0,2	-0,5	-3,1
Suiker (061)						
met EG-9	24,5	23,2	.	39,6	66,6	.
met Nederland	2,0	1,2	0,0	-1,2	1,9	0,0
Tarwe (041)						
met EG-9	0,1	0,2	.	-431	-300	.
met Nederland	0,1	0,2	0,0	-0,1	-	-

Bijlage 1 (vervolg)

Produkt (exmiscoode)	Hongarije			Polen		
	1986-90	1990	1991(r)	1986-90	1990	1991(r)
Tomaten (0544)						
met EG-9	0,0	0,0	.	-0,2	-2,7	.
met Nederland	-0,0	-0,1	-0,3	-0,5	-2,5	-32,9
Varkensvlees e)						
met EG-9	91,8	90,4	.	30,6	-0,1	.
met Nederland	1,7	3,1	1,1	-5,7	-23,1	-0,4
Vlees totaal (01)						
met EG-9	539	676	.	206	226	.
met Nederland	10,7	13,4	8,6	-5,6	-23,2	-17,5
Voedergraan (045)						
met EG-9	13,0	11,5	.	-3,6	1,5	.
met Nederland	2,1	1,8	2,2	0,3	0,3	0,2
Wijn (1121)						
met EG-9	24,8	23,6	.	-	-	.
met Nederland	0,4	0,7	0,9	-	-	0,3
Zuivel (022 t/m 024)						
met EG-9	3,9	6,9	.	-32,0	23,9	.
met Nederland	0,1	1,0	-0,9	-6,3	28,2	18,6

a) Negatief betekent dat de waarde van de import door Hongarije of Polen hoger is dan die van de export naar EG-9 c.q. Nederland; b) 05794, 05831, 05832 (aardbeien en bessen); c) 0541, 0542, 0544, 0545, 05461; d) 011, 01251, 01252, 01681, 0176; e) 0122, 01253, 01254, 0161, 0175.